

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

cem alpar

az gelişmiş ülkelerin dış ticaret sorunları ve sanayileşme

TURHAN KİTABEVİ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Doç. Dr. Cem ALPAR

AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERİN DIŞ TİCARET SORUNLARI VE SANAYİLEŞME

2. Baskı

Ankara 1982

İkinci Baskı

Kapak Düzeni : Fahri Karagözoğlu

Dizgi, Tertip, Baskı : Erk Matbaası 30 39 16 Ankara

Kapak Baskı : Önder Ofset

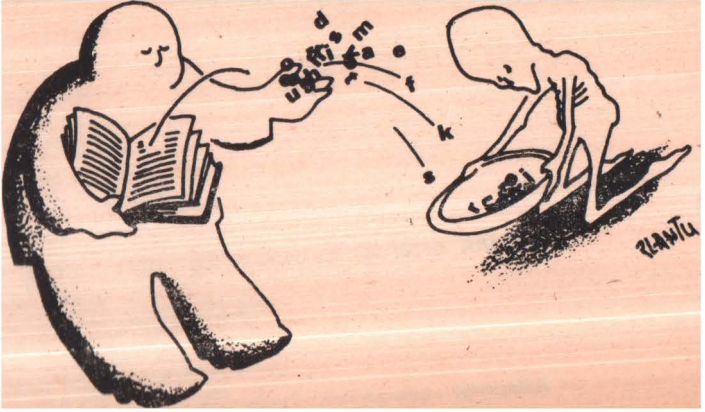
TURHAN KİTABEVİ

Kocabeypolu Pasajı No : 64 - 68 Kızılay - ANKARA

Tel : 17 82 59

ÖĞRENCİLERİME;

***“İngiltere'nin kumaş, Portekiz'in
şarap satmasından sıkılanlar için”***

Ö N S Ö Z

;

Bu kitap az gelişmiş ülkelerin uluslararası ticaret ve sanayileşme sorunlarını incelemeye yöneliktir.

Özellikle son yıllarda neo - klasik olarak tanımlanan iktisatçıların, az gelişmiş ülkelere önerdikleri ve ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikalarına karşı bir alternatif olarak sundukları ~~imarcata~~ dayalı büyüme önerileri, az gelişmiş ülkelerin uluslararası ticaret içinde nasıl bir konuma sahip oldukları ve bu önerinin ne derece geçerli olabileceği konusunda yapılan tartışmaların yoğunlaşmasına neden olmuştur.

Bu çalışma bu konudaki mevcut yazınların bir değerlendirmesini yaparak kişisel bir sonuca varma çabası içindedir

Kitap hem uluslararası ekonomi ve dış ticaret okuyan öğrencilere, hem de bu konulara ilgi duyanlara yönelik olma çabası içinde, her iki grup okuyucunun düzeyi birlikte gözönünde bulundurularak yazılmıştır.

Yararlanılan kaynakların konu ile ilgili tüm yazınları kapsamadığı açıktır. Ancak kitabı belli bir hacimde tutma çabası beni bu konuda sınırlamaya yöneltmiştir.

Daha önce hazırladığım ders notlarını kitap haline getirmek için eleştiri, teşvik ve yardımlarını gördüğüm asistan arkadaşlarıma teşekkür etmek isterim.

Kitabın basımı, Akademi Basımevinde çalışanların sonsuz sabır ve özverilerinin ürünüdür.

Her türlü hata ve noksan, kitabı bir an önce öğrencilerime yetiştirme çabası içinde kişisel ihmal ve aceleciliğimin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Dr. Cem ALPAR
Ankara 1982

İKİNCİ BASIMA ÖNSÖZ

*Konunun güncelliği nedeniyle, **Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme** isimli kitabımızın birinci baskısı kısa sürede tükendi.*

Bu ikinci baskıda, birinci baskıdaki bazı dizim hatalarını düzeltmekle yetiniyorum.

Yeniden hatırlatalım ki, bu kitap dış ticaret politikalarına ilgi duyanlara özet bilgi vermek amacıyla yönelik olarak hazırlanmış ve bu nedenle belli bir düzeyde ve hacimde tutulmuştur.

Kitabın yayımından sonra eleştirilerini esirgemeyen tüm dostlara teşekkür ederim.

Dr. Cem A L P A R
Ankara 1982

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ KESİM 1980 BAŞLARINDA AZ GELİŞMİŞ ÜLKELER VE

DIŞ TİCARET SORUNLARI

I. GİRİŞ : 1980'LERİN BAŞINDA AZ GELİŞMİŞ ÜLKELER	11-17
II. AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERDE DIŞ TİCARETİN YAPISI VE SORUNLARI	17-41
1. Dış Ticaretin Sayısal ve Yapısal Görünümü	17-26
2. Temel Madde Sorunu ve Dış Ticaret Hadleri	26-36
3. Dış Kaynak İhtiyacı ve Sermaye Transferleri	36-41
III. DIŞ TİCARET KURAMLARI VE AZ GELİŞMİŞ EKONOMİLER	41-62
1. Karşılaştırmalı Üstünlüklere Dayanan Kuramlar —Klasik ve Neo - Klasik Kuramlar—	41-54
a. Emek Faktörünün Verimliliği - Karşılaştırmalı Üstünlükler Kuramı -	41-43
b. Üretim Faktörleri Yoğunluğu Kuramı	43-48
c. İhtiyaç Fazlası Kuramı	48-49
d. Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Teknoloji Faktörü	49-54
2. Karşılaştırmalı Üstünlüğe Tepki : Eşitsiz Mübadele	54-62

SANAYİLEŞME VE DIŞ TİCARET POLİTİKALARI

I. AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERİN SANAYİLEŞME DÜZEYİ	65-73
II. SERBEST VE KORUYUCU DIŞ TİCARET GÖRÜŞLERİ	73-79
III. İTHAL İKAMESİNE DAYALI SANAYİLEŞME VE SORUNLARI	79-91
1. İthal İkamesi Tanımı ve Sorunları	79-86
2. İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Model-leri ve Yöneltilen Eleştiriler	86-91
IV. İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME	91-111
1. Az Gelişmiş Ülkelerin Sanayi Malları İhra-catı	91-105
2. İhracata Dayalı Sanayileşmenin Koşulları	101-107
3. İhracat Karamsarlığı	107-111
V. DEĞERLENDİRME	113-117
KAYNAKÇA	119-125

BİRİNCİ KESİM

1980 Başlarında Az Gelişmiş Ülkeler ve Dış Ticaret Sorunları

GİRİŞ : 1980'LERİN BAŞINDA AZ GELİŞMİŞ ÜLKELER

Bu çalışmanın amacı az gelişmiş ülkelerin dış ticaret yapılarını, uluslararası ticaretle karşılaştıkları sorunları ve dış ticaret politikalarının sanayileşme üzerindeki etkilerini incelemektir. Ancak böyle bir incelemeye girmeden önce 1980'lerin başında az gelişmiş ülkelerin ekonomik durumlarına kuşbakışı bir göz atmanın yararlı olacağı kanısındayım.

Özellikle 60'lı yıllardan sonra az gelişmiş ülkelerde farklı ekonomik ve sosyal gelişmeler izlendi. Herşeyden önce, nüfusunun büyük bir bölümü kırsal kesimde yaşayan ve kişi başına yıllık geliri 300 doların altında olan ülkelerin refah düzeylerinde önemli bir iyileşme gözlenmedi. Bu ülkelerin büyük bir bölümü, bir kaç geleneksel ürünün ihracatından elde edilen gelire bağımlı kalmaya devam ettiler. Örneğin 1970 yılında bir veya iki tarımsal ürün'den elde edilen gelir 22 az gelişmiş ülkede toplam ihracat gelirinin % 70'ini 41 az gelişmiş ülkede ise % 50 ve daha fazlasını oluşturmaktaydı. (1)

Birkaç geleneksel ürünün toplam milli gelir ve ihracat geliri içinde önemli yer tutması, ürün fiyatlarının uluslararası pa-

(1) General Agreement on Trade and Development (1974), International Trade, Geneva.

zarlarda dalgalanması karşısında, ekonomik kalkınmanın gerektirdiği sınai yatırımların gerçekleştirilmesini aksattığı gibi, bu ülkelerin; kalkınmanın finansmanı için dış kaynaklara olan bağımlılığını da artırdı. Gerçekte fiyat dalgalanmaları yalnızca ihracat sektörünü değil, fakat satınalma gücünün genellikle düşmesi sonucu, ekonominin diğer sektörlerini de etkiledi.

(2) Ayrıca bu ülkelerde acil beslenme sorunu ihmal edilmeyecek boyutlara ulaştığından, sorunun çözümü çabaları ulusal düzeyden uluslararası düzeye yansıdı. Örneğin yapılan hesaplara göre, 1950 - 75 yılları arasında az gelişmiş ülkelerde gıda malları üretimi yılda % 2,5 oranında artarken, gıda mallarına olan talep % 3'lük bir artış gösterdi. Bu şekilde 1970'de 80 milyon ton gıda malı ithal eden az gelişmiş ülkelerin, 1990 yılında 145 milyon ton gıda malı ithal etmesi gereği ortaya çıktı.

(3) Açıktır ki, bugünkü uluslararası yapı içinde bu ithalatı gerçekleştirecek bir uluslararası yardımın sağlanması söz konusu olmadığından, beslenme sorununun çözümü konusunda önemli kuşklar belirdi.

Bazı iktisatçılar ve uluslararası kuruluşlar, bu ülkelerde sanayi yatırımlarından önce düşük gelir gruplarının temel ihtiyaçlarının —konut, beslenme, sağlık— karşılanmasının çok daha acil olduğunu ileri sürerek yatırımların sanayi kesimi yerine bu alanlara kaydırılması gerektiğini ileri sürmeye başladılar. (4)

(2) Sen Gupta Argun (1980), *Commodities, Finance and Trade Issues In North - South Negotiations*, Frances Pinter.

(3) North - South, *A Programme for Survival* (1980), Report of the Independent Commission on International Development Issues, İkinci Basım. Pan Books.

(4) Temel ihtiyaçların öncelikle karşılanması görüşü ilk önce 1976 yılında yapılan Dünya İstihdam konferansında ileri sürüldü. Ancak daha sonra sınırlı kaynakların temel ihtiyaçların karşılanmasında mı, yoksa sanayileşmede mi kullanılması gerektiği görüşü iktisatçılar arasında

Diğer yandan sağladıkları ucuz işgücü ile çok uluslu şirketlerin ihracat üssü olarak kullandıkları ve OECD tarafından 'yeni sanayileşen ülkeler' (5) —Uzak Doğu Asya bazı Latin Amerika ve Akdeniz Ülkeleri —olarak tanımlanan ülkeler, kişi başına milli geliri ve sanayi üretimini önemli ölçüde arttırdılar. Ancak bu ülkelerde de iki önemli sorun gözlemlendi. Birincisi endüstrileşme ile birlikte alt gelir dilimindeki sosyo-ekonomik gruplarla üst gelir grubundaki gruplar arasındaki refah farkı giderek açıldı. (6) İkincisi ise, ihracat gelirlerinin artmasına rağmen, gerek sanayi üretiminin girdi bakımından aşırı ölçüde dış kaynaklara bağlı olması, gerekse petrol fiyatlarındaki artışlar bu ülkelerin dış ticaret açıklarının büyümesine neden oldu. (7) Ancak bu ülkeler gene de 1960'lardan sonra endüstrileşme ve ihracatta elde ettikleri başarı bakımından, özellikle içe dönük —ithal ikamesi— sanayileşme politikası izleyen az gelişmişlere, neo - klasik olarak tanımlanan iktisatçılar ve

tartırma konusu oldu. Sanayileşmenin öncelik alması gerektiğini savunanlara göre; sanayileşme düşük gelir grubundaki bireylerin, mevcut ekonomik yapı üzerinde daha fazla söz sahibi olmalarını sağlayacağından temel ihtiyaçlar sorunu da kendiliğinden çözülecektir. Bu konuda bkz:

International Labour Organization (1977), Meeting Basic Needs, Geneva, Singh Ajit (1979), The Basic Needs Approach to Development v.3 The New International Economic Order, The Significance of Third World Industrialization, World Development Vol: 7 ss. 585 - 606.

- (5) OECD (1979), Development Co - Operation - Review, Paris.
- (6) Bu konuda Güney Kore örneği için bkz: Mc Cormac G. (1977), The South Korean Economy, GNP Versus the People, Mc Cormack (editör), Crisis in Korea Spokesman Books
- (7) Örneğin 1973'den 1979'a yeni sanayileşen ülkeler arasında gösterilen ülkelere, Filipinler'in dış ticaret dengesi —47 milyon dolardan —1,5 milyar dolara, Güney Kore'nin —1,4 milyar dolardan —3,4 milyar dolara Hong Kong'un —583 milyon dolardan —1,9 milyar dolara çıktı. Bkz: The World Bank (1981), Development Report.

bazı uluslararası kuruluşlar tarafından örnek olarak gösterilmeye devam edilmektedir.

Sanayileşmeyi ithal ikamesi politikasıyla gerçekleştirmek isteyen ve bu politikayı 70'li yıllarda da sürdüren ülkeler Dünya ekonomik konjonktürünün etkisiyle de önemli dış ödeme sorunları ile karşılaştılar. Enflasyon ve devalüasyon bu ülkelerin müşterek sorunu haline geldi. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu bu grup ülkeler, mevcut endüstri üretimine devam edebilmek ve planlanan yatırımları gerçekleştirebilmek için gerekli olan ithalatı, ancak uluslararası finans kurumlarına aşırı ölçüde borçlanarak sürdürebildiler. 1970'lerden sonra uluslararası banka sistemi ve sermaye piyasası az gelişmiş ülkelerin dış borçlanmasında daha önemli bir yer tutmaya başladı. Örneğin 1970 yılında az gelişmiş ülkelere verilen toplam borçlar içinde uluslararası banka ve sermaye piyasasının payı %20 iken bu pay 1978 yılında % 39'a çıktı. (8) Bu ülkelerin büyük çoğunluğu ancak ithal ikamesi politikasından ihracata dönük sanayileşmeye dönmek koşuluyla uluslararası finans kurumlarından dış yardım almaya devam edebildiler.

Az gelişmişler cephesinde izlenen diğer bir gelişme 1973 yılında OPEC'in kurulması ve petrol fiyatlarındaki hızlı artış sonucu OPEC ülkelerinde biriken döviz rezervleridir. Bu rezervlerin bir kısmı endüstri alanına yatırılırken önemli bir kısmı da tüketim malları ithalatı veya çok uluslu şirketlerin hisse senetlerinin satın alınması sonucu yeniden sanayileşmiş ülkelere dönmektedir. Diğer yandan petrol ihracatçısı ülkeler özellikle 1973'den sonra petrol ithalatçısı az gelişmişler ve uluslararası finans kurumları için kredi kaynağı haline geldiler. (9) Bir çok

(8) OECD (1979).

(9) Örneğin OPEC'in az gelişmiş ülkelere ve uluslararası kuruluşlara verdiği krediler 1970 yılında 100,9 milyon dolar iken 1978'de 5.771,6 milyon dolara çıktı. Kuveyt ve Suudi Arabistan bu kredilerin % 50'den fazlasını sağlamaktadır. Bkz: OECD (1979).

petrol ihracatçısı az gelişmiş ülke az gelişmişliğin sınırlarını aşamadıysa da, bu ülkelerin diğer az gelişmişlerden en önemli farkları dış ödeme sorunları ile karşılaşmamalarıdır. Bu nedenle uluslararası istatistiklerde bu ülkeler az gelişmiş ülkeler dışında farklı bir sınıflamaya tabi tutulmaya başlandı.

1960 - 1980 yılları arasında az gelişmiş ülkeler sanayileşmiş ülkelerle olan gelişmişlik düzeyi farklarını kapatamadıkları gibi, bu farkın daha da açıldığı gözlemlendi. Örneğin anılan dönemde sanayileşmiş ülkeler yıllık ortalama % 3,8 oranında büyürken az gelişmişler % 3,2'lik büyüme elde edebildiler. (10) Bu verilere göre her ne kadar gelişme oranları birbirine yakın gözükmekteyse de, bu oranların uygulandıkları mutlak değerler çok farklı olduğundan, kişi başına gelir, iki grup ülke arasında daha da açıldı.

Ancak üzerinde durulması gerekli sorun, yalnızca gelişmişlerle az gelişmişler arasındaki fark değil, fakat az gelişmiş ülkelerin kendi aralarındaki gelir farklarının da giderek açılmasıdır. Tablo 1'den de izleneceği gibi 1980 yılında petrol ithalatçısı en az gelişmişlerle, orta gelir grubuna dahil edilen az gelişmişler arasında kişi başına milli gelir farkı 1500 dolara ulaşmaktadır.

Bununla birlikte aralarındaki gelir farkları ne ölçüde büyük olursa olsun, bütün az gelişmiş ülkelerin yöneldikleri tek amaç, hızla sanayileşerek geri kalmışlığın kısır döngüsünü kırmaktır.

(10) Griffin Keith (1981), Economic Development in a Changing World, World Development Vol : 9, No: 3, s. 221 - 22.

TABLO : 1

**ÜLKE GRUPLARINA GÖRE KİŞİ BAŞINA MİLLİ GELİR VE
1970 - 80 ARASI ORTALAMA BÜYÜME HIZLARI**

	Kişi Başına Milli Büyüme Hızı Gelir (Dolar)	%
Petrol ithalatçısı az gelişmişler	790	2.7
Düşük gelir grubu	220	0.8
Orta gelir grubu	1.710	3.1
Petrol ihracatçısı az gelişmişler	1.060	2.7
Petrol ihracatçısı ve sermaye fazlası verenler _a	7.390	4.2
Bütün az gelişmiş ülkeler	850	2.7
Sanayileşmiş ülkeler _b	10.660	2.5
Sosyalist ülkeler _c	3.720	3.9

Kaynak : The World Bank, World Development Report 1981.

- a) Kuveyt, Irak, Suudi Arabistan, Libya, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri.
- b) Yunanistan, Portekiz, İspanya, Türkiye hariç OECD ülkeleri.
- c) Sovyetler Birliği, Bulgaristan, Çekoslovakya, Doğu Almanya, Macaristan, Polonya, Romanya.

Bu amaca ulaşmak için izlenecek sanayileşme stratejilerinin dış ticaret politikaları ile olan yakın ilgisi ise uluslararası ve ulusal düzeyde takip edilecek ticaret politikalarının kalkınma ekonomisi içinde daha fazla araştırma ve tartışma konusu yapılmasına neden oldu.

Bu kitabın birinci bölümünde az gelişmiş ülkelerin dünya ticareti içindeki konumu ve bu konumun yarattığı sorunlar üzerinde duracağız. İkinci bölümde dış ticaret kuramlarını az ge-

lişmiş ülkeler yönünden değerlendirmeye çalışacağız. Böyle bir değerlendirmenin nedeni, bugün az gelişmiş ülkelere önerilen çeşitli dış ticaret politikalarının arkasında bu kuramların yatmakta olmasıdır. Üçüncü ve son bölüm ise dış ticaret politikaları ile sanayileşme ilişkilerini incelemeye yöneliktir.

Bu çalışma özelde Türk ekonomisini inceleme amacını taşımamakla birlikte, konu ile ilgili olarak az gelişmiş ülkelerin çeşitli sorunlarının irdelenmesinde, bunların aynı zamanda Türk ekonomisi için taşıdığı geçerlilik kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

II. AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERDE DİŞ TİCARETİN YAPISI VE SORUNLARI

1. Dış Ticaretin Sayısal ve Yapısal Görünümü :

Az gelişmiş ülkelerin Dünya ticareti içindeki paylarını ve etkinliklerini ortaya koyabilmek için bu ülkelerin yaptıkları ticaretin hem miktar hem de nitelik bakımından belirlenmesi gerekir. Tablo 2 çeşitli ülke gruplarının Dünya ticaret hacmi (ithalat + ihracat) içindeki paylarını vermektedir. Tablodan da izleneceği gibi 1979 yılında toplam dünya nüfusunun % 53'ünü oluşturan az gelişmiş ülkeler toplam ticaret hacminin ancak % 22'sini yapabilmektedirler. 1950'den 1979'a az gelişmiş ülkelerin dünya ticaret hacmi içindeki payları % 28'den % 22'ye düşmüştür. Bu düşüşün, 1973 yılından sonra petrol fiyatlarındaki hızlı gelişmeye rağmen gerçekleştiği düşünüldüğünde, özellikle petrol üreticisi olmayan ülkelerin Dünya ticaret hacmi içinde ne kadar önemsiz bir yer tuttıkları ortaya çıkar.

TABLO : 2

**AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERİN DÜNYA TİCARET HACMİ
İÇİNDEKİ PAYLARI (Yüzde olarak)**

	1950	1960	1970	1979
Sanayileşmiş Ülkeler	.589	.663	.718	.681
Az Gelişmiş Ülkeler	.286	.218	.175	.224
Sosyalist Ülkeler	.125	.119	.107	.095

Kaynak : U.N., Yearbook of international Trade Statistics 1980

* İthalat + İhracat.

Üzerinde durulması gerekli diğer bir nokta, bu ticaretin nasıl yapısal bir görünüm aldığıdır. Tablo 3, 1970 ve 1980 yılı için petrol ithalatçısı az gelişmiş ülkelerde, ithalat ve ihracatın yapısını ülke gruplarına göre incelemektedir. Tablodan da izleneceği gibi petrol ithalatçısı az gelişmiş Afrika ülkelerinde toplam ihracatın % 80'ini geleneksel ürünler, ithalatının ise % 51'ini endüstri malları oluşturmaktadır. Bütün az gelişmiş ülkeler halen gıda ithalini sürdürürken, son yıllarda endüstri malları ihracatını arttırarak orta gelir grubuna dahil edilen ve yeni sanayileşen olarak tanımlanan az gelişmişlerde de endüstri malları ithalatı, ihracatın altında kalmaktadır.

TABLO : 3

**PETROL İTHALATÇISI AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERDE
DIŞ TİCARETİN YAPISI (% olarak)**

Yıl ve Ülke Grubu	İhracat/	İhracatın Yapısı		İthalatın Yapısı		
	GSMH Oranı	Endüstri	Hammadde	Endüstri	Gıda	Petrol
<u>1970</u>						
Düşük Gelir Grubu						
Afrika	23	11	86	77	11	9
Asya	7	54	43	64	21	5
Orta Gelir Grubu	22	33	58	69	12	10
<u>1980</u>						
Düşük Gelir Grubu						
Afrika	16	9	80	51	16	31
Asya	9	47	50	38	14	39
Orta Gelir Grubu	24	46	36	53	11	28

Tüm az gelişmiş ülkeler için (petrol ihraç edenler dahil) ithalat ve ihracatın büyüme hızları karşılaştırıldığında (Bkz. Tablo 4) 1970 - 1979 döneminde ihracatın yıllık ortalama artış hızının ithalattan daha fazla olduğu izlenecektir 1950 - 60, 1960 - 70 dönemlerinde ihracat artışının ithalattan düşük kalmasına rağmen, 1970 - 79 dönemindeki artış, 1973 yılından itibaren petrol fiyatlarındaki sürekli ve hızlı artışlara bağlanabilir. Örneğin 1970 - 79 yılları arasında az gelişmiş ülkelerde ihracat artışı, sanayileşmiş ülkelere nazaran daha hızlıdır. Ancak bunu yorumlarken, az gelişmiş ülkelerin gerçekte düşük bir ihracat düzeyinde olduklarını da hatırlamak gerekir. Diğer yandan ülke gruplarına ayrıldığında petrol ihraç eden az gelişmişler anılan dönemde yıllık ortalama % 31'lik ihracat değer artışı sağlarken diğer az gelişmişler ancak % 22'lik ihracat büyümesi sağlayabilmişlerdir. (1)

Gerçekte günümüzde Dünya ticaretinin büyük bir bölümü sanayileşmiş ülkeler arasında ceryan etmektedir. Örneğin 1974 - 1977 yılları arasında sanayileşmiş ülkeler toplam ithalatlarının % 69'unu, ihracatlarının ise % 71'ini kendi aralarındaki ticareten sağlamışlardır. Anılan dönemde az gelişmiş ülkelerin kendi aralarında gerçekleştirdikleri ithalat toplam ithalatlarının % 14'ü, ihracatlarının ise yaklaşık % 19'udur (Bkz: Tablo 5). Ticaretin az gelişmiş ülkeler arasında bu denli yetersiz kalması, bu ülkeler arasında yapılacak ekonomik birleşmeler ve/veya bölgesel ticaret sözleşmelerinin önemini artırmaktadır. Ancak bugüne kadar bu konuda yapılan girişimlerden olumlu bir sonuç alınamamasının temel nedeni, kanımızca az gelişmiş ülke hükümetlerinin uyguladıkları gerek siyasi ve gerekse ekonomik modellerin farklılığına ve bu farklılıkların doğurduğu çıkar çatışmalarına bağlanabilir. Bu neden-

(1) UNCTAD (1980), Handbook of International Trade and Development, Supplement.

TABLO : 4**ÜLKE GRUPLARINA GÖRE İTHALAT VE İHRACATIN
YILLIK ORTALAMA BÜYÜME HIZLARI (% olarak)**

	<u>1950 - 1979</u>	<u>1950 - 1960</u>	<u>1960 - 1970</u>	<u>1970 - 1979</u>
Dünya				
İthalat	11.0	6.4	9.2	20.9
İhracat	11.1	6.4	9.3	20.4
Sanayileşmiş Ülkeler				
İthalat	11.4	6.5	10.2	19.5
İhracat	11.3	7.1	10.0	19.0
Az Gelişmiş Ülkeler				
İthalat	9.6	4.2	6.4	24.1
İhracat	10.3	3.0	7.3	26.0

İle de az gelişmiş ülkeler toplam ithalat ve ihracatlarının % 60 - 70'ini sanayileşmiş piyasa ekonomileriyle yaparak mevcut eşitsiz mübadeleyi sürdürmektedirler. (2)

Ticaretin yönü konusunda farklı bir inceleme gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki ticaretin yapısı verilerek yapılabilir. Tablo 6'da böyle bir inceleme belli başlı mal gruplarına göre yapılmaktadır.

Tablo 6'dan da izleneceği gibi az gelişmiş ülkelerin sanayileşmiş ülkelere olan ithalatının % 84'ünü (31.8 milyar dolar) endüstri ürünleri oluşturmaktadır. Az gelişmişlerin sanayileşmiş ülkelere sattıkları endüstri ürünleri ise bunun üçte birine eşittir. Tabloda dikkati çeken diğer bir nokta az gelişmiş ülkelerin her mal grubunda net ithalatçı durumunda bulunmalarıdır. Açık ki gıda mallarında bile az gelişmişlerin sanayileşmiş ülkelere kendi ihracatlarının üç katı oranında ithalat yapmaları, iki ülke grubu arasında az gelişmişler aleyhine gelişen yapısal bağımlılığı bütün açıklığı ile ortaya koymaktadır.

Buraya kadar yapılan açıklamalar ve incelenen tablolar az gelişmiş ülkelerin dış ticaretlerinin yapısal görünümünü ana hatlarıyla sergilemektedir.

Mevcut uluslararası ekonomik yapının az gelişmiş ekonomiler üzerindeki etkilerini biraz daha yakından incelemek yararlı olacaktır. Bu nedenle hammadde ihracı ve dış finansman sorunlarını ayrıca inceleme konusu yapacağız. Ancak daha önce buraya kadar vermeye çalıştığımız dış ticaret yapısının az gelişmiş ekonomiler üzerinde nasıl bir ekonomik etki yarattığı kanımızca en anlamlı olarak bu ülkelerin mal

(2) Burada eşitsiz mübadele kavramı, geleneksel ürünlerin ihracatçısı olan az gelişmiş ülkelerin dış ticaret hadlerindeki olumsuz gelişmeyi vurgulamak için kullanılmıştır.

TABLO : 5**İTHALAT VE İHRACATIN ÜLKE GRUPLARINA GÖRE
YÖNÜ 1974 - 1977 (% olarak)**

	Gelişmiş Ülkeler	Az Gelişmiş Ülkeler	OPEC Ülkeleri	Sosyalist Ülkeler
Sanayileşmiş Ülkeler				
İthalat	69.0	11.7	15.3	3.9
İhracat	71.3	15.0	7.9	3.3
Az Gelişmiş Ülkeler				
İthalat	67.2	14.0	17.3	7.4
İhracat	67.7	18.8	5.6	6.7
OPEC Ülkeleri				
İthalat	83.1	10.5	1.3	5.0
İhracat	75.3	20.2	0.6	1.7
Sosyalis Ülkeler				
İthalat	35.6	8.4	2.4	53.5
İhracat	28.5	12.7	3.4	54.2

TABLO : 6

**SANAYİLEŞMİŞ VE AZ GELİŞMİŞ ÜLKELER ARASINDA GERÇEKLEŞEN
TİCARETİN YAPISI VE DEĞERİ 1970 - 1978 (Milyar Dolar)***

	(1) Gıda	(2) Hammadde	(1+2) Petrol Dışı Moddeler	(3) Endüstri Malları	(1+2+3) Toplam
Sanayileşmiş Ülkelerden Az Gelişmiş Ülkelere	3.86 (% 10)	1.88 (% 5)	5.74 (% 15)	31.83 (% 85)	37.57
Az Gelişmiş Ülkelerden Sanayileşmiş Ülkelere**	0.98 (% 8)	0.15 (% 1)	1.13 (% 9)	11.48 (% 91)	12.61

Kaynak : The World Bank, World Development 1981.

* 1970 Fiyatlarıyla.

** Az gelişmiş ülkeler sermaye fazlası veren petrol ihracatçıları da kapsamaktadır.

TABLO : 7

AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERİN CARİ İŞLEMLER AÇIĞI
(Milyon Dolar)

	1970	1975	1980
Petrol İhraç Edenler	32	36.292	66.800
Endüstri Malı İhraç Edenler	—3.940	—15.851	—17.600
En Az Gelişmişler	—588	—3.316	—2.100
Diğerleri	5.463	—20.487	—16.700

Kaynak : UNCTAD, Handbook of International Trade Statistics, Supplement 1980.

ve hizmetlerde diğer ülkelerle yaptıkları ticareti gösteren ödemeler bilançosunun cari işlemler açığı içinde değerlendirilebilir. Bu açıdan Tablo 7'de farklı gruplara göre sınıflanan, Tablo 8'de ise farklı özelliklerdeki az gelişmiş ülkelerin cari işlemler açıklarındaki gelişmelere yer verilmiştir. Tablo 7'de görüleceği gibi petrol ihraç eden ülkeler dışında tüm az gelişmişlerin cari işlemleri açık vermektedir.

Endüstri malları ihracatçısı ve yeni sanayileşen ülkeler olarak tanımlanan az gelişmişlerin dış ticaret açıkları ise 1970 yılında —3.9 milyar iken 1979 yılında —17.6 milyar dolara çıkmıştır. En az gelişmişlerin açıklarını ise bu ülkelerin ticaret hacimleri ve milli gelir düzeylerini göz önünde bulundurarak yapmak gerekir. Böyle bir gelişmenin tartışmasını ilerki bölümlerde yapmak üzere şimdi az gelişmiş ekonomilerin ihracatlarında önemli yer tutan ham madde sorununa biraz daha yakından bakabiliriz.

2. Temel Madde Sorunu ve Dış Ticaret Hadleri :

Az gelişmiş ülkelerin uluslararası ticarete karşılaştıkları temel sorun, bir yandan sanayileşmiş ülkelerin tarımsal ürün ve hammaddelere karşı olan taleplerinin artış hızının, kendilerinin —az gelişmişlerin— endüstri mallarına olan taleplerinin artış hızından daha yavaş olması, diğer yandan ihracatçısı oldukları ürünlerin fiyatlarında uluslararası piyasalarda meydana gelen dalgalanmalardır. Fiyat dalgalanmaları bakımından ürünler birkaç grup içinde toplanabilir. (3) Birinci gruba giren ürünlerin özelliği arzın dalgalanması talebin ise statik olmasıdır. Buğday, çay, kahve, kakao gibi ürünler bu gruba dahil edilmektedir. İkinci gruba dahil edilen ürünler için

(3) Yeats J. Alexander (1979), Trade Barriers Facing Developing Countries, St Martins Press s. 24.

TABLO : 8

SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE CARİ İŞLEMLER AÇIĞI
(Milyon Dolar)

	1970	1975	1979
Brezilya	— 861	—6.997	—10.470
Şili	— 95	— 578	— 876
Meksika	—1.075	—4.081	— 4.560
Mısır	— 304	—1.771	— 1.566
Tanzania	— 37	— 321	— 578
Türkiye	— 83	—1.858	— 1.012
Güney Kore	— 706	—1.924	— 4.277
Pakistan	— 285	—1.176	— 1.373
Singapore	— 585	— 605	— 1.174
Yunanistan	— 407	—1.003	— 1.892

Kaynak : UNCTAD, Handbook of International Trade and Development Statistics, Supplement 1980.

hem arz hem talep dalgalanmakta ve fiyatları etkilemektedir. Tarımsal hammaddeler bu gruba dahil edilmektedir. Doğal kauçuk, jüt ve bazı bitkisel yağlar gibi üçüncü gruba giren ürünlerde ise, arz genellikle sabit olmakla birlikte talepte dalgalanmalar gözlenmektedir.

Ancak hangi gruba dahil edilirse edilsin, bu şekildeki fiyat dalgalanmaları özellikle bir kaç hammadde ihracatının gelinine bağlı az gelişmiş ülkelerin kalkınma çabalarında önemli bir darboğaz yaratmaktadır. Bu genel özellikler yanında kısa dönemde temel maddelerde arz - talep dengesinin bozulması daha çok ekonomik konjunktüre bağlı olarak endüstri malları üreten ülkelerin taleplerinde meydana gelen değişimler sonucu ortaya çıkmaktadır. Uzun dönemde ise

nihai talep, büyük fiyat değişmelerine karşı daha elastik olmaktadır. Ancak, bu kez de, örneğin fiyat yükselmeleri karşısında azalan talep, fiyatın bir süre sonra eski düzeye dönmesine rağmen, bu dönemde meydana gelen tüketim alışkanlıkları nedeniyle yeniden artmayabilmektedir. (4) Bu şekildeki talep düşmesinin ise, ihracat gelirleri üzerinde olumsuz etki yaratacağı açıktır.

Fiyatların dalgalanmasında ayrıca gelişmiş ülkelerdeki ithalatçıların, pazarlama görevi yapan toptancıların ve büyük üretici şirketlerin de etkileri olmaktadır. Bunlar fiyatların ileride artacağını ve/veya azalacağını düşünerek bekleyişlerine göre stoklarını artırmak veya azaltmaktadırlar. Bu durumda arz ve talep dengesinin bozulması fiyatlarda büyük dalgalanmalar meydana getirmektedir.

Diğer bir sorun geri kalmış ülkelerin ihracatçısı olduğu temel madde ürün fiyatlarının artış hızının, gelişmiş ülkelerin ihracatçısı olduğu sınai yapım fiyatlarının artış hızının altında seyretmesidir. Bunun nedenleri, gelişmiş ülke piyasalarındaki tekelci eğilimler, kuvvetli işçi sendikalarının varlığı, az gelişmiş ülkelerde ise işgücü arzı fazlası ve ithal mallarına —ki bunlar genellikle sınai mallardır— karşı talebin gelir esnekliğinin yüksek, fiyat esnekliğinin düşük olmasıdır. Bunun anlamı açıktır. Az gelişmiş ülkeler gelir düzeyleri artarken daha fazla sınai mal ithal etmekte, ancak bu mallar az gelişmişler için vazgeçilmez olduğundan, fiyat artışları taleplerini geriletmemektedir. (5)

(4) Rowe J.W.F. (1965), *Primary Commodities in International Trade*, Cambridge at the University Press, s. 73.

(5) Alpar Cem (1976), *Uluslararası Gelişmişlik Düzeyi Farklarının Giderilmesinde Birleşmiş Milletlerin Katkısı - UNCTAD - AİTİA Dergisi Cilt : 8, Sayı : 1 - 2, s. 75.*

Gerçekte 1950 - 62 yılları arasında Dünya temel madde ihrac fiyatlarının % 7 oranında düşmesi buna karşın sanayi ürünleri fiyatlarının ise % 25 oranında artması (6) fiyat sorununun uluslararası düzeyde çözülmesi için Birleşmiş Milletler bünyesinde bu sorunlarla ilgilenecek bir teşkilatın kurulmasını teşvik etmiştir. Bu amaçla kurulan UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (7) sorununa çözüm getirmek için uluslararası konferans şeklinde çeşitli toplantılar düzenlenmiştir. Bu toplantılardan en önemlisi 1976 yılında yapılan UNCTAD IV Konferansı olmuştur. Bu konferansta, tarımsal ürünlerde fiyat istikrarı sağlamak için birleştirilmiş program kabul edilmiştir. Birleştirilmiş program tarımsal ürünler ve hammaddelerde fiyat istikrarı sağlamak için uluslararası stoklama, ortak finansman fonu, iki ve çok taraflı ticaret görüşmeleri, tarımsal ürünlerin az gelişmiş ülkelerde işlenmesi gibi yöntemlerle fiyat istikrarı sağlamaya yönelik müşterek bir programdır. (8) Örneğin bu toplantıda ortak fon ile finanse edilmek için 18 ürün saptanmıştır. Bu 18 ürün toplam dünya tarımsal ürün ticaretinin % 75'ini oluşturmaktadır. Ayrıca bunlardan 10 tanesinin de telafi edici stoklamada kul-

(6) Rangarajan N.L. (1978), Commodity Conflict, Croom Helm, s. 97.

(7) UNCTAD Birleşmiş Milletler Teşkilatının bir organı olarak Aralık 1964 yılında 77 az gelişmiş ülkenin (grup 77) önderliğinde kurulmuş ve bugüne kadar konferans niteliğinde 5 toplantı yapmıştır. UNCTAD'ın son toplantısı 1979 yılında Filipinler'in başkenti Manila'da gerçekleştirilmiştir. Az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunlarının çözümünde UNCTAD, yeni bir uluslararası ticaret politikasının saptanması ve bu politika içinde az gelişmiş ülkelerin, sanayileşmelerini engelleyen darboğazların giderilmesi noktasında toplanmaktadır. UNCTAD konusunda ayrıntılı bilgi için Birleşmiş Milletler yayınlarına bkz :

U.N., UNCTAD in Brief, TAD/INF/PUB/74.3

U.N., Preparing for Unctad IV, TAD/PUB/75.5

(8) Bu konuda geniş bilgi için bkz :

Cline R. William (1979), Policy Alternatives For a New International Economic Order, Praeger Publishers.

lanılması kararlaştırılmıştır. Ortak fonun amacı tarımsal ürün fiyatlarını % 10'luk dalgalanma sınırı içinde tutmak için destekleme alımları yapmaktır. UNCTAD'ın tahminine göre bunun için 4,5 ile 6 milyar dolarlık fon gerekmektedir. Oysa daha sonra yapılan hesaplamalarda ortak fonun etkin bir şekilde işleyebilmesi için dalgalanma sınırları % 15'e çıkarılsa bile 10 milyarlık bir fona ihtiyaç olduğu hesaplanmıştır. (9) İkili ve çok taraflı ticaret görüşmeleri yoluyla belli ürünlerde kısmen fiyat istikrarı sağlanabilmekle birlikte telafi edici finansman sistemini etkin bir biçimde işletmek için, yapılan bütün görüşmelere rağmen bugüne kadar bu konuda önemli bir başarı sağlanamamıştır.

İhracat gelirlerindeki düşüşleri telafi edici diğer bir finansman sistemi de İ.M.F. bünyesinde bulunmaktadır. 1963 yılında kabul edilen sistem bütün gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerin yararlanmasına açıktır. Ancak telafi edici finansman kolaylığı üye ülkelerin kotalarına göre dağıtıldığından ve IMF üye ülkeler nüfusunun % 70'ini oluşturan az gelişmişler IMF'de toplam kotaların % 22'sine sahip olduklarından sistem az gelişmiş ülkeler açısından yetersiz kalmıştır. (10) Örneğin Tablo 9'da 1965 - 1976 döneminde IMF'nin sağladığı telafi edici finansman desteği gösterilmektedir. Tablodan da izleneceği gibi sistem anılan dönemde az gelişmiş ülkeler için % 10'luk buna karşın gelişmişler için % 60'a yakın bir telafi finansman kolaylığı sağlamıştır. Fiat istikrarı sağlamaya yönelik diğer bir program da 1975'de yürürlüğe giren, ve A.E.T. ülkeleri ile, Afrika, Pasifik ve Caribbean'da bulunan 46 az gelişmiş ülke arasında yapılan anlaşmadır. STABEX olarak tanımlanan bu antlaşma 13 ürünü kapsamakta ve bu 13 ürünün ihracat gelirinde geçmiş

(9) Behrman R. Jere (1969), International Commodity Agreements - An Evaluation of the UNCTAD Integrated Commodity Programme, Cline R. William (1979)'un içinde a.g.e.

(10) Finger F.M. Derosa A. Dean (1980), The Compensatory Finance Facility and Export Instability, Journal of World Trade Law Vol : 14, No. 1.

TABLO : 9

**İHRACAT GELİRLERİNDE DÜŞME VE IMF'NİN TELAFİ
EDİCİ FİNANSMANI —Milyon Dolar— 1966 - 1975**

	İhracat Gelir- lerinde Düşme	IMF'nin Finansmanı	Telafi (%)
Bütün ülkeler	12.312	1.140	9.3
Sanayileşmiş ülkeler	213	125	58.7
Az gelişmiş ülkeler	10.099	1.015	10.1
Petrol ihraç etmeyen az gelişmişler	8.246	1.575	12.1

Kaynak : UNCTAD TD/B/C3/152, 1978.

dört yılın ortalamasına nazaran düşme olunca, A.E.T. tarafından telafi edici finansman yoluna gidilmektedir.

Gerçekte bu çalışmanın konusu hammaddeler sorununu araştırmaya yönelik olmadığından bu konuda daha ayrıntılı incelemeye girilmeyecektir. Ancak hammaddelerde fiyat istikrarı sağlamak için yapılan çalışmalarda üzerinde durulması gerekli en önemli konu hangi fiyatın düzeltmeye baz alınacağıdır. Üreticiden tüketiciye ulaşıncaya kadar tarımsal ürün ve hammaddelerin sürekli el değiştirmesi ve çeşitli katma değer unsurlarının nihai fiyatı yükseltmesi ihrac fiyatı ile tüketim noktasındaki fiyat arasında büyük fark yaratmaktadır. Bu nedenle hangi fiyatın düzeltmek için alınacağı üretici refahı yönünden önem arz etmektedir. (11) Açık ki, az gelişmiş ülkenin yararına olan, ürünün, üretici fiyatının düzeltilmesidir.

Az gelişmiş ülkelerin ihracat gelirlerinde belirsizlik yaratması yanında fiyat dalgalanmalarının üreticiler bakımından diğer bir olumsuz etkisi, fiyat düşmelerinin tüketicilere yansıtılmasına rağmen, fiyat yükselmelerinin, kâr olarak aracı dağıtıcı firmalarda kalması fakat üreticilere yansıtılmamasıdır. (12)

Hammade ihracatında, OPEC dışında, daha güçlü bir pazar kurmak ve fiyat istikrarı sağlamak için üretici ülkelerin bir araya gelerek kartel kurması da pek olanaklı görülmemektedir. (13) Bu nedenle az gelişmiş ülkeler için kalıcı ve uzun vadeli çözüm, ihracatın çeşitli mallara yaygınlaştırılması ve

(11) Boratav Korkut (1980), Dünya Hammade Ticaretinde Bölüşüm Kategorileri: Bazı Kavram Yöntem ve Kuram Sorunları, Ekonomik Yaklaşım, Yıl: 2, Cilt: 2, Sayı: 1.

(12) Sengupta Argun (ed.) (1980), Commodities Finance and Trade Issues in North-South Negotiations, Frances Pinter.

(13) Gökderl Ahmet (1978), Temel Madde Üreticisi Ülkelerde Kartelleşme Eğilimleri, A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 34, Sayı: 1-4.

teknolojinin elverdiği alanlarda sanayi ürünlerinin üretimine yönelinmesidir. Ancak burada da üzerinde durulması gerekli sorun, böyle bir sanayileşmenin nasıl bir dış ticaret politikası ile desteklenmesi gerektiği noktasında toplanmaktadır. Bu konulara sanayileşme ile ilgili bölümlerde değineceğiz.

Daha öncede değindiğimiz gibi tarımsal ürün ve hammaddelere olan talebin yapısı ve bunun yanında sınai ürün fiyatlarının temel madde fiyatlarına nazaran daha hızlı artış göstermesi, az gelişmiş ülkelerin sanayileşmiş ülkelerle yaptıkları ticaretten zararlı çıkmalarına, başka bir deyişle dış ticaret hadlerinin (14) az gelişmiş ülkelerin aleyhine gelişmesine neden olduğu ileri sürülmüştür. İlk önce Prebisch (15) tarafından ortaya atılan bu görüşün dış ticaret kuramlarının gelişimi içinde ne anlam taşıdığını gelecek bölümde tartışacağız.

Gerçekte gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerin dış ticaret hadlerinin gelişimini saptamak amacı ile yapılan çalışmalarda, kullanılan dış ticaret kavramına, seçilen zaman devresinin özelliklerine ve hesaplama kapsamına alınan mallara göre farklı sonuçlar elde edildiğinden bütün iktisatçıların üzerinde anlaşabilecekleri bir dış ticaret hadleri serisi bulmak güçtür.

(14) İhracat malları fiyat endeksinin ithal malları fiyat endeksinin oranı dış ticaret haddini verir. Bu bakımdan ihracat mallarının fiyatı artarken, ithal mallarının fiyatı sabit kalır veya azalırsa, dış ticaret hadlerinin ülke lehine geliştiği belirtilir. Buna göre, P_x , ihracat malları fiyat endeksi, P_m , ithal malları fiyat endeksi ise net dış ticaret haddi H , P_x/P_m şeklinde hesaplanır. Çeşitli dış ticaret kavramları için bkz: Mumcu Necati (1969), *Pür Dış Ticaret Teorisi ve İktisadi Gelişme*, İ.Ü. İktisat Fak. Yayını, s. 75 - 79.

(15) Prebisch R. (1949). *Growth, Disequilibrium and Disparities: An Interpretation of the Process of Economic Development*, U.N. Economic Commission For Latin America, *Economic Survey For Latin America*.

(16) Ancak bununla birlikte genelde tarımsal ürün ve hammaddelerin sinai ürünlere nazaran daha fazla fiyat dalgalanmalarına uğradığını kabul etmek de yanlış olmayacaktır.

Tablo 10'da az gelişmiş ülkelerin dış ticaret hadleri ve ihracatın satın alma gücü çeşitli ülke gruplarına göre verilmiştir. Tablonun incelenmesinden çıkan sonuçları bir kaç noktada etrafında toplayabiliriz.

Herşeyden önce az gelişmiş ülkelerin dış ticaret hadlerinde, petrol ihraç edenler hariç, devamlı düşme veya yükselme gözlenmemektedir. Endüstri malı ihraç eden az gelişmişlerin dış ticaret hadlerindeki bozulma iki nedene bağlanabilir. Bunlardan birincisi 1973 yılından sonra bu ülkelerin ithal ettiği petrol ve ara ve yatırım mallarındaki hızlı fiyat artışlarıdır. Dış ticaret hadlerinin bozulmasına rağmen bu ülkelerin ihracatlarının artması, diğer az gelişmiş ülkelere nazaran ihracatın satın alma gücünün yükselmesine neden olmuştur.

En az gelişmişlerin dış ticaret hadleri ise 1977 yılından itibaren düşme eğilimi içine girerken verimlilikteki artışlar sonucu ihracat miktarının artması da, ihracatın satın alma gücünü yükseltmiştir. Ancak bu artışın yorumunu yaparken, daha önce de belirttiğimiz gibi temel madde fiyatlarında meydana gelen düşmelerin, üreticilerin refah düzeyi üzerinde yarattığı olumsuz etkiyi de gözden uzak tutmamak gerekir. Tablo ile ilgili diğer bir gözlem petrol ihraç edenler hariç 1974 yılında tüm az gelişmiş ülkelerin dış ticaret hadlerinin 1970'e nazaran düşmesidir.

Ülke bazında ve daha uzun süreleri kapsayan dış ticaret hadleri hesaplamaları yukarıda verdiğimiz sınırlı yıllar için

(16) Morgan T. (1963), Trends In Terms of Trade, Their Repercussion on Primary Producers, International Trade Theory in a Developing World, Harrod Roy (Ed.) Mac Millan 1963'ün içinde s. 56 - 57.

TABLO : 10

**AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERİN DIŞ TİCARET HADLERİ VE
İHRACATIN SATIN ALMA GÜCÜ 1975=100**

	1960	1965	1970	1974	1976	1977	1978	1979
Petrol ihraç edenler								
Dış ticaret hadleri*	33	30	29	99	106	107	94	114
İhracatın satın alma gücü**	16	21	33	117	120	121	103	124
Endüstri malları ihraç edenler								
Dış ticaret hadleri	105	109	118	105	100	105	98	90
İhracatın satın alma gücü	39	49	77	106	125	144	158	160
En az gelişmişler								
Dış ticaret hadleri	123	107	110	102	112	132	111	101
İhracatın satın alma gücü	102	120	142	105	125	136	114	118
Diğerleri								
Dış ticaret hadleri	105	100	111	109	98	106	100	92
İhracatın satın alma gücü	54	65	91	108	113	118	122	119

Kaynak : U.N. Monthly Bulletin of Statistics, 1980.

* Birim ihracat değeri/birim ithalat değeri.

** İhracat değer endeksi/birim ithalat değeri.

yapılan hesaplamalara nazaran daha anlamlı ve sağlıklı olabilir. UNCTAD'ın yaptığı hesaplamalara göre 1960 - 71 yılları arasında ithalat ve ihracat fiyatlarındaki değişimler sonucu 78 az gelişmiş ülkeden 55'i zararlı çıkmıştır. Bu ülkelerin 1 yıllık ithalat miktarı kaybı 1.5 milyar dolar olarak hesaplanmıştır. Başka bir deyişle anılan dönemde bu ülkeler aynı miktar ithalatı yapmak için yıllık ortalama 1.5 milyar dolar daha fazla öçümüştür. (17)

Az gelişmiş ülkelerin dış ticaret hadlerinin olumlu yönde gelişmesi, bir yandan bu ülkelerin ihracatçısı oldukları ham madde ve tarımsal ürünlerde fiyat istikrarı sağlanmasına, diğer yandan bir kaç ürün üzerinde yoğunlaşan ihracatın farklı mallara kaydırılmasına bağlı olacağı açıktır.

3. Dış Kaynak İhtiyacı ve Sermaye Transferleri :

Özellikle 1950'li yıllardan sonra az gelişmiş ülkelerdeki iki önemli açığın —iç tasarruf ve teknoloji açığı— sanayileşmeyi gerçekleştirmede darboğaz teşkil ettiği ileri sürülmüştür. Bu nedenle, az gelişmiş ülkelere transfer edilecek sermayenin ve bu ülkelerde yapılacak dış yatırımların bu iki açığı kapatarak sanayileşmede ortaya çıkan darboğazları gidereceği vurgulanmıştır. Gerçekte, sermaye transferleri, yalnızca iç tasarruf yetersizliğini gidermek için değil, fakat ödemeler bilançosundaki cari işlemler açıklarının finanse edilmesi için de zorunlu görülmüştür.

1973 yılından sonra meydana gelen siyasal ve ekonomik gelişmeler, az gelişmiş ülkelerin özellikle sermaye piyasalarından borçlanabilecekleri yeni bir kaynağın doğmasına neden olmuştur. Bu kaynak petrol gelirlerindeki büyük artış ne-

(17) U.N. (1973), Conference on Trade and Development, Vol. 4, General Review and Special Issues.

deniyle petrol ihracatçısı OPEC ülkelerinin cari işlemler hesabında beliren fazlalıktır. 1980 yılında bu fazlalığın 124 milyar dolar olduğu tahmin edilmekteydi. 1979 yılında OPEC fonlarından Avrupa dolar piyasalarına aktarılan miktar ise 36 milyar dolardır. (18)

1950 - 1960 yılları arasında hükümetten hükümete verilen dış yardımlar uluslararası sermaye transferi içinde önemli bir paya sahip iken, 60'lı yıllardan itibaren toplam sermaye transferleri içinde özel sermaye transferlerinin giderek arttığı izlendi. Bu yıllarda izlenen diğer bir gelişme uluslararası kuruluşlar ve konsorsiyum —ülke grupları— aracılığı ile sağlanan dış kredilerin artmasıdır. Hatırlatalım ki bu gelişmeler ile birlikte "dış yardım" yerine "dış borçlanma" terimi daha sık kullanılmaya başlanmıştır. Çünkü az gelişmiş ülkelere yapılan sermaye transferleri, giderek ticari bir görünüm kazanırken, verilen borcun, öngörülen koşullar nedeniyle, yardım niteliği de azalmıştır.

Özel kaynaklardan sağlanan borçların artmasının diğer bir nedeni de üretimin uluslararasılaşması ve uluslararası şirket yatırımlarının artması ile açıklanabilir. Uluslararası yatırımlar ve bağlı firmalar arası ticaret arttıkça bu ticareti gerçekleştirci ihracat kredileri miktarında da önemli artışlar olmuştur. Örneğin 1970 yılında 1 milyar dolar olan ihracat kredileri tutarı 1979 yılında 5 milyar dolara ulaşmıştır (Bkz. Tablo 11).

Tablo 11, az gelişmiş ülkelere yapılan uzun dönemli sermaye transferlerini kaynaklarına göre vermektedir. Tablodan da inceleneceği gibi anılan dönemde resmi kaynaklı transferler iki misli artış gösterirken özel kaynaklı transferler 4,5 milyar dolardan 22,5 milyar dolara yükselerek 5 misli artış gös-

(18) IMF (1980), World Economic Outlook - International Adjustment Process, JD/80/3 s. 44.

TABLO . 11**AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERE UZUN DÖNEMLİ SERMAYE TRANSFERLERİ**
Milyon Dolar

	1970	1975	1979
Uzun Dönemli Borçlanma	10.955	38.689	62.287
I — İkili	9.200	33.468	54.376
A — Resmi Kaynaklı	4.624	13.015	13.753
Sanayi Ülkeleri	4.094	7.081	9.101
OPEC	530	5.984	4.652
B — Özel Kaynaklı	4.576	13.730	22.570
Doğrudan yatırım	2.558	8.718	11.570
İhracat kredisi	1.038	1.543	5.000
Portfolio	380	3.469	6.000
C — Uluslararası Bankalar	—	6.723	18.053
II — Çok Taraflı	1.245	4.611	7.311
Sanayi Ülkeleri	1.245	4.418	6.564
OPEC	—	193	747
Sosyalist Ülkeler	—	610	600

Kaynak : UNCTAD, Handbook of International Trade and Development
Statistics, 1980, Supplement.

TABLO : 12

**PETROL İTHALATÇISI AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERİN RESMİ VE
GARANTİLİ BİRİKMiŞ DİŞ BORÇLARI**
Milyon Dolar

	Toplam	Resmî Kaynaklar	Özel Kaynaklar
1970			
Birikmiş Dış Borç*	48.483.7	33.516.3	14.967.4
Borç Servisi**	5.401.1	2.410.6	2.990.5
1979			
Birikmiş Dış Borç	267.576.9	121.437.7	146.139.2
Borç Servisi	44.254.9	9.924.0	34.330.9

Kaynak : UNCTAD, Handbook of International Trade and Development
Statistics, 1980, Supplement.

* Sadece tahakkuk edip fiilen verilenler.

** Faiz ve Ana Para Ödemeleri.

termiştir. Çok uluslu şirketlerin yaptıkları doğrudan yatırımlar ise 2,5 milyar dolardan 11,5 milyar dolara yükselmiştir.

Tablo 12'de ise birikmiş dış borçlar ve borç servisleri (ana para ve faiz ödemeleri) verilmektedir. 1970'den 1979'a petrol ithalatçısı az gelişmiş ülkelerin dış borçları 4,5 katından fazla artarak 267 milyar dolara ulaşmış, ana para ve faiz ödemeleri ise on katı artmıştır.

Az gelişmiş ülkelerin dış borç yüklerinin 1970'den sonraki gelişimini gözlediğimizde üç önemli gerçek ortaya çıkmaktadır (Bkz: Tablo 13). Bunlardan birincisi borç yükünü gösteren borç/servis oranının artması, ikincisi dış borcun GSMH içindeki payının artışı, başka bir deyişle az gelişmiş ülkelerin giderek kalkınmanın finansmanı için dış kaynaklara daha fazla bağımlı hale gelmeleri, üçüncüsü ise, az gelişmiş ülkelerin son yıllarda ihracatlarında görülen kısmi iyileşmeye rağmen, borç ihracat oranının on yıllık dönemde değişmemesi ve ihracat gelirlerinin yaklaşık % 80'ine eşit değerini az gelişmiş ülkelerin sanayileşmiş ülkelere borçlu (birikmiş borç) olmalarıdır.

TABLO : 13

AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERİN BİRİKMİŞ BORÇLARI İLE İLGİLİ GÖSTERGELER —Yüzde olarak—

	1970	1973	1976	1979
Borç/Servis oranı	8.9	8.8	8.4	12.6
Borç/GSMH	12.3	13.1	15.5	17.8
Borç/İhracat	80.1	70.0	75.6	78.3

Kaynak : The World Bank World Development Report 1981.

Az gelişmiş ülkelerin gelecekte borç yükünün azalması, nın bu ülkelerin ihracat gelirleri ve endüstri ve endüstri malları üerltiminin artmasına bağlı olduğu açıktır. Örgeni 1979 yılında sanayileşmiş ülkeler toplam dünya ihracatının % 66'sını gerçekleştirdikleri halde, petrol ihracatçısı olmayan az gelişmişler ancak % 12'sini sağlamışlardır. (19)

Az gelişmiş ülkelerin ihracat gelirlerini artırmak için yapılan uluslararası toplantılardan ve kararlardan da somut bir sonuç alındığını söylemek güçtür. Oysa az gelişmiş ülkelerin dış kaynak ihtiyaçlarını dış sermaye transferi yerine ticaret gelirleri ile finanse etmek isteyecekleri şüphesizdir. 1980'li yıllarda az gelişmiş ülkelerin dış borç yüklerinin giderek ağırlaşması ve sanayileşmiş ülkelerle olan ilişkilerinde ticaret sorunlarının çözülmemiş olması, ekonomik olduğu kadar uluslararası siyasal gelişmeleri de etkileyecek bir görünüm kozanabilir.

III. DIŞ TİCARET KURUMLARI VE AZ GELİŞMİŞ EKONOMİLER

Az gelişmiş ülkelerin dış ticaret politikaları ve sanayileşme sorunlarını incelemeden önce dış ticaret kuramlarına kısaca göz atmanın yararlı olacağı kanısındayız. Burada amaç, dış ticaret kuramlarını derinlemesine incelemekten ziyade, bu kuramlardan çıkarılan dış ticaret politikaları üzerinde durmaktır.

1. Karşılaştırmalı üstünlüklere dayanan kuramlar —klasik ve neo-klasik kuramlar—
- a) Emek Faktörünün Verimliliği —Karşılaştırmalı Üstünlükler— Kuramı

Klasik dış ticaret kuramlarına, Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler kuramı ile başlayabiliriz. İki ülke, iki mal, tek üretim faktörü —emek— ve ölçüğe göre sabit getiri varsayımları altında, A ülkesi her iki malın üretiminde B ülkesine nazaran maliyetler yönünden mutlak üstünlüğe sahip olsa bile, her ülke göreceli olarak daha ucuza ürettiği mallarda ihtisaslaştığı ve bunu dış ticarete konu yaptığı takdirde, milli gelirin ve tüketimin artması sağlanacak, başka bir deyişle, dış ticaret, ticaretin olmadığı duruma göre her ülkede refahın artmasını sağlayacaktır. Bunun temel nedeni ise, her iki ülkenin de ihtisaslaştıkları mal için, diğer ülkeden kendi ülkelerinde elde edebileceklerinden daha fazla diğer maldan elde etmeleridir. (1)

Karşılaştırmalı üstünlükler kuramı, bazı ülkelerin neden belli malların üretiminde üstünlüğe sahip olduklarını araştırmas. Böyle bir üstünlük; tarihi, coğrafi, sosyal nedenlerden, iklim koşullarından veya belli bazı doğal kaynakların varlığından doğabilir. Ancak önemli olan, uluslararası ticaretin faktör —emek— verimliliği farklarından doğması ve bu üretim faktörünü belli mallarda en verimli kullanan ülkelerin o malların üretimlerinde ihtisaslaşmalarıdır.

Az gelişmiş ülkeler bakımından kurama getirebilecek eleştiri, mevcut üretim yapısının veri olarak alınmasıdır. Gerçekten mevcut üretim yapısı, ekonominin gelişmişlik düzeyini belirleyen bir etmense, az gelişmiş ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları alanlarda ihtisaslaşmaları, ancak geri kalmışlığın sürdürülmesine neden olacaktır. Dış ticaret ile sağlanacak milli gelirin ve tüketimin artması gibi yararlar, ekonominin üretim yapısı değişmeyeceğinden, ancak üretim

(1) Kuramsal bilgi için bkz :

Sodersten Bo (1980), International Economics, İkinci Basım, The Mac Millan Press.

Seydioğlu Halil (1980), Uluslararası İktisat, Turan Kitapevi

yapılan alanlarda çalışanların ve/veya bu malları ihracat yoluyla ticarete konu yapan grupların refahını artıracaktır.

Açıktır ki kurama, varsayımlarının sınırlılığı yanında, örneğin tek üretim faktörü emeğe dayanması gibi, getirilebilecek önemli bir eleştiri, kuramın önerdiği gibi bir ihtisaslaşmanın üretim faktörlerinin ülke içinde hareketliliğine bağlı olmasıdır. Oysa özellikle 1960'lardan sonra, dış yardım ve uluslararası sermayenin az gelişmiş ülkelerde böyle bir ihtisaslaşmayı sağlamak için oynadığı role rağmen, gene de bu ülkelerdeki sosyal ve ekonomik yapının, bu denli bir faktör akışkanlığına elvermiyeceği ileri sürülebilir.

Kuram, mevcut üretim yapılarına göre dış ticareti açıklamaya çalıştığından statiktir ve bu nedenle de az gelişmiş ekonomilerin kalkınma sorununa katkı yapacak bir çözümleme önermemektedir.

b) Üretim Faktörleri Yoğunluğu Kuramı

Dış ticareti açıklamaya çalışan ikinci kuram Heckscher ve Ohlin'in faktör yoğunluğu kuramıdır. (2) Buna göre iki üretim faktörü (emek ve sermaye) ve sabit teknoloji varsayımları—üretim fonksiyonlarının özdeşliği— altında, her ülke daha fazla sahip olduğu ve böylece daha ucuz olarak bulunan üretim faktörünü yoğun olarak kullanan alanlarda ihtisaslaşır ve ürettiği malları dış ticarete konu yaparsa, ülke içinde —ve Dünyada— kaynaklar daha etkin kullanılmış olacağından dış ticaret her ülkede refahın artmasını sağlayacaktır. Üretimde etkinlik ucuz olan üretim faktörünün yoğun olarak kullanıldığı tekniklerin seçimi sonucu maliyetlerin düşük düzeyde oluşmasından kaynaklanmaktadır. Burada karşılaştırmalı üstünlükler üretim faktörlerinin oransal dağılımına bağlı olmaktadır.

(2) Ohlin B. (1967), *Interregional and International Trade*, Harward Universty Press.

Faktör yoğunluğu kuramına göre, gelişen dış ticaretle birlikte üretim faktörleri fiyatlarının —ücret ve faiz— ticarete giren ülkelerde eşitlenme eğilimi içine gireceği ileri sürülmüştür. (3) Böyle bir gelişme, örneğin emeğin bol olduğu ülkeden emek yoğun, sermayenin bol olduğu ülkeden ise sermaye yoğun malların ihracı ile her iki ülkede ücret ve faizlerin yükselmesi sonucu meydana gelecektir. (4) Bunu biraz daha açarsak; örneğin emeğin bol olduğu ülke salt emeğin yoğun olarak kullanıldığı alanlarda üretim yapacağı için işgücü talebi artacak bu da işçi ücretlerinin yükselmesine neden olacaktır. Sermaye yoğun mallar ithal edildiği ve ülkede bu malları üretmek gereği kalmadığı için, sermayeye olan talebin azalması sonucu faiz oranları da düşecektir.

Ancak bir an için faktör fiyatlarının eşitleneceğini veya eşitlenme eğilimi içine gireceğini kabul etsek bile, bunun ülkeler arasında mutlak bir gelir eşitliği yaratmayacağı sermayeye ve teknoloji birikimine sahip olan ülke zenginliğini korumaya devam edecektir.

Faktör yoğunluğu kuramına göre gerçekleşecek ihtisaslaşma, faktörlerin birbirleri ile ikame edilebilirliği olgusunu dışlamaktadır. Açıktır ki, az gelişmiş bir ülke, sanayileşmiş ül-

-
- (3) Samuelson A.P. (1954), Price of Factors and Goods in General Equilibrium, Review of Economics and Statistics, Vol. 54, s. 1 - 24.
- (4) Ohlin, faktör fiyatlarındaki değişmelerin arz şartlarını etkileyeceğinden, üretim faktörleri fiyatlarında mutlak bir eşitlenmenin meydana gelmeyeceğini kabul etmiştir. Mundell ise, dış ticaretle birlikte meydana gelecek faktör fiyatları eşitliğinin ancak herhangi bir ülkenin dış ticarete kayıttayıcı tedbirler getirmesi halinde bozulacağını, fakat bu eşitsizliğin de sermayenin ülkelerarasında bir miktar hareketi ile yeniden sağlanacağını öne sürmüştür.

Bu konuda bkz:

Ohlin B. (1967), s. 23.

Mundel R.A. (1957), International Trade and Factor Mobility, American Economic Review, Vol. 72, No. 3, ss. 321 - 35.

kede sermayenin yoğun olarak kullanılıp üretilen bir malı, sermaye yerine emeği ikame edip, emek yoğun olarak ürettiği takdirde kuram geçerliliğini kaybedecektir.

Kurama, az gelişmiş ülkeler yönünden getirilecek eleştiri, Ricardo kuramı gibi statik olması, başka bir deyişle üretim faktörlerinin yalnızca mevcut oransal dağılımını dikkate almasıdır. Az gelişmiş ülkelerde emek sermayeye nazaran daha yoğun ve ucuz bulunan üretim faktörü olduğundan, kurama göre, az gelişmiş ülkelerin emek yoğun teknikleri kullanan üretim alanlarında ihtisaslaşmaları beklenmektedir. Oysa ekonomik kalkınma mevcut faktör oranlarının dağılımını değiştirecek bir sanayileşmeye bağlı olduğundan faktör yoğunluğu kuramına göre kurulacak bir uluslararası ticaret modeli, kalkınma yerine az gelişmişliğin sürdürülmesi anlamını taşıyacaktır.

Bu yönde yapılan eleştirilere karşı, faktör yoğunluğuna dayanan karşılaştırmalı üstünlüklerin kalkınma sorunu ile ilgilenmediği, kuramın yalnızca, ekonominin belli bir dönemdeki üretim koşullarına göre ihtisaslaşarak gerçekleştirilecek dış ticaretin, ticaretin olmadığı bir duruma göre daha yararlı olacağını kanıtladığı ileri sürülmüştür. Sodorsten'e göre; eğer üretim koşulları, emek/sermaye oranı değişirse, ekonomi, ihtisaslaşma ve dış ticaret durumunu buna göre yeniden ayarlayabilecektir. (5) Ancak burada yanıt bekleyen soru, az gelişmiş ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklere göre ihtisaslaşmaları durumunda mevcut ekonomik yapının değiştirilmesinin mümkün olup olmadığıdır?

Diğer yandan faktör yoğunluğu kuramına göre, uluslararası ticaretin benzer olmayan ekonomiler arasında gelişmesi gerekir. Oysa bugünkü uluslararası ticarete bakıldığında tica-

(5) Sodorsten Bo (1980), s. 164.

ret akımları daha çok sanayileşmiş ülkeler arasında gelişmektedir. (6) Bu nedenle Linder, ticaretin benzer talep yapılarına sahip ülkeler arasında gelişeceğini ileri sürmüştür. (7) Başka bir deyişle iki ülkenin talep yapısı tam olarak aynıysa bir ülkenin tüm ihrac ve ithal malları diğer ülkenin de ihrac ve ithal mallarıdır.

Bu yaklaşımın önemli bir sonucu az gelişmiş ülkelerin sanayileşmiş ülkelere fazla ihrac edecek malları olmaması sonucunu yaratmaktadır. Başka bir deyişle, gelişmekte olan ülkeler, çok özellik arzeden —ikamesi mümkün olmayan— ürünler dışında, sanayi malları ihrac edemeyeceklerdir. Oysa Dünya ticaretinin 1960'dan sonra aldığı şekil, Linder'in görüşlerini de doğrulamamaktadır. Bir yandan uluslararası sermayenin oynadığı rol, diğer yandan teknolojideki hızlı gelişim, bazı az gelişmiş ülkelerin de sanayileşmiş ülkeler pazarına ihracatçı olarak girmelerini sağlamıştır. Bunun yanında aynı talep yapısına sahip az gelişmiş ülkelerarası ticaretin, az gelişmiş - sanayileşmiş ülkelerarası ticarete nazaran daha sınırlı kalması da Linder'in görüşlerini doğrulamamaktadır.

Karşılaştırmalı üstünlüklere dayanan kuramlar gerçekte ülkelerin neden birbirleri ile ticaret yaptıkları sorusuna yanıt aramaktadır. (8) Ancak bu yanıtı ararken ortaya konan modeller, aynı zamanda ülkelerin hangi koşullarda bu ticaretten optimum faydayı sağlayacaklarını da açıklamaktadır. Optimum fayda gerek ülkedeki ve gerekse Dünyadaki kaynakların en etkin bir şekilde kullanılması açısından, karşılaştırmalı üs-

(6) Stewart F. (1979), The Direction of International Trade: Gains and Losses for the Third World, Helleiner (Ed.) A World Divided, Cambridge University Press'in İçinde.

(7) Linder S.B. (1961), An Essay on Trade and Transformation, Wiley.

(8) Burada karşılaştırmalı üstünlükler, terim olarak, Ricardo ve Heckscher Ohlin kuramları için müşterek olarak kullanılmıştır.

tünlüklere göre uzmanlaşmış bir uluslararası ticaret sonucu ortaya çıkmaktadır.

İlerde de açıklayacağımız gibi konuya az gelişmiş ülkeler açısından yaklaşan ve radikal olarak tanımlanan iktisatçılar, uluslararası ticaretin nasıl ve neden oluştuğunu açıklama çabasından çok, uluslararası ticaretin neden az gelişmiş ülkelerin zararına geliştiği sorusuna yanıt aramışlardır.

Burada karşılaştırmalı üstünlüklere dayanan kuramları test etmek ve günümüz dünyasında gerçekleşen uluslararası ticareti ne derece açıklayabildiklerini ortaya koymak için yapılan araştırmaların bazı sorunlar yarattığına da değinmek gerekir. (9) Örneğin, Richardo'nun kuramını test etmek isteyen iktisatçıların bir bölümü bunu ülkelerin üretim fonksiyonlarını karşılaştırarak yapmaya çalışmışlardır. Ancak bu durumda, Ricardo'nun tek üretim faktörüne dayanan basit modelinin sınırları aşılmıştır.

Faktör yoğunluğu kuramını test etmek için yapılan bir araştırmada ise, —Leontief Testi— kuramın ileri sürdüğünün aksine sermayenin yoğun olarak bulunduğu A.B.D.'den ihraç edilen mallarda emek faktörünün daha fazla yoğun bulunması, (10) emek ve sermaye yanında vasıflı işgücünün de bir üçüncü üretim faktörü olarak modele dahil edilmesi savının ileri sürülmesine neden olmuştur. (11)

(9) Bu konuda özet bilgi için bkz:

Berksoy Taner (1982), Az Gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme, Belge Yayınları.

(10) Bununla ilgili bkz:

Bhagwati J. (1966), The Pure Theory of International Trade, Surveys of Economic Theory Vol. II, St Martin's Press 1966'nin içinde s. 176 - 181.

(11) Mahfuzur Raman, (1973), Exports of Manufactures from Developing Countries, Rotterdam University Press

Ekonomik kalkınma üzerindeki yazınlar arttıkça, karşılaştırmalı üstünlüğün saptanmasının, faktör yoğunluğu kuramında ileri sürüldüğü gibi basit olamayacağı anlaşılmıştır. Örneğin ekonomik kalkınma süreci içinde faktör maliyetlerinin değişmesi olasılığı, az gelişmiş ülkelerde yoğun olarak görülen devlet müdahaleleri, piyasaların kesikliliği nedeniyle faktörlerin gerçek maliyetlerini yansıtmaması, endüstri üretimi sürecinde dışsal ekonomilerin varlığı, uluslararası piyasadaki fiyat değişimleri nedeniyle ihracat gelirlerinde meydana gelebilecek belirsizlikler, karşılaştırmalı üstünlüğün saptanmasında, en azından, faktör yoğunluğu dışında bazı değişkenlerin hesaba katılması gerektiği fikrinin kabul edilmesine neden olmuştur. (12)

c) İhtiyaç Fazlası Kuramı :

Az gelişmiş ülkelerin geleneksel ürünlerin ihracı ile Dünya ticaretine katılmalarının bu ülkelerin yararına olduğunu ileri süren diğer bir görüş ihtiyaç fazlası kuramıdır. (13)

Kurama göre; az gelişmiş ülkeler, ekonomide ihtiyaçlarından fazla bulunan doğal kaynakları (bakır, petrol krom v. b.) veya tarımsal ürünleri (kahve, muz, şeker v.b.) dış ticarete konu yaptıklarında, daha evvel atıl olan kaynaklar değerlendirileceğinden, bu mallara dayalı ticaret az gelişmiş ülkelerin yararına olacaktır. Ayrıca ihracatın artması ülkenin döviz rezervlerini arttıracığından endüstri malları ithalatı da artacak ve bu durum dış ticaretten evvel tarım kesimi aleyhine bulunan iç ticaret hadlerinin, endüstri mallarının ithalat sonucu bollaşması ile, tarım kesimi lehine dönmesine neden olacaktır.

(12) Chenery H.B. (1961), Comparative Advantage and Development Policy, The American Economic Review, Vol. 51, No. 1.

(13) Myint H. (1958), The Classical Theory of International Trade and the Underdeveloped Countries, Economic Journal Vol: 68.

İhtiyaç fazlası kuramı özellikle sömürge ülkelerinin dış ticarete nasıl dahil edildiklerini açıklamaya yönelik olduğundan üzerinde daha fazla durmayacağız. Ancak ihtiyaç fazlası kuramı, az gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınması ile ilgili hiç bir şey söylememekte, bu ülkelerin sanayileşme gereğini dikkate almamaktadır. Bunun yanında tarihsel gelişimi açıklamaya çalışan bir kuram olarak da yetersiz kalmaktadır. Çizilen model, her ülkenin sosyal ekonomik ve tarihsel gelişimini değerlendirmede için verdiği sonuçlar da ülke düzeyinde çeşitli yanılgılar taşımaktadır. (14)

d) Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Teknoloji Faktörü

Özellikle 1960'lardan sonra çok uluslu şirket yatırımlarının artması, yoğun araştırma ve geliştirme harcamaları sonucu yeni teknolojik buluşları içeren malların uluslararası ticarete katılması, teknoloji faktörünün de uluslararası ticareti açıklamak için neo - klasik modele dahil edilmesine neden olmuştur. (15) Örneğin Keesing (16) araştırma ve geliştirme harcamalarının yoğun olduğu endüstrilerde özellikle ABD ihracatının daha fazla olduğunu göstererek ihracat ile araştırma - geliştirme harcamaları arasında, açıklayıcı bir bağlantı olduğunu ileri sürmüştür. Bu nedenle neo - klasik yaklaşımda, faktör yoğunluğu yerine teknoloji yoğunluğu ön plana geçmiştir. Posner (17) mal ticaretinin karşılaştırmalı

-
- (14) Barbara Ingham (1979), Vent for Surplus Reconsidered with Ghanaian Experience, Smith Sheila ve Teye John (Editör), Trade and Economics, Frank Cass Ltd.'in içinde.
- (15) 16 - 18.'nci dipnotlar, aşağıdaki kaynaktan aktarılmıştır: Babat B.G. (1981), İthalat Kısıtlamaları ya da Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Değişmesi, Ekonomik Yaklaşım, Cilt: 2, Sayı: 5
- (16) Keesing B. Donald (1967), The Impact of Research and Development on United States Trade, Journal of Political Economy Vol. 75, Şubat, ss. 38 - 48.
- (17) Posner V. (1961), International Trade and Technical Change, Oxford Economic Papers Vol. 13 Ekim.

maliyetten çok, malların yeni teknik ilerleme içirme derecesi ile açıklanabileceğini ileri sürmüştür. Ayrıca, teknolojik buluşlar nedeniyle önce ihracat malı olan mallar daha sonra teknolojinin yaygınlaşması ile ithal malı haline gelebilecektir. Başka bir deyişle, başlangıçta karşılaştırmalı üstünlüğü belirleyen yeni teknolojik buluştur. Ancak teknoloji diğer ülkeler tarafından da bilinince, başlangıçta ihracatçı olan ülke bu üstünlüğünü kaybedip, hatta o malın ithalatçısı durumuna gelebilmektedir. Açıktır ki yeni teknolojileri geliştirecek olan da sermayesi bol olan ve bu sermayeyi araştırma geliştirme alanlarında harcayan ülkelerdir. (18)

Bu görüşler yanında teknoloji faktörü ayrıntılı olarak ürün dönemleri kuramında incelenmiştir. Ürün dönemlerine göre, yeni teknolojileri içeren malların üretimine ilk önce, doğal olarak, en yüksek gelir ve teknoloji düzeyinde bulunan ülkede başlanmış, daha sonra, ihracat ve dolaysız yatırımlar yoluyla malın üretimi diğer sanayileşmiş ve nihayet az gelişmiş ülkelere kaymıştır. (19)

Yeni bir malı ilk üreten ve pazarlayan şirket, kullandığı teknolojinin diğer şirketler tarafından bilinmeyişi ve yeni mala karşı özellikle yüksek gelir gruplarında talebin fiyat elastikiyetinin az olması nedeniyle, başlangıçta piyasada tekelleri bir güce sahip olacak ve üretimin 'ilk dönemi' olarak tanımlanan bu dönemde daha çok yerli pazarlar için üretimde bulunacaktır. Başlangıçta üretimin yalnızca iç pazarlara dönük olması

(18) Haufbauer (1965), *Synthetic Materials and the Theory of International Trade*, Duckworth.

(19) Vernon, Raymond (1966), *International Investment and International Trade in the Product Cycle* quarterly Journal of Economics Vol: 80 No : 2 s. 190 - 207

Hirsch (1967), *Location of Industry and International Competition*, Clarendon Press.

nın nedenleri ise, dış pazarlara nazaran ulaştırma masraflarının düşüklüğü, piyasa hakkında daha fazla bilgi sahibi bulunulması ve arzı karşılayacak yeterli iç talebin varlığıdır.

Ancak belli bir süre sonra, malın üretiminde kullanılan yeni teknolojinin diğer üreticiler tarafından da taklit edilmesi ile malı ilk üreten firmanın tekelci gücü kaybolacaktır. Bu dönem ise üretimin 'olgulaşma dönemi' olarak tanımlanabilir.

Bu dönemde bir yandan malın üretim teknolojisinin yerleşmesi nedeniyle üretim sürecinde istikrar sağlanırken, diğer yandan da, tüketicilerin mal ve piyasa hakkındaki bilgilerinin gelişmesi sonucu talebin fiyat elastikiyeti yükselir.

Üretimi ilk gerçekleştiren ve onu yakından izleyen diğer firmalar bu kez ihracat yoluyla yeni pazarlar elde etmeye çalışacaklardır. Vernon'a (20) göre; bu yeni pazarların, ilk önceleri, malın ilk piyasaya sürüldüğü ülke ile aynı gelir düzeyine ve tüketim zevkine sahip ülkelerde bulunması doğaldır. Ancak kısa bir süre sonra, dış pazarlardaki talebin yeterli bir düzeye ulaşması sonucu, bu kez de ihracat yerine dolaysız yatırımlar yoluyla mevcut pazarların elde tutulmasına çalışılacaktır. Yeni teknolojinin ithalatçı ülke firmaları tarafından da taklit edilmesi olasılığı, yabancı pazar şartlarına ve yöresel tüketici grupların zevklerine daha uygun üretimde bulunarak pazarların genişletilmek istenmesi ve nihayet ithalatçı ülkenin çeşitli gümrük politikası tedbirleri ile ithalatı kısma tehlikesi, büyük şirketi ihracat yerine yabancı ülkede kendine bağlı yavru şirketler kurarak dolaysız yatırıma sevkeden ve böylece kendisine çok uluslu olma niteliğini kazandıran nedenler olarak ifade edilebilir.

Üçüncü dönem, üretimin ve teknolojinin standardize ol-

duğu dönemdir. Bu dönemde malın üretim ve teknolojisi tamamen standart hale geldiğinden, üretime ilk başlayan firmaların, artık mal farklılaştırması yoluyla diğer firmaların rekabetini önlemesi, yani oligopolistik davranışlara girmesi olanaksızdır. Malın benzerleri hemen hemen aynı teknoloji ile bütün firmalar tarafından üretilmektedir.

Talebin fiyat ve gelir esnekliğinin arttığı bu dönemde, daha geniş pazarlar elde etmek için başvurulacak tek rekabet yolu, malı daha ucuza üretebilmek, başka bir deyişle fiyatları düşürmektir. Bu nedenle üretimin tümü veya işgücünün yoğun olduğu üretim aşamaları, az gelişmiş ülkelerdeki ucuz işgücünden yararlanmak için, dolaysız yatırımlar yoluyla bu ülkelere kaydırılacaktır.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, teknolojik üstünlük aynı zamanda oligopolistik üstünlük ile beraber gitmektedir. Teknoloji yaygınlaştığı zaman, malın üretimi de az gelişmişler dahil bir çok ülkede gerçekleştirilmektedir.

Üretim dönemleri kuramı, uluslararası üretim ve yatırımların bir bölümünü açıklamada yeterli görülmektedir. Örneğin, tekstil, elektronik, lastik ve plastik sektörlerinde uluslararası üretim bu modele uygun bir gelişme göstermiştir. Özellikle son yıllarda elektronik endüstrisini denetim altında tutan çok uluslu şirketler, üretimlerinin hemen hemen tamamını emeğin ucuz olduğu az gelişmiş ülkelerde gerçekleştirip buradan dünya pazarlarına ihracatta bulunmaktadırlar. (21)

Ihracata yönelik yabancı şirket yatırımlarını açıklayan bu modelin, çok uluslu şirketlerin, yatırım yaptıkları ülkenin

(21) Bunun örnekleri için bkz:

Hellenier K.G. (1973), Manufactured Exports from Less Developed Countries. The Economic Journal Vol. 83, No. 329, s. 21 - 47.

iç pazarlarına yönelik üretimlerini açıklamada pek geçerli olabileceği söylenemez. Ayrıca bugün bir çok ürün daha başlangıçta farklı ülkelerin pazar şartlarına ve zevklerine göre geliştirilebilir. (22) Yani her mal, uluslararası piyasalarda Vernon'un belirttiği aşamaları geçirmemektedir. Kanımızca bunun da ötesinde, bugün az gelişmiş ülkelerdeki belli sosyo - ekonomik grupların tüketim tercihleri ve zevkleri, gelişmiş ülkelerinkinden pek farklılık göstermeyeceğinden, yeni bir malın üretimine, farklı ölçeklerde olsa bile, gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde birlikte başlanması mümkündür.

Modele yöneltilecek diğer bir eleştiri, modelin yeni bir ürünün uluslararası pazarlarda üretilmesinde geçireceği aşamaları belirlemesine karşın, bu aşamalara zaman bakımından bir kesinlik kazandırmış olmamasıdır. (23)

Ürün dönemleri kuramı, az gelişmiş ülkeler teknoloji ithalatçısı durumunda kaldıkça az gelişmiş ülkelerin uluslararası ticarete katılmasını kısmen açıklayabilecektir. Ancak bazı az gelişmiş ülkelerin öğrenme dönemini aştıktan sonra yeni ürünler için teknoloji üretir duruma geçmeleri ve bunları ihraç etmeleri karşısında ürün dönemleri kuramı yetersiz kalacaktır. Ayrıca ürün dönemleri kuramı da yalnızca mevcut uluslararası ticareti açıklamaya yönelik olduğundan statiktir. Başka bir deyişle az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunu ile ilgilenmemektedir. Başka bir deyişle az gelişmiş ekonomide her hangi bir malın üretimine başlanabilmesi için, kurama göre malın üretim teknolojisinin standartlaşmasının beklenmesi gerekecektir.

Buraya kadar klasik ve neo - klasik dış ticaret kuramla-

(22) Buckley J. Peter (1975), Alternatiye Theories of the Multi-national Enterprises, University of Reading Discussion Papers, No. 23, s. 16.

(23) Buckley J. Peter (1975), s. 20.

rını ve bu kuramların az gelişmiş ülkeler bakımından taşıyabileceği anlamları açıkladık.

Şimdi uluslararası ticarete farklı bir açıdan —az gelişmiş ülkeler açısından— bakan iktisatçıları inceleyebiliriz.

2. Karşılaştırmalı Üstünlüğe Tepki : Eşitsiz Mübadele

Karşılaştırmalı üstünlüklere göre gelişen dış ticaretin az gelişmiş ülkelerin kalkınmalarına katkı sağlamaması, hem klasik ve neo - klasik dış ticaret kuramlarına göre çizilen dış ticaret politikalarının eleştirilmesine, hem de uluslararası ticaretten az gelişmiş ülkelerin neden zararlı çıktıkları sorusuna yanıt aranmasına neden olmuştur.

Uluslararası ticaretin az gelişmiş ülkelerin aleyhine geliştiği fikrinin öncülüğünü Prebisch ve Singer yapmıştır. (24)

Prebisch ve Singer'in görüşleri bir kaç nokta etrafında toplanabilir. (25)

(24) Predisch ve Singer, uluslararası ticaretin az gelişmiş ülkeler aleyhine geliştiğini vurguladıkları için bu bölümde incelenmiştir. Gerçekte konuyu temel maddelere olan talep ve arz elastikiyetleri yönünden aldıklarından Keynesyen analiz yapan bu iktisatçıları, ilerde açıklayacağımız Neo - Marksist iktisatçılardan ayırmak gerekebilir.

(25) Prebisch ve Singer tezi için aşağıdaki yazılara bakılabilir:
Prebisch R. (1950), The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems, U.N Economic Commission for Latin America.

———, (1959), Commercial Policy in the Underdeveloped Countries, American Economic Review, Papers and Proceedings Vol. 49, No. 2.

Singer H.W. (1949), Economic Progress in Under Developed Countries, Social Research Vol. 16.

———, (1950), The Distribution of Gains Between Investing and Borrowing Countries, American Economic Review Papers and Proceedings Vol. 40.

Herşeyden önce, tarımsal ürünlerin ihracatçısı olan az gelişmiş ekonomilerde, tarım sektöründe verimliliğin ve üretimin artması bu ülkelerin ihracat gelirlerinde bir iyileşme meydana getirmeyecektir. Çünkü bu ürünlere olan talebin yapısı —düşük gelir ve fiyat elastikiyeti— uluslararası piyasalarda fiyatların düşmesine ve böylece verimlilik artışı ile sağlanan yararların, dış ticaret hadlerinin bozulması nedeniyle, çevre ülkelerden —az gelişmiş ülkeler— merkez ülkelere —sanayileşmiş ülkeler— transfer edilmesine neden olacaktır. Diğer yandan ekonomik konjonktürün yüksek dönemlerinde fiyatlar, ücretler ve kârlar hem merkez hem de çevre ülkelerde yükselecektir. Oysa konjonktürün aşağı dönemlerinde merkez ülkelerde ücretler aşağı doğru rijit olduğundan fazlaca azalmazken, çevre ülkelerde sendikaların zayıflığı ve/veya yokluğu, ücretlerin merkez ülkelere nazaran daha fazla düşmesi, sonucunu yaratacaktır. Böylece düşük ücretler ürün fiyatlarına yansiyarak çevre ülkelerden merkez ülkelere bir değer transferine neden olacaktır.

Dış ticaret hadlerindeki bozulmanın diğer bir nedeni, sanayileşmiş ülkelerde monopolistik piyasaların hakim olması buna karşın az gelişmiş ülkelerin ihracat sektöründe —tarımsal kesim— tam rekabet koşullarının geçerli olmasıdır. (26) Başka bir deyişle sanayileşmiş ülkede ve/veya ülkelerdeki bir kaç firma bir araya gelip kolayca kartel oluşturabilirken, geleneksel ürünleri üreten binlerce üretici için böyle bir şey söz konusu olamamaktadır.

Daha önce de değindiğimiz gibi dış ticaret hadlerinin az gelişmiş ülkeler aleyhine gelişip gelişmediği konusu —hesaplama tekniklerinin farklılığı nedeniyle— üzerinde en fazla tartışma yapılan konulardan biridir. Örneğin, dış ticaret hadlerinin sürekli olarak az gelişmiş ülkeler aleyhine geliştiği sa-

(26) Preblsch R. (1950), Singer H.W. (1950)

vına karşı çıkan Haberler (27) ancak, ekonomik kriz zamanlarında ilkel madde fiyatlarının sınai mal fiyatlarına nazaran daha fazla dalgalandığını kabul etmektedir.

Singer - Prebisch tezini yorumlayan Werner Baer, (28) özellikle verimlilik artışı üzerinde durarak, az gelişmiş ülkelerinde içinde bulunduğu kısır döngüyü ortaya koymaktadır. Buna göre; tarım kesiminde sağlanacak verimlilik artışı fazla işgücünün bu kesimden endüstri kesimine transfer edilmesine neden olacaktır. Oysa bu durum işgücü fazlası nedeniyle ücretlerin endüstri kesiminde de düşmesine neden olacak ve böylece azalan ücretler, dış ticarete konu olan mallarda çevre ülkelerden merkez ülkelere —ucuz ürün ihracı nedeniyle— gelir aktarımına neden olacaktır.

Singer'e göre (29) uluslararası ticaretin ülkeler arasındaki gelir eşitsizliklerini ortadan kaldırması olanak dışıdır. Az gelişmiş ülkelerde halkın büyük çoğunluğunun parasal ekonomi dışında kalması ve üretimin genel olarak tarıma dayanması, dış ticaretin —neo - klasik kurama göre— üretim faktörlerinin fiyatlarını ve oransal dağılımını etkileyici, teknoloji transferi sağlayacağı gibi olumlu etkilerinden gelişmiş ülkelerin daha fazla yararlanmasına neden olmaktadır. Singerle aynı görüşleri bölüşen Myrdal (30) da, gelişen ticaretle birlikte ülkelerarasındaki gelir eşitsizliğinin gittikçe arttığını ileri sürmüştür.

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, az gelişmiş ülkelerin dış ticaretten, dış ticaret hadlerinin bozulması nedeniyle

-
- (27) Haberler G. (1961), The Terms of Trade and Economic Development, Economic Development for Latin America, Ellis H.S. (editör) Martiris Press'in içinde
- (28) Baer Werner (1962), The Economics of Prebisch and ECLA. Economic Development and Cultural Change Vol. 10, s. 1973.
- (29) Singer H.W. (1964), International Development, Growth and Change, Mc - Grave Hill s. 162.
- (30) Myrdal G. (1965), Economic Theory and Under Developed Regions, University Paperbacks s. 149.

zararlı çıkmalarının temel nedeni iki faktöre bağlanmaktadır. Bunlardan birincisi ücretlerin, diğeri ise tarımsal ürünler ve hammaddelere olan talebin gelir ve fiyat elastikiyetlerinin düşüklüğüdür. Şu halde az gelişmiş ülkelerin herşeyden önce talebin gelir ve fiyat elastikiyetlerin yüksek olduğu malların üretimine ve ticaretine kaymaları, diğer yandan da işçi ücretlerini yükseltecek yapısal değişiklikleri gerçekleştirmeleri gerekmektedir.

O halde neo - klasik kuramın önerdiği gibi işçi ücretlerinin düşüklüğü nedeniyle emek yoğun üretim alanlarında ihtisaslaşmak, en azından uzun dönemde, az gelişmişlerin ekonomik kalkınmasına olumlu yönde katkı sağlamayacaktır.

Uluslararası ticaretin az gelişmiş ülkelere aleyhine işlediğini ileri süren diğer bir iktisatçı Argihiri Emmanuel'dir.

Emmanuel az gelişmiş ülkelerle sanayileşmiş ülkeler arasındaki ticaretin eşitsiz mübadele yarattığını ileri sürmüş, fakat Singer ve Prebisch gibi geleneksel ürünlere olan talebin yapısı üzerinde durmamıştır. Emmanuel'in görüşleri şöyle özetlenebilir. (31)

Malların fiyatları, malı üretmek için gerekli olan işgücüne ödenen ücrete göre belirlenir. Az gelişmiş ülkelerdeki ücret düzeyi, sanayileşmiş ülkelerdeki ücret düzeyinden çok daha düşüktür. Böylece, her iki ülkede üretilen mallar dış ticarete konu olduğunda, ucuza çalıştırılan az gelişmiş ülke işçisinin ürettiği mal ile, göreceli olarak daha fazla ücret işçisinin ürettiği malın değişim değerleri farklı olduğundan eşitsiz mübadele yaratmaktadır.

Burada, ücretlerin iki grup ülke arasında neden farklı düzeyde olduğu üzerinde durabiliriz. Emmanuel'in eşitsiz mü-

(31) Emmanuel Argihiri (1972), Unequal Exchange : A Study of the Imperialism of Trade, New Left Books.

badele kuramında ücret, kapitalist sistemin dışında, bağımsız bir değişken olup tarihsel faktörlere ve moral unsurlara (yaşam koşulları v.b.) bağlı olarak belirmektedir. Bu şekilde, sanayileşmiş ülkelerde işçi ücretleri, güçlü sendikal hareketler ve sanayileşmiş ülkelerin, az gelişmiş ülkeleri tarihi gelişim içinde kendilerine bağlı sömürge durumuna düşürmüş olmalarının etkisiyle yüksek düzeyde belirlenirken, ücretlerin geleneksel yaşam koşullarına göre belirlendiği ve asgari geçim düzeyi civarında olduğu az gelişmiş ülkelerde görece olarak daha düşük düzeyde kalmaktadır. Diğer yandan, Emmanuel'e göre ücret farklılıklarını verimlilik —prodüktivite— farklılıkları ile açıklamak mümkün değildir. Ücret farklılıkları verimlilik farklarının bir sonucu değil bir nedenidir. (32) Bunun anlamı ise açıktır. Az gelişmiş ülkelerde işçiler düşük verimlilik gösterdikleri için düşük ücret almamakta, tam tersi, düşük ücret aldıkları için verimlilikleri düşük düzeyde kalmaktadır.

Emmanuel'in geliştirdiği kuramın can alıcı noktası, eşitsiz mübadelenin, mallar arasında değil fakat, ülkeler arasında olduğunu ileri sürmesidir. Bu şekilde daha önce açıkladığımız Singer - Prebisch tezinden farkı ortaya çıkmaktadır. Ülkeler arasındaki eşitsiz mübadele ücret farklılıklarına dayanmakta ve bu farklılığın sürmesi ise sermayenin uluslararası hareketli, fakat işgücünün hareketsiz olmasından kaynaklanmaktadır. Böylece ülkeler arasında kâr oranları eşitlenirken, ücret farklılıkları sürekli hale gelmektedir.

Ücret farklılıklarına rağmen kâr oranlarının eşitlenmesi ve farklı artık değer oranları, ücretlerin eşitsiz mübadelenin kaynağı olan fiyatlara yansımaya neden olacaktır.

Diğer yandan uluslararası sermaye, işçi ücretlerinin dü-

(32) Emmanuel Argihiri (1972), s. 49.

şük ve kârların yüksek olduğu az gelişmiş ülkelere kayarak bu ülkelerde yaratılan değerlerin sanayileşmiş ülkelere transfer edilmesini sağlamaktadır.

Bir yandan düşük işçi ücretlerinin neden olduğu eşitsiz mübadele diğer yandan uluslararası sermayenin az gelişmiş ülkelerde yaratılan değerleri merkez ülkelere transfer etmeleri, çevre ve merkez ülkeler arasındaki gelir eşitsizliklerinin artmasına neden olmaktadır. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi Emmanuel dış ticarete Ricardo'nun ileri sürdüğü karşılaştırmalı üstünlükler kuramını kabul etmemektedir. Emmanuel'e göre bugünkü dünya, Ricardo'nun gözlediği dünyadan çok farklıdır. Bu farklılığın en önemli ögesi ise sermayenin, Ricardo'nun varsayımının tersine, ülkelerarasında hareketli olmasıdır.

Emmanuel'e göre sanayileşmiş ülkelerdeki yüksek ücretler, sermayenin organik bileşiminin artmasına bu da teknoloji ve sermaye birikimini teşvik ederek pazarların gelişmesine neden olmaktadır.

Sanayileşmiş ülkelerin yeni ihrac pazarları elde etmesi eşitsiz mübadelenin sürdürülmesi anlamını taşımaktadır. Bu açıdan Emmanuel'e göre; az gelişmiş ülkelerin bu eşitsiz mübadeleye son vermeleri ancak kendi sanayileşmelerini tamamlamalarıyla mümkün olabilir.

Emmanuel'in eşitsiz mübadele kuramı hem marksist hem de marksist olmayan iktisatçılar tarafından eleştirilmiştir. (33)

(33) Bu eleştiriler için bkz :

Brown Barrat Michael (1974), Economics of Imperialism penguin Books.

Amin Samir (1972), imperialism and Unequal Development, Monthly Review Press.

Shaikh Anwar (1980), Foreign Trade and the Law of Value, Science and Society Vol. 46, No. 1.

Marksist bir iktisatçı olan Betelheim (34) eşitsiz mübadele-
lenin politik sonuçlarını eleştirerek az gelişmiş ülke işçisinin,
sanayileşmiş ülke işçisi tarafından sömürülmesi görüşünün,
bütün işçilerin çıkarlarının ortak olduğu savını ortadan kaldır-
dığına dikkati çeker.

Ayrıca marksist iktisatçılara göre sömürü mübadele ala-
nına değil, fakat üretim alanında ortaya çıkan bir olgudur ve
kapitalizmin dünya ölçeğinde yaygınlaşması ile de artmakta-
dır.

Samir Amin, (35) Emmanuel'i eleştirirken kendi eşitsiz
mübadele kuramını da ileri sürmektedir. Amin'in getirdiği en
önemli eleştiri, Emmanuel'de ücret oluşumunun kapitalist sis-
tem dışında bağımsız bir değişken olarak alınması ve az ge-
lişmiş ülkelerin dış ticarete konu ettikleri malların spesifik
—özellik— arzeden mallar olarak kabul edilmesidir. Burada
özellik arzeden mallardan kastedilen gelişmiş ülkeler tarafın-
dan üretilmeyen ve ikame edilemeyen mallardır.

Amin, kapitalist üretim tarzında ücretlerin bağımsız de-
ğişken olamayacağını ileri sürer. Ayrıca eşitsiz mübadelenin
ortaya çıkması için yalnızca spesifik malların ticarete konu
olması gerekmebilir. Hem az gelişmiş hem de sanayileşmiş
ülkelerin ürettikleri mallar ticaretinde de eşitsiz mübadele
ortaya çıkmaktadır. (36)

Amin'e göre az gelişmiş ülkeler, sanayileşmiş kapitalist
ülkelerle olan ticaretlerini sürdürdükçe eşitsiz mübadele va-
rolacaktır. Eşitsiz mübadelenin kaynağını ise, ücret farklarının
prodüktivite farklarından fazla olması oluşturmaktadır.

T. Janvry de Alain ve Kramer Ernak (1979), The Limits of Une-
qual Exchange, The Review of Radical Political Economics, Vol
11, No. 4.

(34) Emmanuel Argihiri (1972),

(35) Amin Samir (1977).

(36) Amin Samir (1977), s. 211.

Açıktır ki, Keynesyen ve Neo - Klasik iktisatçılar için eşitsiz mübadele kuramında ileri sürülen görüşlere katılmak mümkün değildir. Çünkü bu iktisatçılara göre dış ticaret hadlerinin bozulması ticarete girip çıkma taraflarının pazarlık güçlerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Pazarlık gücünü etkileyen faktörler ise arz ve talebin yapısı ile tekelleşme olgusudur.

Genelde, eşitsiz mübadele kuramları, Singer ve Prebisch tezinden sonra, uluslararası ticarete az gelişmiş ülkeler aleyhine olan gelişmeyi açıklaması bakımından önem arz etmektedir. Gerek Amin ve gerekse Emmanuel'in tezlerinin kuramsal ayrıntılarına girmeden, işçi ücretlerinin göreceli olarak az gelişmiş ülkelerde düşük olduğunu kabul etmek yalnış olmayacaktır. Gerçekte çok uluslu şirketlerin az gelişmiş ülkelerde emek yoğun yatırımlara girişmiş olmaları da bunu kanıtlamaktadır. Ancak az gelişmişliği, salt düşük işçi ücretlerine bağlamak da bir yanılgı olabilir. Çünkü işçi ücretlerinin yükselmesi az gelişmişliği önleyemeyeceği gibi, bazı az gelişmiş ülkelerin, uluslararası ticarete sundukları malların düşük işçi ücretlerine rağmen, sanayileşmiş ülke mallarından daha pahalı olduğunu da hatırlamak gerekir.

Burada emperyalizm kuramlarını incelemek gibi bir amaç taşımadığımız için bu konularda yapılan tartışmalara daha fazla değinmeyeceğiz. Ancak Prebisch ve Singer'in uluslararası ticaretin gelişmiş ve az gelişmiş ekonomiler arasında gelir farklılıklarını arttırdığı, Emmanuel ve Amin'in eşitsiz mübadele yoluyla çevre ülkelerden merkez ülkelere değer aktarıldığı veya Sunkel (37) ve Stewart'ın (38) teknoloji yoluyla az

(37) Sunkel O. (1973), Transnational Capitalism and National Disintegration of Latin America, Social and Economic Studies, Vol. 22, No. 1.

(38) Stewart F. (1973), Trade and Technology, Trade Strategies for Development, Paul Steeten (editör) Mac Millan'ın İçinde.

gelişmiş ülkelerin sanayileşmiş ülkelere bağımlı hale geldiğini savunan görüşleri, en azından uluslararası ilişkilerin neo - klasik iktisatçıların varsaydıkları gibi çok dengeli ve tarafların tümüne yarar sağlayıcı bir biçimde gelişmediğini göstermeleri bakımından önem arz etmektedir.

İKİNCİ KESİM

Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikalar

I. AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERİN SANAYİLEŞME DÜZEYİ

Bugün kalkınma sorunu çözümünün, salt kişi başına milli gelir artışının ötesinde, toplumun sosyal ve ekonomik yapısını değiştiren ve ilkel üretim metotları yerine, modern teknolojinin imkânlarından yararlanan bir sanayileşmeye bağlı olduğu tartışmasız kabul edilen bir gerçektir.

Açıktır ki, sınai maddelerin tümünü dışardan temin eden ve kendisi tamamen tarımsal üretimde bulunan bir ekonomi hiç bir zaman kalkınmış ülkeler düzeyine gelemeyecektir. Çünkü yüksek verim arzeden bir tarımsal yapı mevcut işgücü arzının ancak küçük bir kısmını istihdam edebilir. Bunun en belirgin kanıtı bugün gelişmiş ülkeler arasında gösterilen ve daha çok tarımsal ürünlerin ihracatına yönelmiş ülkelerde bile, tarımsal kesimin sanayi kesimine nazaran toplam işgücünün ancak ufak bir bölümünü istihdam edebilmesidir. (1)

Gerçekte de 1950'lerin ikinci yarısında ekonomik kalkınmanın sanayiye mi yoksa tarıma mı dayalı olarak gerçekleş-

(1) Kaldor N. (1967), Strategic Factors in Economic Development Cornell University. s. 55.

tirileceği tartışmaları (2) bugün yerini içe dönük sanayileşme —ithal ikamesi— dışa dönük sanayileşme —ihracata dayalı büyüme— tartışmalarına terketmiştir.

Ancak nasıl bir sanayileşme politikası izlenirse izlensin ekonomik kalkınmayı, teknoloji üreten bir toplum haline dönüşmekle eş tutulması gerektiğini belirtmek isteriz. Bu açıdan, uygulanacak sanayileşme ve dış ticaret politikaları, toplumun bilgi, beceri ve teknik düzeyini yükselterek yeni tekniklerin bulunmasını ve endüstriye uygulanmasını teşvik edip edemediği açısından değerlendirilmelidir.

1960'lerden sonra az gelişmiş ülkelerin sanayi malları üretimlerindeki gelişmelerini izlediğimizde oldukça önemli bir mesafe aldıklarını görürüz.

Tablo 14'de, az gelişmiş ülkelerde, endüstri malları üretimi, istihdamı ve verimliliği 1958 - 77 dönemi için incelenmektedir. Tablodan da izleneceği gibi, az gelişmiş ülkeler, verimlilik dışında üretim ve istidham artışı bakımından sanayileşmiş ülkelere nazaran daha hızlı bir gelişme göstermişlerdir. Örneğin; endüstri malları üretim endeksi 1973'den 1977'ye, sanayileşmiş ülkelerde 120'den 126'ya çıkarken, az gelişmiş ekonomilerde 128'den 155'e çıkmıştır.

Tablo 15'de 1966 - 1977 döneminde sanayi kesiminde elde edilen yıllık ortalama büyüme oranları mal gruplarına göre verilmektedir. Petrol, kimya ve lastik grubu dışında az gelişmiş ülkeler diğer bütün sanayi ürünlerinde gelişmiş ekonomilerden ve Dünya ortalamasından daha hızlı bir artış sağlamışlardır.

(2) Bu konuda bkz :
Meier M. Gerald (1964), Leading Issues In Economic Development
Oxford University Press.

TABLO : 14

**ENDÜSTRİ ÜRETİMİ İSTİHDAMI VE
VERİMLİLİĞİNDEKİ GELİŞMELER 1970 = 100**

Endüstri Üretimi

	1958	1965	1973	1975	1977
Gelişmiş Ekonomiler	49	77	120	112	126
Sosyalist Ülkeler**	34	65	128	152	174
Az gelişmiş Ülkeler	42	71	128	137	155

Endüstri İstihdamı

Gelişmiş Ekonomiler	83	85	102	98	98
Sosyalist Ülkeler	68	86	106	110	112
Az gelişmiş Ülkeler	68	87	122	134	138*

İşgücü Verimliliği

Gelişmiş Ekonomiler	60	80	116	112	125
Sosyalist Ülkeler	54	86	120	137	152
Az gelişmiş Ülkeler	73	75	100	102	112*

Kaynak : U.N. Statistical Year Book 1978.

U.N. Yearbook of Industrial Statistics 1974-1978.

* 1976Değerl.

** Asya ve Arnavutluk hariç.

TABLO : 15

ENDÜSTRİ MALLARI ÜRETİMİNDEKİ ARTIŞLAR
1966 - 1977 (yıllık ortalama %)

Mal Grubu	Sanayi- leşmiş	Az gelişmiş	Dünya
Gıda, içki, tütün	3,7	5,5	4,4
Dokuma	2,9	3,9	3,7
Deri, Ayakkabı	2,1	6,3	3,8
Tahta ve Mobilya	4,0	5,4	4,9
Kâğıt ve Basım	3,6	6,6	4,4
Kimya, Petrol, Lastik	7,5	7,4	8,1
Metal dışı madenler	4,2	7,8	5,5
Temel Metaller	3,5	7,8	4,7
Madeni Eşya, Makina	5,3	10,6	7,5
Endüstri Malları Toplamı	4,8	6,7	6,1

Kaynak : U.N., Monthly Bulletin of Statistics, 1978.

Açıktır ki bu hızlı gelişmeyi yorumlarken az gelişmiş ülkelerin çok düşük bir sanayi yapısı ve gelir düzeyinden işe başlamış olmalarının etkisini de gözden uzak tutmamak gerekir. (3)

Burada ayrıca az gelişmiş ülkelerdeki hızlı nüfus artışının da dikkate alınması gerekir. Örneğin 1960'da az gelişmiş ülkelerin toplam Dünya nüfusu içindeki payları % 57.4, Dünya sanayi katma değeri içindeki payları ise % 8.2 iken 1980 yılında bu değerler sırasıyla % 65.0 ve 10.9'a çıkmıştır. Başka bir deyişle dünya üzerinde gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki kişi başına dengesiz gelir ve üretim dağılımı gaha da bozulmuştur. (4)

Tablo 16'da, az gelişmiş ülkelerle sanayileşmiş ülkeler arasındaki karşılaştırma, üretim yapısının oransal dağılımı bakımından yapılmaktadır. Tablodan da izleneceği gibi özellikle düşük gelir gurbuna dahil edilen az gelişmişlerde tarımsal yapı önemini korumaktadır. Bu ülkelerde gerçek endüstri malları üretimi toplam üretimin 1979 yılında ancak % 13'ünü oluşturmuştur. Bununla birlikte tüm sanayi kesimi ele alınınca 1960'dan 1979'a bu kesimin toplam GSMH içindeki payı artmıştır.

Tablo 17'de sanayi kesiminde seçilmiş endüstrilerde istihdamın oransal dağılımı verilmektedir. Az gelişmiş ülkelerde sanayi kesiminde alt sektörler itibariyle istihdamın daha çok gıda ve dokuma sanayilerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Makina - elektrikli makineler ve ulaştırma araçları sektörlerinin istihdam payı az gelişmiş ülkelerde % 14.1'dir. Oysa aynı sektörlerde sanayileşmiş piyasa ekonomileri % 29.4, sosyalist ülkeler ise % 27.2'lik pay sağlamışlardır.

(3) Bu tabloların yorumu için bkz :

Keasing D.B (1979), World Trade and Output of Manufactures : Structural Trends and Developing Countries Exports, World Bank staff paper No. 316.

(4) UNIDO (1980), World Industry In 1980, s. 2.

TABLO : 16**AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERDE ÜRETİMİN YAPISI**

	Tarım		Sanayi		Endüstri		Servis	
	1960	1979	1960	1979	1960	1979	1960	1979
Az Gelişmiş Ülkeler								
Düşük Gelir Grubu ^a	51	34	17	36	11	13	32	30
Orta Gelir Grubu ^b	21	14	32	36	23	26	46	50
Sanayileşmiş Ülkeler	6	4	40	37	30	27	54	59
Sosyalist Ülkeler	21	15	62	63	52	...	17	22

Kaynak : The World Bank, World Development Report 1981.

a Kişi başına yıllık geliri 380 dolardan az olan 36 ülke

b Kişi başına yıllık geliri 380 dolardan fazla olan 36 ülke

c Endüstri, sanayi kesimi içinde yer almaktadır. Ancak endüstri kesimi içine giren mallar

sanayileşmeyi sürükleyici nitelikte olduğundan burada ayrıca gösterilmiştir.

TABLO : 17**SANAYİ KESİMİNDE SEÇİLMİŞ SEKTÖRLERDE İSTİHDAMIN
ORANSAL DAĞILIMI 1975 (% olarak)**

	Sanayileşmiş Piyasa Ekonomileri	Az Gelişmiş Ekonomileri	Planlanmış* Ekonomileri
Gıda	8.4	16.2	8.5
Tütün	6.7	2.7	0.4
Dokuma	7.0	22.6	8.2
Deri	0.6	0.7	0.8
Kâğıt	3.3	1.9	1.1
Kimya	2.7	2.2	3.3
Lastik	1.5	1.9	1.1
Demir - Çelik	4.5	5.3	3.6
Makina	10.0	4.6	10.0
Elektrikli Makinalar	9.4	5.3	8.7
Madeni Eşya	8.2	5.4	9.0
Ulaştırma Araçları	10.0	4.2	8.5
Hassas Aletler	2.5	0.7	7.7

Kaynak : UNIDO, World Industry In 1980.

* Doğu Avrupa ülkeleri ve Sovyetler Birliği.

Ayrıca 1980 yılında Dünyada yaratılan toplam sanayi üretimi katma değerinin ancak % 10'unun az gelişmiş ülkeler tarafından yaratıldığını hatırlamak gerekir. Birleşmiş Milletlerin 1975 yılında az gelişmiş ülkeler için öngördüğü hedef bu payı 2000 yılında % 25'e çıkarmaktır. (5)

Bunun yanında, sanayi üretimine bölgesel veya ülke düzeyinde bakıldığından bütün az gelişmişlerin aynı ölçüde sanayi malları üretim artışı sağlayamadıkları izlenecektir. Örneğin 1980'de yaratılan % 10'luk katma değer % 6,1'i Latin Amerika, % 3,8'i Uzak Doğu Asya ve % 1,0'i Afrika ülkeleri tarafından yaratılmıştır. (6) Ayrıca 1966 - 75 yılları arasında sanayi sektöründe görülen artışların % 73'ü yalnızca 10 ülkede elde edilen büyümeden sağlanmıştır. (7)

Aynı eşitsiz gelişmeleri ülke düzeyinde de görmek mümkündür. Örneğin 1977 yılında sanayi malları üretiminin toplam GSMH içindeki payı, Güney Kore'de % 26.8 iken, Brezilya'da % 23.4, Türkiye'de % 17.9, Tanzania'da % 8,3 ve Uganda'da ise % 5,3 oranlarında gerçekleşmiştir. (8)

Az gelişmiş ülkelerin toplam dünya sanayi üretimi içindeki paylarını artırmaları yalnızca kendi izleyecekleri sanayileşme politikalarına değil, ancak içinde bulundukları uluslararası bölgede bu konuda sanayileşmiş ülkelere sağlayacakları dolaylı ve dolaysız yardıma ve çokuluslu şirketlerin ülkede oynayacakları role de bağlı olacağı açıktır. Burada dolaylı yardım ile kastedilen, gelişmiş ülkelerin izleyecekleri dış ticaret politikaları ile az gelişmiş ülkelerdeki sanayi üretimini

(5) UNIDO (1957), Lima Declaration and Plan of Action on industrial Development and Cooperation, P 1/38.

(6) UNIDO (1980), s. 2.

(7) UNIDO (1977). World Industry since 1960, Progress and Prospects, Special Issues of the Industrial Development Survey.

(8) UNIDO (1980), s. 37.

özendirmeleridir. Bu konular ithal ikamesi ve ihracata dayalı sanayileşme bölümlerinde daha ayrıntılı olarak incelenecektir. Ancak bu konulara geçmeden önce serbest ve koruyucu dış ticaret uygulamaları üzerindeki görüşleri açıklamada yarar görmekteyiz. Çünkü bir anlamda bu görüşler ithal ikamesi ve ihracata dönük sanayileşme politikalarının da temelini oluşturmaktadır.

II. SERBEST VE KORUYUCU DIŞ TİCARET GÖRÜŞLERİ

Bundan önceki kesimde çeşitli dış ticaret kuramlarını inceledik. Şimdi başka bir soruya yanıt aramamız gerekir. Aca-ba az gelişmiş ülkeler serbest dış ticaret politikası mı, yoksa dış ticareti kısıtlayarak yerli endüstrileri koruyucu bir politika mı izlemelidirler? Günümüzde bu politikaları, ithal ikamesi ve ihracata dayalı büyüme politikaları olarak da tanımlayabiliriz.

Serbest dış ticaret görüşü genelde "Karşılaştırmalı Üstünlük Kuramı" ile açıklanabilir. Serbest dış ticaretin sağ-layacağı yararlar bazı iktisatçılar tarafından çok önceleri ileri sürülmüştür. Örneğin J. S. Mill, serbest dış ticaretin Dünyadaki kaynakların daha etkin —prodiktiv— kullanımını sağlaması yanında, bazı dolaylı etkiler de meydana getireceğini ileri sürmüştür. Bunların içinde en önemlisi de, dış ticaretin her ülkeyi kendi pazar imkânları ötesinde, geniş pazarlara kavuşturmasıdır. Geniş bir pazar için yapılan üretim işbölümünün gelişmesine, sermayenin daha yoğun olarak kullanılmasına ve üretimde teknik gelişmeye yardımcı olur. (1) Günümüzde de aynı gö-

(1) Bu konuda bkz:

Meier M. Gerald (1968) The International Economics of Development, Harper and Row Publishers.

rüşler neo - klasik iktisatçılar tarafından tekrarlanmaktadır. (2)

Serbest dış ticaretin yaratacağı diğer dolaylı olumlu etkiler bazı iktisatçılar tarafından da dış ticaretin yaratacağı "dinamik dolaylı etkiler", (3) "uluslararası ticaretin prodüktivite kuramı" (4) şeklinde ifade bulmuştur.

Serbest dış ticaret görüşünü savunan iktisatçılar genellikle gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında bir ayırım yapmazlar. Haberlere göre (5); karşılaştırmalı üstünlükler kuramı yalnızca gelişmiş değil, fakat gelişmekte olan ülkeler için de geçerlidir.

Biz konumuz bakımından serbest dış ticaretin özellikle gelişmekte olan ülkelere sağlayacağı ileri sürülen olumlu etkileri üzerinde duracağız. Bu etkiler belli başlı dört grup içinde toplanabilir. (6)

— Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret yoluyla sağladıkları en önemli fayda, kendi ülkelerinde üretmek imkânına sahip olmadıkları fakat belli bir sanayileşme düzeyine ulaşmak için gerekli olan makina ve aletleri gelişmiş ülkelere ithal edebilmeleridir.

— Sermaye mallarının ithali yanında dış ticaretin sağladığı diğer önemli bir fayda, teknik bilgi ve hünerin - know how - ,

(2) Bu konuda gerekli kaynaklar ihracata dayalı sanayileşme bölümünde verilecektir. Neo - klasik iktisatçıların görüşünü yansıtan aşağıdaki Türkçe makaleye bakmak yararlıdır:

Olgun Hasan (1980), Türkiye'de İthal İkamesi Bunalımı ve Dışa Açılma, Eleştiri, ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt : 7, Sayı : 3 - 4.

(3) Haberler G. (1959), international Trade and Economic Development National Bank of Egypt. s. 9.

(4) Mylnt H. (1971), The Classical Theory of International Trade and Economic Development, I. Levingstone (Ed.), Economic Policy for Development, Penquin Books'un içinde s. 87.

(5) Haberler G. (1959), s. 6.

(6) Haberler G. (1959), s. 11 - 14

müteşebbislik hizmetlerinin yayılmasında itici bir etken olmasındır.

— Diğler bir dolaylı etki de, dış ticaretin iç pazarda rekabeti teşvik etmesi ve anti - tekелci bir araç teşkil etmesidir. Az gelişmiş ekonomilerde tam rekabet koşullarının çeşitli nedenlerle işleyememesi piyasada tekелci eğilimleri artırmaktadır. Ancak, serbest dış ticaret yoluyla ithal mallarının iç pazarlara gelmesi bu eğilimleri önleyebilecektir.

— Serbest dış ticaret yabancı sermaye hareketlerine imkân hazırlar. Sınırlandırılmış bir dış ticaret, sermaye hareketlerini de engelleyici bir etken olurken, gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasında geniş ödemeler yaratan dış ticaret, birinci grup ülkelerden diğelerine yatırım imkânlarının kaymasını sağlayacaktır.

Yukarıdaki görüşler, serbest dış ticaretin ekonomik kalkınma için vazgeçilmez bir faktör olduğı noktasında toplanmaktadır. Serbest dış ticaret belli bir dönemde milli geliri artırıcı etki yarattığından ekonomik kalkınmaya da yardımcı olacaktır. Bu nedenle klasik iktisatçılar, serbest dış ticaretten doğacak kazançlarla ekonomik büyümeden doğacak kazançlar arasında bir çatışma görmezler. (7) Bu şekilde serbest dış ticaret geri kalmış ekonomiler için kalkınmanın "itici gücü" olmaktadır.

Buraya kadar serbest dış ticaretin sağlayacağı yararları açıklamaya çalıştık. Şimdi koruyucu dış ticareti savunan görüşler üzerinde durabiliriz.

Onsekizinci yüzyılda yeni kurulan endüstrilerin gümrükler yoluyla korunması fikri Amerikalı iktisatçı Alexandre Hamilton

(7) Pinsuc J. (1967), Trade Aid and Development, The Rich and the Poor Nations Mc. Graw - Hill Books, s. 12.

(1757 - 1804) tarafından savunulmuştur. Hamilton'a göre bağımsızlığını yeni kazanan Amerika'nın sınai üretimde güçlenmesi, Amerikan sınai mallarının İngiliz mallarına karşı korunması ile mümkün olacaktı. Bu fikirlerden esinlenen Frederick List (1840) Ricardo'nun serbest dış ticaret kuramının, dış ticaretin yarattığı dolaylı etkileri dikkate almadığını ve farklı gelişme düzeylerinde bulunan ülkelerin, gelişmiş bir ülke olan İngiltere'nin takip ettiği serbest dış ticaret politikasına uygun bir politika takip etmelerinin çıkarlarına ters düşeceğini ileri sürmüştür. List'e göre, Alman sınai malları, İngiliz malları ile rekabet edebilir düzeye gelinceye kadar dış ticaret politikası yoluyla korunmalıdır. Romanyalı bir iktisatçı olan M. Maniolesco ise (1929), geri kalmış bir ülkenin sınai üretimini, mevcut karşılaştırmalı üstünlüğe bakmaksızın, devamlı olarak tesis edilecek bir koruyucu dış ticaret politikası altında geliştirmesi gerektiğini önermiştir. (8)

Özellikle 1940'lardan sonra eski kolonilerin bağımsız ülke haline gelmeleri, bu ülkelerde ekonomik kalkınmanın sağlanması için, planlama ve sanayileşme sorunlarının önemini artırmıştır. Sanayileşmenin ise ithal ikamesi politikası şeklinde uygulanması ve bu nedenle koruyucu dış ticaret uygulaması hemen bütün az gelişmişlerin izledikleri bir yol olmuştur.

Koruyucu politikanın nedenleri bir kaç noktada toplanabilir :

— Genç endüstriler - bebek endüstriler- önerisine göre, az gelişmiş ekonomilerde yeni kurulan endüstriler, sanayileşmiş ülkelere nazaran daha yüksek maliyetle üretim yapmaktadır. Bunun başlıca nedenleri, teknik bilgi ve işletmecilik yetersizliği, vasıflı işgücü sorunu ve geniş pazarlar için üretim

(8) Vladimir P. (1972), *International Economics of Control*, Oliver and Boyd, s. 60 - 61.

yapma imkânlarının kısıtlı olmasıdır. Bu nedenle yeni kurulan endüstrilerin dış rekabetten korunması zorunlu görülmüştür.

Genç endüstriler savında, ekonominin sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlükler ya hiç dikkate alınmamakta, ya da uzun bir dönem içinde değerlendirilmektedir.

— Koruyucu politikanın diğer bir nedeni olarak az gelişmiş ülkelerin dış ticaret hadlerinin bozulması gösterilmektedir. Genellikle geleneksel ürün olarak tanımlanan tarım ürünleri ve hammaddelerin ihracatçısı olan az gelişmiş ülkelerin, bu ürünlerin fiyatları sınai ürün fiyatları kadar hızlı artmadığı ve dalgalanma gösterdiği için, uluslararası ticaretten zararlı çıktıkları ileri sürülmüştür. Dış ticaret hadlerinin olumsuz gelişmesini durdurmak ise ancak bu ülkelerin sanayileşmesine bağlı olmaktadır. Sanayileşme ise koruma ile sağlanacaktır.

— Koruyucu politikanın başka bir nedeni, sanayi kesiminde yaratılan değerlerin, yalnızca yurt içi hasılaya olan doğrudan katkısı ile değil, fakat dinamik dışsal ekonomilerin de değerlendirilmesi sonucu ölçülmesi gerektiği savından kaynaklanmaktadır. Dinamik dışsal ekonomiler, üretim sürecinde firmanın elde ettiği bilgilerin, teknolojinin, eğittiği işgücünün, sağladığı bazı alt yapı yatırımlarının ekonominin başka kesimleri tarafından da kullanılması sonucu ortaya çıkmaktadır. Eğer endüstri dinamik dışsal ekonomiler yaratıyorsa yatırımın sosyal faydası, özel faydasını aşacağından bu endüstrinin korunması gerekmektedir. (9) Dışsal ekonomilerin gelişmekte olan ülkelere tarımsal kesimden çok sanayi kesiminde ortaya çıkacağı ileri sürülmüştür. Ayrıca dinamik dışsal ekonomiler birkaç endüstri birlikte kurulduğundan ortaya çıkabileceğinden, tek başına, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmayan bir en-

(9) Meier M. Gerald (1968), s. 178.

düstri, diğerleri ile birlikte kurulduğundan karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olabilir. (10)

— Serbest dış ticaret görüşünün altında yatan temel varsayım, ekonominin tam rekabet koşulları altında çalıştığı ve üretim faktörlerinin üretime olan katkıları ölçüsünde değerlendirildiği, başka bir deyişle işgücüne ödenen ücret, onun üretime olan katkısını aşmamaktadır. Oysa az gelişmiş ülkelerde yaygın olarak bulunan işsizlik endüstri kesiminde işgücüne ödenen ücretlerin ekonomiye olan gerçek maliyetini yansıtmamaktadır. (11) Bu görüşe göre, özellikle gizli işsizliğin yaygın olarak bulunduğu ve bu nedenle işgücünün ekonomiye olan katkısının sınırlı ya da hiç olmadığı durumda sanayileşme ile bu saçilere ödenen ücretle —sendikalaşma nedeniyle— yüksek düzeyde oluşmakta ve alternatif maliyeti sıfıra yakın bir üretim faktörü gereğinden fazla değerlendirilmiş bulunmaktadır. Bu şekilde işgücünün topluma ve girişimciye olan maliyetleri arasındaki farkın endüstri korunarak giderilmesi gerektiği üzerine durulmuştur.

Buraya kadar yapılan açıklamalarla serbest ve koruyucu dış ticaret politikaları ile ilgili görüşleri yansıtmaya çalıştık. Şimdi bu politikaların, ihracata yönelik büyüme ve ithal ikamesine dayalı sanayileşme şeklinde uygulanmaları ile ortaya çıkan sorunlarına geçebiliriz.

(10) Chenery H.B. (1961), s. 131.

(11) Myrdal Gunnar (1956), An International Economy, Harper and Row, s. 279.

III. İTHAL İKAMESİNE DAYALI SANAYİLEŞME VE SORUNLARI :

1. İthal İkamesi Tanımı ve Sorunları :

İthal ikamesine dayalı bir sanayileşme stratejisinin seçimi gerçekte, karşılaştırmalı üstünlükler kuramı yerine, karşılaştırmalı üstünlükleri bir zaman süreci içinde değerlendiren dinamik kalkınma politikasının seçimi anlamını taşımaktadır. Çünkü ithal ikamesine göre gerçekleştirilecek yatırımlarda, karşılaştırmalı üstünlükler ve bir zaman süreci içinde değerlendirilecek, ya da hiç dikkate alınmayacaktır.

En basit tanımıyla ithal ikamesi toplam arz içindeki ithalat payında meydana gelen değişimdir. Buna göre toplam arz içinde ithalat oranı eksiliyorsa, ithalat ikamesi yapılıyor, artıyorsa yerli üretim ithalatla ikame ediliyor demektir. Gerçekte ithal ikamesini belli bir mal, sektör veya tüm sektörde ithal ikamesi sağlansa bile, o sektörde yerli üretimdeki artış, diğer sektörlerde ithalatın artmasına neden olabilir. Bu dolaylı etkileri de dikkate aldığımızda net ithal ikamesini bulmuş oluruz.(1)

Burada ithal ikamesine dayalı sanayileşmenin nedenlerini

- (1) M_1 ve M_2 bir ve ikinci yıllarda gerçekleşen ithalatı S_1 ve S_2 bir ve ikinci yıllarda gerçekleşen toplam arzı verse ithal ikamesi en basit şekliyle aşağıdaki şekilde hesaplanabilir.

$$\frac{M_2}{S_2} - \frac{M_1}{S_1} \quad / \quad \frac{M_1}{S_1}$$

Burada, toplam arz içinde ithalatın oransal değişimi, iki dönem için hesaplanmaktadır.

İthal ikamesi ile ilgili hesaplama yöntemleri için bkz :

Desai P. (1969), *Alternative Measures of Import Substitutions*, Oxford Economic Papers Vol. 21, o. 3, s. 318.

biraz daha yakından inceleyebiliriz. Hirschman'a göre, (2) bir ekonomiyi ithal ikamesine götüren nedenler, harplerin getirdiği zorunluluklar, ekonomik sorunların neden olduğu dış ödemeler dengesi güçlükleri, kalkınma planlarının yürürlüğe koyduğu bilinçli sanayileşme stratejileri, veya ekonomideki gelir artışlarının uyardığı efektif talep artışları olabilir. Clark (3) bu nedenleri farklı bir açıdan, ithal ikamesine dayalı sanayileşmenin sağlaması muhtemel yararları açıklayarak vermektedir. Şöyle ki;

— Tarım ürünleri ihracatçısı durumunda bulunan ülkelerin ihracat gelirleri dalgalanmalar göstermekte ve böylece ekonomi uluslararası konjonktürün etkisinde kalmaktadır. İthal ikamesine dayalı bir sanayileşme böyle bir konjonktürün olumsuz etkilerini azaltacaktır.

— İthal ikamesine dayalı bir sanayileşmede, daha önce ithal edilen, başka bir deyişle belli bir iç talebi bulunan malın üretimine başlanacağından, gelişmekte olan ekonomiler için bir sorun olan yeni pazarlar yaratılması söz konusu olmayacaktır.

— İthal ikamesine dayalı sanayileşmede, ödemeler dengesi güçlükleri önemli ölçüde aşılabacak ve döviz tasarrufu sağlanacaktır.

— İthal ikamesine dayalı bir sanayileşme, uluslararası kalkınma yarışında, ülkeyi ekonomik ve buna bağlı olarak siyasal yönden daha bağımsız hale getirecektir.

(2) Hirschman O.A. (1968), The Political Economy of Import Substituting Industrialization in Latin America, The Quarterly Journal of Economics, Vol. 82, No. 1, s. 5.

(3) Clark P.B. (1970), Planning Import Substitution, North - Holland, s. 21.

— İthal ikamesi yoluyla milli hasıla içinde sanayi gelirleri payının artması, kalkınma için yeni fonlar yaratılması imkânını sağlayacak, o güne dek tarımsal kesimden sanayi kesimine fon aktarmaya çalışan ve bu nedenle tarımsal kesimi vergilendirme sorunuyla karşı karşıya bırakılan plancılar ve/veya siyaset adamları bu sorunu aşmış olacaklardır.

— Ve nihayet ithal ikamesi ile sanayi üretiminin artması, kapital birikiminin hızlanmasını, yurtiçi talebin genişlemesini ve tarımsal kesimdeki mevcut gizli işsizler için de yeni iş imkânlarının yaratılmasını sağlayacaktır.

İthal ikamesi yoluyla sanayileşmek için yukarıda ileri sürülen öneriler, hemen hemen gelişme yolundaki her ülkeyi belli bir ithal ikamesi politikasına bağlanmaya yöneltmiştir. Bununla birlikte böyle bir politikanın bilinçli olarak başlatılıp başlatılmadığı tartışılabilir. Ancak yerli sanayinin teşviki ve uluslararası rekabete karşı geniş ölçüde korunmuş olması, gelişmekte olan ülke plancılarının bilinçli olarak ithal ikamesine dayalı bir sanayileşme stratejisi seçtikleri anlamını taşıyabilir.

Şimdi üzerinde durmak istediğimiz nokta, ithal ikamesine dayalı sanayileşme süreci içine giren geri kalmış ve/veya gelişmekte olan ülkelerin karşılaştıkları ya da karşılaşılabilecekleri ekonomik sorun ve darboğazların neler olabileceğidir.

İthal ikamesinin dış ödemeler dengesindeki güçlükler nedeniyle ithalata getirilen kayıtlamalar, ya da bilinçli sanayileşme politikası sonucu başlatılması, ithal ikamesinden elde edilmek istenen yararlar bakımından farklılıklar yaratabilir. İthal ikamesi daha çok döviz imkânlarının kısıtlı olması nedeniyle, az gelişmiş bir ülke için lüks sayılabilecek ya da gerekli olmayan dayanıklı tüketim malları ithalatının yasaklanması sonucu başladığında ithalatın yasaklanması, bu malların yurtiçi üretimini kârlı hale getirdiğinden, ekonomideki kaynaklar yatırımın alternatif maliyetleri göz önüne alınmaksızın, kalkın-

mayı harekete getirici nitelikte olmayan bu alanlara kayabilecektir. Ancak bu şekilde gerçekleşen ikameyi sürdürebilmek için, dışardan makina, hammadde, hatta mamulün parçalarının ithal edilmesi, dış ödemeler güçlüklerinden kurtulmak için başvurulana ithal ikamesinin, kısa zamanda ödemeler dengeğinde yeni darboğazlar yaratmasına neden olacaktır. (4)

Uygulamada, ithal ikamesinin yalnızca ithal edilen parçaları birleştiren montaj tipi üretim düzeyinde gerçekleşmesi, üretimde ithal girdi oranının yüksek düzeyde kalmasına ve ithalatın yerli sanayi üretiminden daha hızlı artmasına neden olmaktadır. Bu şekilde ithalat ikamesi yapan endüstrilerin geniş ölçüde dışa bağlı olmaları, bu ekonomileri dünya pazarlarındaki dalgalanmalardan etkilenen ithalata duyarlı —import sensitive— ekonomiler durumuna getirmiştir. (5) Açıktır ki, ikamenin yalnızca dayanıklı tüketim mallarından değil, fakat ara malı ve yatırım mallarında da başlatılması, uzun dönemdeki kalkınma çıkarları ve ikamenin başarısı bakımından zorunludur.

İthal ikamesi bilinçli sanayileşme politikaları sonucu başladığında, ikamenin hangi sektörlerde sürdürüleceği ayrıca önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Az gelişmiş ekonomilerde üretim faktörleri payları arasındaki geniş nispetlilik, tekeli kar marjlarının yüksekliği, şehir ve köylerdeki gizli işsizliğin neden olduğu parasal ücret maliyetleri ile sosyal maliyetler arasındaki farklılık ve gelişmemiş bir sermaye piyasası, faktörlerin piyasa fiyatlarının ekonomideki gerçek kıtlık ve verimlilikleri yansıtmalarını ve bunların yatırımları yöneltici bir gösterge olarak alınmalarını güçleştirmektedir. (6) Bu du-

(4) Myint H. (1967), The Economics of Developing Countries, Hutchin son, s. 157.

(5) Ignacy Sachs (1965), Foreign Trade and Economic Development Under Developed Countries, Asia Publishing House, s. 69.

rumda yatırımların seçiminde üretimi Optimize veya dış ödemeler açığını minimize etmeyi amaçlayan doğrusal programlama gibi planlama yöntemlerinin kullanılması gerekli olabilir. Ancak açıktır ki, bu gibi yöntemlerin kullanılabilmesi de herşeyden evvel ekonomilerin yapılarıyla yakından ilgilidir. Merkezi planla yönettirmeyen ekonomilerde bu gibi teknikleri uygulamak, piyasa mekanizmasının kurallarına ters düşeceği için, uygulama olanağı da güçleşecektir.

İthal ikamesi yoluyla kurulan sanayilerin, kuruluş güçlüklerini yendikten sonra, yerli pazarların sınırlarını aşarak ürettikleri mallar için ihrac olanakları aramaları zorunlu görülmektedir. Çünkü ihracat, pazar imkânlarını ve üretim miktarını genişleterek üretimde birim maliyetin düşmesini ve elde edilen dövizler yoluyla da, dış ödemeler dengesinin olumlu yönde gelişmesini sağlayacaktır. Ayrıca, ihracat ile Dünya pazarlarına açılma, yabancı endüstriler ile rekabet içinde bulunmayı gerektirdiğinden, yerli endüstrilerin bu rekabet yarışında geri kalmamak için verimlilik ilkelerine bağlı kalarak, teknolojik yenilikleri de izlemleri sağlanmış olacaktır. (7) Ancak burada böyle bir ihrac olanağı sağlamanın ne kadar güç olduğunu da belirtmek gerekir. Bu güçlük başlıca iki nedene bağlanmaktadır. Bunlardan birincisi üretim maliyetlerinin yüksekliği, diğeri ise uluslararası piyasalarda çalışan çok uluslu firmaların —eğer az gelişmiş ekonomideki yatırım, lisans ile denetim altında ise— böyle bir ihracata izin vermeyişleridir.

Şimdi bu nedenleri biraz daha yakından inceliyelim. İthalatı ikame etmek amacıyla kurulan endüstrilerin üretim mali-

(6) Az gelişmiş ülkelere fiyat sisteminin işleminde karşılaşılan güçlükler konusunda bkz :

Blough Thomas (1966), İktisat Politikası ve Fiyat Sistemi, İktisadi Kalkınma, ODTÜ Yayını, No. 6, Çeviren : Ergin Günce'nin . İçinde s. 291 - 234.

(7) Hirschman O.A. (1968), s. 24.

yetleri başlangıçta yüksek düzeyde olduğundan bu endüstriler dış ticaret politikası ve diğer teşvik tedbirleri ile iç ve dış rekabete karşı korunmaktadır. Ancak, önemli olan ikame süreci içinde, yüksek düzeyde oluşan maliyetleri uluslararası pazarlardaki düzeye indirmektir. Oysa ikame politikası devam ettikçe, ekonomide tüketim malları üretim ve ikamesinden ara ve yatırım malları üretimine doğru bir gelişme başlayacaktır. Bu kez, daha önce ithal edilen ara ve yatırım mallarını kullanan endüstriler, yerli üretimin bulunması durumunda, yurt içinde üretilen fakat uluslararası piyasalara nazaran daha pahalı olan yatırım ve ara mallarını kullanmak durumunda bırakabileceklerinden, bu endüstrilerde maliyetler daha da yükselecek ve yüksek maliyetler nedeniyle de ihracat olanakları kısılacaktır.(8)

İhraç olanağını kısıtlayan ikinci neden çok uluslu şirketlerin sürdürdükleri üretim ve pazarlama politikasıdır. Özellikle montaj tipi üretim yapan sanayi kollarında, yerli firmanın Dünya pazarlarında ana firma ile rekabet etmesine müsaade edilemez. Gerçekte, çok uluslu şirketler aralarındaki ihracat rekabetini önlemek ve geliştirmekte olan ülkelerin koydukları yüksek gümrük duvarları ve ithalat yasaklarını aşabilmek için, o ülkede yatırıma girerler ve bu nedenle de üretim yalnızca çok sınırlı olan iç pazara yöneliktir. Diğer yandan üretimin sınırlı olması, düşük kapasitede, ekonomik olmayan küçük işletmelerin kurulmasına, bu da modern teknikleri benimseme arzusunun zayıflamasına ve verimlilik artışının yavaşlamasına yol açmaktadır. Sonuç olarak mamul mallar ihracatında bir nevi kısır döngü yaratılmış olunmaktadır. Yurtiçi maliyetlerin yüksek olması, mamul mal ihracatını güçleştirmekte, ihracat ile

(8) Bruton H.J. (1970), The Import Substitution Strategy of Economic Development Pakistan Development Review, Vol. 10, No. 2, s. 130.

piyasaların genişletilememesi ise, maliyetlerin büsbütün yükselmesine neden teşkil etmektedir.

Üzerinde durulması gerekli diğer bir nokta, ithal ikamesi sonucu devletin vergi gelirleri kaybıdır. Devlet bir yandan daha önce ithal edilen bir malın yurt içinde üretimine başlanmasıyla gümrük vergisi gelirlerini, diğer yandan da yeni kurulan endüstriyi üretim sürecinin ilk dönemlerinde teşvik için kurumlar vergisini ve diğer dolaylı vergileri almayarak, yurtiçi vergi gelirlerini kaybetmektedir. Açıktır ki, bu kayıpların yanında ithal ikamesi sonucu başlatılan yatırımlar, milli hasılayı ve bu yolla ekonomideki vergilenebilir kapasiteyi genişletmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde devletin alt yapı yatırımları ve sosyal harcamaları yanında, özel kesimdeki müteşebbis ve sermaye açığını kapatmak için üretken yatırımlara da girdiği düşünülürse, bu görevlerinin aksamaması yönünden, ithal ikamesi ile doğan gelir kayıp ve kazançlarının iyi bir şekilde hesaplanmasındaki zorunluluk kendiliğinden ortaya çıkar. (9)

İthal ikamesi ile, daha önce ithal edilen bir malın yurt içinde üretimi sağlandığından, ikame edilen ithalat oranında bir döviz tasarrufu sağlanacağı açıktır. Ancak belli bir döviz tasarrufu sağlamak amacıyla, kaynakların gerçek maliyetlerini iyice hesaplamadan belli yatırım alanlarına tahsisi, gerçekte tasarruf edilmek istenen dövizin ekonomiye olan maliyetini, ithalata harcanacak döviz değerinin çok daha üzerine çıkarabilir. (10) Bu yüzden de yatırımın ekonomiye olan gerçek maliyetini uzun dönem için hesaplamak gerekir.

İthal ikamesine rağmen, ekonominin dışa olan bağımlılığı devam ettikçe, başka bir deyişle, tamamlanmış mal üretiminin

(9) Clark P.B. (1970), s. 21.

(10) Johnson L. Leland (1967), Problems of Import Substitution, The Chilean Automobile Industry, Economic Development and Cultural Change, Vol. 15, No. 2, s. 210.

gerektirdiği girdiler yurt içinden temin edilmedikçe, başlangıçta sağlanan döviz tasarrufu da dolaylı yoldan kaybedilmiş olacaktır. Bu durumda dış ödemeler dengesi açıklarının devalüasyon yolu ile kapatılması imkânı da ortadan kalkmaktadır. Çünkü yurt içinde kurulmuş bulunan, makina, yedek parça ve girdiler bakımından dışa bağlı endüstrilerin üretimi kısılmadan ithalatı kısmanın imkânı olmayacaktır. Aksi bir tutum ise, milli hasılanın artış hızını olumsuz yönde etkileyeceğinden, daha başka ekonomik ve sosyal sorunların doğmasına neden olabilecektir.

2. İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Modelleri ve Yöneltilen Eleştiriler :

İthal ikamesine dayalı bir sanayileşme modeli içinde az gelişmiş ülkelerin önünde farklı almasıklar bulunmaktadır. Bunları bir kaç grup içinde toplayabiliriz:

— Mevcut döviz kaynaklarını yatırım ve ara mallarının ithalinde kullanıp bu ithalat ile ülkede tüketim malları üretilmesi,

— Mevcut döviz kaynaklarının yatırım malları üretimini sağlayacak yatırım malları ithalinde kullanılması ve üretilen Yatırım malları ile tüketim malları üretilmesi,

— Mevcut döviz kaynaklarının yatırım malı üretimini sağlayacak yatırım malları ithalinde kullanılması ve mevcut yatırımlarla yeniden yatırım malları üretilmesi.

Bu almasıklardan birincisi hemen hemen her az gelişmiş ülkenin 1950'lerden sonra takip ettiği sanayileşme politikasıdır. Üçüncü alternatif Sovyet modeli olarak tanımlanabilir. Yukarda bir çok az gelişmiş ülkenin birinci alternatifi seçtiğine değinmiştik. Bu ülkelerden bazıları örneğin Brezilya, bir dönemde, ikinci alternatifi de uygulamaya koyduğu halde, Türkiye ben-

zeri ülkeler ikinci kısma geçemiyerek sanayileşmede önemli darboğazlarla karşılaştılar.

Ancak hangi yol seçilirse seçilsin az gelişmiş ülkelerin bugün ulaştıkları durum Hirschman'ın ifade ettiği gibi sanayileşmenin az gelişmiş ülkelere kapitalist ülkelere nazaran daha kolay ve sosyo - ekonomik sorunlar yaratmadan gerçekleşeceği görüşünü doğrulamamaktadır. (11)

Açıktır ki bu alternatiflerden hangisinin seçileceği, hükümet ile sanayicilerin nasıl bir anlaşma içine gireceklerine bağlıdır. Bu nedenle ithal ikamesi politikasının başarıya ulaşmasında devletin çok önemli bir görev yüklendiğine dikkat çekilmiştir.

Az gelişmiş bir ekonomide sanayicinin, daha kısa dönemde kâr getiren ve yüksek gelir gruplarının ihtiyaçlarına cevap veren, talebin gelir elastikiyeti yüksek olan mallarda ikameye gitmek isteyeceği ve uygulamada gittiği bilinmektedir. Burada devlet sanayici grubu karşı pazarlık gücünü kullanabildiği ölçüde, ikamenin yatırım mallarına yönelmesi sağlanabilir. (12) Açıktır ki, bu pazarlık, piyasa ekonomilerinde ancak teşvikler yoluyla olacaktır.

İkamenin hangi mallardan başlayacağı ithal ikamesinin başarı bakımından önem arz etmektedir. Bu şekilde ithal ikamesi politikasını piyasaya dayalı ithal ikamesi ve planlı ithal ikamesi diye ikiye ayırabiliriz. (13) Kapitalist kalkınma modelini uygulayan az gelişmiş bir ekonomide, gerçekleşecek olan muhtemelen piyasaya dayalı ithal ikamesidir. Bu durumda ekono-

(11) Hirshman O.A., (1968),

(12) Cardoso F.F. ve Faletto E. (1979), *Dependency and Development in Latin America*, University of California Press, s. 131 - 132

(13) Bienefeld M. (1981), *Dependency and the newly Industrializing Countries: Towards a Reappraisal*, Seers D. (Ed.), *Dependency Theory: A Critical Re - assessment*, Frances Pinter, s. 89.

minin başlangıçta değindiğimiz aşamaların birincisinde takılıp kalması kaçınılmaz bir sonuç olarak görülmektedir.

Buraya kadar ithal ikamesine dayalı sanayileşmenin genel sorunlarını ve modellerini inceledik. Özellikle 1970'lerden sonra ithal ikamesi politikalarına yöneltilen eleştirileri iki grup içinde toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi neo - klasik olarak tanımlanan iktisatçıların yaptıkları eleştirilerdir. Diğer ise, ithal ikamesine dayalı sanayileşme sonucu, az gelişmiş ülkelerin dış kaynaklara daha fazla bağımlı hale geldiğini ileri süren ve yapısal bağımlılık yaklaşımı olarak tanımlanabilecek görüştür.

Neo - klasik iktisatçılara göre, (14) az gelişmiş ülke pazarlarının ufak olması düşük kapasite nedeniyle ithal ikamesinin maliyetini yükseltmektedir. Ayrıca aşırı koruma ile desteklenen ikame politikası bir yandan firmaları teknolojik geriliğe iterken diğer yandan da yüksek fiyatlar nedeniyle tüketiciler üzerinde bir çeşit ilave vergi etkisi yaratmaktadır.

İthal ikamesine dayalı sanayileşmede aşırı değerlendirilmiş döviz kurları nedeniyle de tarım sektörü ihmal edildiğinden iç ticaret hadleri tarım sektörünün aleyhine gelişmektedir. Ayrıca faktör ve döviz piyasalarındaki fiyat çarpıklıkları sonucu yatırımların alternatif maliyetleri az gösterilmekte ve ekonomide kaynak israfına neden olunmaktadır. Ekonominin belli sektörleri korunurken diğer sektörleri korunan sektörlerde yüksek fiyatlarla satılan malları almak durumunda kaldıklarından cezalandırılmaktadır.

(14) Bu eleştiriler için bkz :

Keesing D.B. (1979), Trade Policy for Developing Countries, World Bank Staff Working Paper No. 353.

Balassa B. (1980), The Process of Industrial Development and Alternative Development Strategies, World Bank Staff Paper, No. 438.

Neo - klasik iktisatçılar ileri sürdükleri eleştirileri ayrıca bazı ülkeler için yaptıkları çalışmalarla da kanıtlamaya çalışmışlardır. (15)

Az gelişmiş ülkelerin ithal ikamesi sonucu yapısal bağımlılıklarının arttığı ileri süren iktisatçılar, daha önce de değindiğimiz gibi özellikle tüketim mallarından başlayan ithalatın, ekonominin dış kaynaklara olan bağımlılığın yalnızca şeklini değiştirdiğini ileri sürmektedirler.

Bu iktisatçılara göre (16), ithal ikamesi sonucu milli gelirde artış olsa bile ithal ikamesinin yarattığı yeni ithal gereksinimleri döviz darboğazı yaratarak az gelişmiş ülkeleri daha fazla dış kaynaklara bağımlı hale getirmiştir.

İthal ikamesi yabancı sermayeli şirketler tarafından gerçekleştiriliyorsa, sanayileşmede finansman yönünden yaratılan bağımlılığa bir de teknolojik bağımlılığı ilave etmek gerekir. Bu bağımlılığın sürmesi ise büyük ölçüde az gelişmiş ülkelerin tüketim mallar ikamesinden yatırım malları ikamesine geçemelerinden kaynaklanmaktadır.

İthal ikamesi politikalarının kısa zamanda çıkmaza girmesinin bir nedeni de mevcut gelir dağılımının, iç talebin büyümesine müsait olmamasıdır. Bu nedenle talebin istenilen dü-

(15) Örneğin bkz :

Little I. Scitvosky T. ve Scott M. (1970), *Industry and Trade in Some Developing Countries*, Oxford University Press.

Kuruger A.O. (1976), *Foreign Trade Regimes and Economic Development : Turkey*, Columbia University Press.

(16) Bu eleştiriler için bkz :

Baer W. (1972), *Import Substitution and Industrialization in Latin America*, *Latin America Research Review*, Vol. VIII, Bahar s. 95 122.

Bruton H.J. (1970), s. 123 - 46.

zeyde tutulması ancak devletin ekonomiye müdahalesi ile gerçekleşebilir. Bu iktisatçılar devlet müdahalesini, seçilecek yatırım olanlarının saptanması bakımından da zorunlu görmektedirler.

Burada neo - klasik iktisatçılar ile yapısal bağımlılık görüşü üzerinde duran iktisatçılar arasındaki bir önemli farka dikkati çekmek gerekir. Neo - klasik iktisatçılar devlet müdahalelerinin ithal ikamesi politikasını daha fazla çıkmaza sokacağını ileri sürerken, diğerleri, politikanın başarıya ulaşması için devlet müdahalesinin gerekliliğini savunmaktadırlar.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, ithal ikamesine yöneltilen eleştiriler daha çok, az gelişmiş ekonominin tüketim malları ikamesinden yatırım malları ikamesine geçememesi noktasında yoğunlaşmaktadır. Özellikle neo - klasik iktisatçılar, ikamenin ilk aşamalarında zaman geçirilmeden ihracata yönelmenin gereği üzerinde durmaktadırlar. Bu konuları gelecek bölümde inceleyeceğiz.

Mevcut eleştiriler ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikasının terkedilmesi için bir neden olabilir mi? Ahmad'a göre (17), herşeyden önce ithal ikamesi politikasının yarattığı olumsuz sonuçlar, bu politikanın terkedilmesi ile değil fakat uygulamadaki aksaklıkların giderilmesi ile önlenabilir. Az gelişmiş ülkelere ihracata yönelik sanayileşme öneren iktisatçıların gözden kaçırmamaları gereken nokta, böyle bir ihracatın gerçekleştirilmesi için az gelişmiş ekonominin satacağı bazı sanayi ürünlerinin mevcut olması gerektiğidir. Bu malların üretilmesi de, özellikle kalkınmanın ilk aşamalarında ancak ithal ikamesi politikasıyla olabilir.

Az gelişmiş ekonomilerin hangi malların üretiminde karşı-

(17) Jafell Ahmad (1978), Import Substitution Trade and Development
Jai Press.

laştırmalı üstünlüğe sahip olacakları neo - klasik iktisatçıların belirttiği gibi kolay olmayacaktır. Çünkü tarım dışında —veya özellik arzeden bir doğal kaynağa dayanan üretim dışında— karşılaştırmalı üstünlük devlet müdahaleleri, koruma ve teşvik ile yaratılabilir.

Bütün bunların yanında, neo - klasik iktisatçıların ileri sürdükleri gibi eğer ithal ikamesi ile az gelişmiş ekonomi daha çok ithalata bağımlı hale geliyorsa bu durumda böyle bir ekonomiyi içe dönük olarak tanımlamakta en azından mantıksal yönden çelişkili olacaktır. (18)

Sonuç olarak ifade edilebilir ki yalnızca tüketim mallarına yönelik bir ikame kısa zamanda az gelişmiş ekonomiyi önemli darboğazlara götürebilir. Ancak ithal ikamesinin yatırım mallarından başlaması veya tüketim mallarında başlayan ikamenin yatırım mallarında sürdürülmesi dışı açık bir sanayileşmenin de kanımızca önkoşulu olarak görülmektedir.

IV. İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME

1. Az Gelişmiş Ülkelerin Sanayi Malları İhracatı :

Birçok az gelişmiş ülkede ithal ikamesi yoluyla sanayileşme çabalarının başarısızlığa uğraması veya bu politikanın ekonomik darboğazlar yaratması neo - klasik iktisatçıları veya bu iktisatçıların genellikle görev yaptıkları uluslararası kuruluşları (I.M.F., G.A.T.T., World Bank) az gelişmiş ülkelere ithal ikamesi politikasını terkederek ihracata dayalı sanayileşme stratejilerini önermeye yöneltti. Özellikle Hong - Kong, Kore ve Brezilya gibi ülkelerin 1960'lardan sonra sanayi malları ihracatında gös-

(18) Jafell Ahmad (1978).

terdikleri başarı ve sağladıkları ekonomik büyüme, bu ülkelerin diğer az gelişmişlere —her ülkenin özellik arzeden siyasal, sosyal ve ekonomik koşullarına bakılmaksızın— örnek olarak gösterilmesine neden oldu.

İhracata dayalı sanayileşme —büyüme— politikasını ve muhtemel sonuçlarını eleştirci bir açıdan incelemeden önce, sanayi mallarının dünya ticaretinde ve özellikle az gelişmiş ekonomilerde gösterdiği gelişmelere biraz daha yakından bakmak yararlı olur.

1958 - 1977 yılları arasında az gelişmiş ülkelerde sanayi mallar üretimi ve istihdamı gelişmiş ekonomilere göre daha hızlı bir artış gösterirken, 1960 - 77 ve 1977 - 80 yılları arasında endüstri malları ihracatı da sanayileşmiş ülkelere göre daha hızlı artmıştır. Tablo 18'de izleneceği gibi 1977 - 80 yılları arasında endüstri malları ihracatındaki büyüme az gelişmişlerde % 27.7, sanayileşmiş piyasa ekonomilerinde ise 26,6'dır. Başka bir hesaplama göre yalnızca 1965 - 76 yılları arasında az gelişmiş ülkelerin endüstri malları ihracatı 3,8 milyar dolardan 8,9 milyar dolara yükselmiştir. (1).

Az gelişmiş ülkelerin sanayi malları ihracatında son yıllarda görülen bu gelişmeleri yorumlarken bir iki nokta üzerinde durmak gerekir. Herşeyden önce OPEC dışı az gelişmiş ülkelerin sanayi malları ihracatı, toplam dünya sanayi malları ihracatının ancak % 15'ini oluşturmakta ve bu ihracatın % 70'ide sanayileşmiş ülkelere yönelmektedir. (2) Diğer yandan tüm az gelişmiş ülkeler dikkate alındığında, geliştirmekte olan ülkeler arasındaki endüstri malları ihracatı bu ülkelerin toplam endüstri malı ihracatının yaklaşık % 35'ini oluşturmaktadır. Tablo 19'dan da görüleceği gibi, 1963'den 1978'e az gelişmiş ülke-

(1) UNCTAD (1980), Handbook of International Trade and Development Statistics, Supplement.

(2) UNCTAD (1980).

lerin sanayileşmiş ülkelere sattıkları endüstri malları artarken, kendi grubundaki ülkelere sattıkları pay azalmaktadır. Bu bakımdan ilerde de değineceğimiz gibi sanayileşmiş piyasa ekonomilerinin takip edecekleri dış ticaret ve koruma politikaları az gelişmiş ülkelerin ihracatının gelişimi üzerinde önemli bir rol oynayacaktır.

Her ne kadar OPEC dışı az gelişmiş ülkelerin ürettikleri sanayi mallarının % 70'i gelişmiş piyasa ekonomilerine yönelmekteyse de, bu ihracatın, sanayileşmiş ülkelerin toplam sanayi malları ithalatı içinde nasıl bir pay aldığını ve ne gibi ürünleri kapsadığını incelemek anlamlı olabilir. Böyle bir inceleme Tablo 20 ve 21 de yapılmaktadır. (3)

Tablo 20'de görüleceği gibi Güney Kore ve Hong Kong az gelişmiş ülkeler arasında bu açıdan en büyük paya sahiptirler. Öyle ki Güney Kore, tabloda anılan 6 az gelişmiş ülke dışında A.B.D. ve Japonya'nın ithalatı içinde tüm diğer az gelişmişlerin toplamından daha fazla paya sahiptir.

TABLO : 18

ENDÜSTRİ MALLARI İHRACATINDAKİ BÜYÜME
(Yüzde olarak)

Yıl	Sanayileşmiş Piyasa Ekonomileri	Gelişmekte olan ülkeler	Merkezi Planlı Ülkeler	Dünya
1960 - 1977	15.2	20.1	12.2	15.2
1977 - 1980	20.6	27.7	17.2	20.9

Kaynak : UNIDO, World Industry In 1980.

TABLO : 19

SANAYİ MALLARI İHRACATININ ÜLKE GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI
(yüzde olarak)

	Yıl	Sanayileşmiş Piyasa Ekonomileri	Gelişmekte Olan Ülkeler	Merkezi Planlı Ekonomiler
Sanayileşmiş piyasa ekonomileri	1963	71.0	25.7	3.3
	1970	75.6	20.5	3.9
	1978	69.0	26.0	5.0
Gelişmekte olan ülkeler	1963	55.8	41.2	3.0
	1970	59.7	35.4	4.9
	1978	63.4	34.6	2.1
Merkezi planlı ekonomiler	1963	10.6	15.1	74.3
	1970	14.6	15.2	70.2
	1978	18.2	16.1	65.8

Kaynak : UNIDO, World Industry In 1980.

TABLO : 20

**GELİŞMİŞ ÜLKELERİN SİNAİ ÜRÜN İTHALATINDA
AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERİN PAYI**

İhracatçı ülkeler itibarıyla, 1970 - 1977 ortalama % payları)

İhracatçı Ülkeler	ABD	Japonya	B. Almanya	İngiltere	Fransa	Toplam GÜ ler
Arjantin	1.4	1.5	2.9	2.6	1.4	2.0
Brezilya	9.6	4.2	9.2	11.8	5.9	9.1
Hong Kong	18.9	6.9	22.4	26.2	9.0	18.8
Hindistan	2.0	1.7	6.3	10.6	7.1	4.5
G Kore	24.8	58.0	15.2	14.0	11.4	23.5
Meksika	17.0	0.7	1.6	0.7	1.3	8.0
Singapur	5.9	6.0	5.7	5.2	7.7	6.0
Diğer AGÜ ler	20.4	21.0	37.6	28.9	56.2	28.1
Toplam AGÜ ler	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak : UNSTAD Handbook of International Trade and Development.
Statistics 1979.

TABLO : 21

**GELİŞMİŞ ÜLKELERİN SİNAİ ÜRÜN İTHALATINDA
AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERİN PAYI**

Ürün grupları İtibarıyla % paylar, 1977)

	AET	Japonya	ABD
Kimya Ürünleri	2.0	8.9	13.5
Makina ve Ulaşım Araçları	1.8	9.1	9.6
Malzemeye Göre Sınıflanmış Sınai Ürünler*	7.4	24.0	17.7
Diğer Sınai Ürünler**	11.5	29.5	34.4
Sınai Ürünler (Toplam)	4.8	16.3	16.8

**Kaynak : UNCTAD Handbook of International Trade and Development
Statistics 1979.**

* Deri, Lastik, Ağaç, Kağıt, Tekstil ürünleri, Maden dışı mineraller ve temel metal ürünleri.

** Ayakkabı, aydınlatma ve ısıtma araçları, optik ve ölçme aletleri, oyuncak müzik aleti, mobilya, seyahat malzemesi v.b.

Tablo 21'de sanayileşmiş ülkelere yapılan ihracat bu kez mal gruplarına göre verilmiştir. Tablodan da izleneceği gibi ihracat emeğin yoğun olarak kullanıldığı ve diğer sanayi ürünleri olarak tanımlanan mallarda yoğunlaşırken, makina ve ulaşım araçlarının payı çok düşük düzeyde kalmaktadır.

Diğer yandan çok uluslu şirketler tarafından ihracat üssü olarak kullanılan ülkeler dışındaki az gelişmişlerde sanayi malları ihracatı bu ülkelerdeki toplam sanayi malları üretimlerinin ancak ufak bir bölümünü oluşturmaktadır. (4) Bir hesaplama

göre 1973 yılında az gelişmiş ülkelerin sanayi malları ihracatı bu ülkelerdeki toplam sanayi malları üretiminin ancak % 10'unu oluşturuyordu. Bu oranın nasıl geliştiğini saptamak için 34 ülkeyi alarak 1978 yılı verileri ile yaptığımız hesaplamada toplam sanayi malları üretimi içinde sanayi malları ihracaat, oranı tarafımızdan % 9.8 olarak bulunmuştur. Ayrıca sanayi malları ihracatı farklı az gelişmiş ülkelerde aynı artışı göstermediği gibi, sanayi mallarının toplam ihracat içindeki payları da ülkeden ülkeye büyük farklılıklar göstermektedir. Örneğin düşük gelir grubuna dahil edilen ülkelerde sanayi malları ihracatı toplam ihracatın % 30'unu oluştururken orta gelir grubuna dahil edilen ülkelerde bu oran % 52'dir. (5) Ayrıca Tablo 22 ve 23 den de izleneceği gibi sanayi mallarının önemi ve yapısı ülkeler ve bölgeler arasında büyük farklılıklar göstermektedir. Bu açıdan az gelişmiş ülkelerin bugün sanayi malları ihracatında ulaştıkları düzeyi incelerken bu incelemeyi ülke ve/veya bölge düzeyinde yapmak daha anlamlı olabilir.

Tablo 22'den de görüleceği gibi sanayi malları ihracatının toplam ihracat içindeki payı ülkelere göre % 7'den % 95'e kadar değişmektedir. Örneğin Tanzania'nın sanayi malları ihracatı toplam ihracatının % 7'sini oluştururken, bu pay Türkiye'de % 22, Arjantin'de % 26, Güney Kore'de ise % 88'dir. Ayrıca gerçek endüstrileşmeyi gösterecek makina ve nakil araçları ihracatı ancak az sayıdaki ülkelerde önemli bir değere ulaşmaktadır. Örneğin orta gelir grubuna dahil edilen toplam 100 az gelişmiş ülkeden ancak 9'unda makina ve nakil araçları toplam sanayi malları ihracatı içinde % 10 ve daha yukarı bir paya sahiptir. (6)

-
- (4) Keesing D.B. (1979), World Trade and Output of Manufactures : Structural Trends and Developing Countries Exports, World Bank Staff Working Paper No. 316.
 (5) The World Bank (1981), s. 105.
 (6) The World Bank (1981), s. 151.

TABLO : 22

**SEÇİLMİŞ AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERDE SANAYİ MALLARI
İHRACATININ TOPLAM İHRACAT İÇİNDEKİ PAYI VE
YAPISI**

(1978, yüzde olarak)

Ülkeler	Tekstil ürünleri	Makina ve nakil araçları	Diğer Endüstri malları	Toplam
Afganistan	11	0	2	13
Tanzania	1	0	6	7
Kenya	1	0	12	13
Mısır	21	1	7	29
Türkiye	15	1	6	22
Kore	32	21	36	88
Meksika	3	10	17	30
Brezilya	4	15	15	34
Arjantin	3	8	15	26
Hong Kong	46	15	36	95
Yunanistan	17	3	26	48

Kaynak : The World Bank, World Development Report 1981.

TABLO : 23

BÖLGELERE GÖRE AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERİN
SANAYİ MALLARI İHRACATI

	Milyon Dolar			Y ü z d e		
	1965	1970	1976	1965	1970	1976
Doğu Asya	1.625	4.530	25.280	42	50	65
Lotin Amerika	655	1.845	7.500	17	20	19
Güney Asya	1.005	1.480	3.300	26	17	9
Orta Doğu ve Afrika	590	1.115	3.000	15	13	7
Toplam	3.875	8.970	39.080	100	100	100

Kaynak : Keesing D.B. (1979), World Trade and Output of manufactures: Structural Trends and Developing Countries Exports, World Bank Staff Paper No : 316

Ülke düzeyinde görülen bu dengesiz gelişmeyi bölge düzeyinde de görmek mümkündür. Örneğin 1965 - 76 yılları arasında sanayi malları ihracatında en fazla artış Uzak Doğu Asya ülkelerinde gerçekleşmiştir. Ayrıca bu ülkeler toplam az gelişmiş ülke sanayi ürün ihracatının % 65'ini gerçekleştirmektedirler. (Bkz: Tablo 23)

Chenery ve Keesing sanayi malları ihracatı bakımından az gelişmiş ülkeleri 4 grup içinde toplamaktadır. (7)

(7) Chenery H.B. ve Keesing D.B. (1979), The Changing Composition of Developing Country Exports, World Bank Staff Paper No : 314.

Birinci gruba dahil edilen ülkeler sanayi malları ihracatına 1950 ve 60'lı yıllarda başlayan ülkelerdir.

Doğu Asya ülkelerinden Hong Kong, Singapur, Tayvan, Güney Kore ve Akdeniz ülkelerinden İsrail, Portekiz ve Yunanistan bu gruba dahil edilmektedir. Bu ülkelerin ihracatı faktör yoğunluğu veya üretim dönemleri kuramlarına uygun bir gelişme göstermiştir. Tekstil, ayakkabı, elektronik, plastik mallar ihracatı büyük bir oranı oluşturmaktadır. Özellikle gelişmiş ülke pazarlarına ulaşmada çok uluslu şirketlerin bu ülkelerdeki yctırımları önemli bir rol oynamıştır.

İkinci gruba dahil edilen ülkeler, endüstrinin alt ve üst yapısını önemli ölçüde ithal ikamesi politikalarıyla oluşturmaya çalışmış ülkelerdir. Bunların bir kısmı daha sonra ithal ikamesi politikasından ihracata dönük politikaya kaymışlardır. Bu ülkelerin başında İspanya, Yugoslavya ve Brezilya gelmektedir. Bu ülkelerin birinci grup ülkelerden önemli bir farkı, iç pazarın ihraç malları üzerinde rakip olmasıdır. Bu ülkeler aynı zamanda sanayi için gerekli ara malları üretiminin önemli bir kısmını da ithal ikamesi yoluyla üretmektedirler. Bu grup içine dahil edilen Türkiye'nin ithal ikamesi uygulaması sürecinde özellikle 1975 - 1980 yılları arasında döviz gelirleri açısından karşılaştığı sorunlar daha sonra, ihracata dönük politlkaya dönmesinde temel faktörü oluşturmuştur.

Üçüncü gruba dahil ülkeler daha çok geleneksel ürünlerin ihracatında ihtisaslaşmış ancak son yıllarda endüstri malları ihracatı gelişme gösteren ülkelerdir. Venezuella, Tunus, Filipinler bu gruba dahil edilen ülkelerdir. Bu ülkelerin önemli bir sorunu halen geleneksel ürün ihracatının ihracat gelirleri içinde önemli bir yer tutması ve döviz kurlarının bu ihracat yapısına göre belirlenmiş olmasıdır.

Dördüncü gruba dahil ülkeler genellikle kişi başına geliri 350 doların altında olan ülkelerdir. Bu ülkeler zaman zaman

endüstri malları ihracatını teşvik etmişlerdir. Çok ucuz işgücü ve iç pazarın büyüklüğü ve ülkelerin ortak yapısıdır. Ancak endüstrinin yapısı bakımından bu ülkeler arasında büyük farklılıklar vardır. Örneğin Hindistan önemli ölçüde endüstri malları üretimi sağlarken, Bengladeş hemen hemen böyle bir üretimden yoksundur.

Hangi gruba dahil edilirse edilsin sanayi sanayi malları ihracatı bakımından veya ihracata dayalı sanayileşme politikasının uygulanmasından az gelişmiş ülkelerin karşılaştıkları ortak sorunlar vardır. Aşağıda bu sorunları incelemeye çalışacağız.

2 — İhracata Dayalı Sanayileşmenin Koşulları :

Özellikle neo - klasik iktisatçıların ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikasına karşı yaptıkları eleştirilerin odak noktası, böyle bir politikayı sürdürmenin ekonomide kaynakların yanlış dağılımına neden olacağı noktasında yoğunlaşmaktadır. Balassa (8) ihracata yönelik politikanın, dış pazarlara açılan bir ekonomide verimlilik artışı ve yeni teknolojiler dikkatle izleniği gerekçesiyle, üretimin ve kaynak dağılımının etkin hale geleceği üzerinde durmaktadır.

İhracata yönelik sanayileşme stratejisinin başarısı için arz yönünden iki önemli faktör üzerinde durulmaktadır. Bunlardan birincisi, ihracata yönelik endüstrilere yeterli teşvikin sağlanması, diğeri ise mevcut döviz kurunun istikrarlı ve ihracatçıları özendirecek düzeyde tutulmasıdır. Ayrıca değişen döviz kuru sisteminde ihracatçıların zarar görmemesi için ihracatın farklı coğrafi bölgelere dağıtılmasının önemine değinil-

(8) Balassa, B. (1978), Exports and Economic Growth, Further Evidence, Journal of Development Economics Vo : 5, No : 2, ss. 131 - 189

miştir. (9) Bu şekilde belli ülkeler karşısında ulusal paranın değer yitirmesi ile ihracatın satın alma gücündeki kayıplar, ulusal paranın değer kazandığı ülkelerle yapılan ihracatla karşılanmış olabilecektir. Yang'a (10) göre, döviz kurlarının dış fiyatları iç fiyatlara göre daha cazip kılacak düzeyde tutulması ve bunun sürekli olacağı güvencesinin ihracatçılara verilmesi döviz politikasının ana hatlarını oluşturmaktadır.

Ancak bu görüşlere karşı ulusal paranın sürekli aşağıya çekilmesinin yaratacağı sakıncalara değinmek isteriz. Herşeyden evvel ulusal paranın değer kaybetmesi ihracatçılar için teşvik sağlarken ülkede gelir dağılımını ihracatçılar lehine değiştirir. Eğer mevcut gelir dağılımı zaten ticaret yapan kesimin lehine ise bu gelir dağılımı dengesizliğini daha da artıracaktır. Burada önemli olan nokta ihracat gelirlerindeki artışın aracı tüccar ve üretici arasında nasıl paylaşılacağıdır. Ayrıca eğer ihracata yönelik endüstriler ara malları bakımından önemli ölçüde dış kaynaklara bağımlıysa, ihracatçılar döviz kurlarının değişmesi ile sağladıkları avantajı, ürettikleri malların —kur ayarlamasından sonra ithal girdi maliyetlerinin yükselmesi nedeniyle— fiyatlarındaki yükselme nedeniyle kaybedebilirler. Burada da karşılaştırılması gereken, ihracatçının döviz kurlarının değişmesi ile sağladığı ulusal para cinsinden gelir ile, ithal maliyetlerinin yükselmesi ile katlanması gereken ilave (maliyet) giderlerdir.

Balassa (11), ihracatı teşvik tedbirlerinin —ihracat yapan

(9) Bavistista M. Romeo (1981), Exchange Rate Changes and LDC Export Performance Under Generalized Currency Floating, Weltwirtschaftliches Archiv Vol: 117, No: 3, ss. 443-468.

(10) Yong Y. Yung (1981), A comparative Analysis of the Determinants of Non traditional Exports for Brazil, Israel and South Korea, Weltwirtschaftliches Archiv, Vol: 117, No: 3, ss: 497-512.

(11) Bu konuda bkz:

Balassa, B. (1978), Export Incentives and Export Performance in

firmalara ucuz kredi, ithal kolaylığı ve gümrüklerde muafiyet, kazanılan dövizlerin belli bir kısmı üzerinde serbest harcama yetkisi gibi— ihracata yönelmede önemli bir rol oynadığını, örneğin Asya ülkelerinin, ithal ikamesi politikasının ilk dönemlerinde aynı zamanda ihracatı da teşvik ettiklerinden Latin Amerika ülkelerine nazaran ihracatta daha başarılı olduklarını ileri sürmektedir. Kruger de (12), kısa ve orta dönemde döviz kuru politikası önemli olmakla birlikte, uzun dönemde hükümetin aldığı teşvik tedbirlerinin ihracatın artırılmasında en önemli faktör olduğu görüşündedir.

Daha önce de değindiğimiz gibi, neo - klasik iktisatçıların ithal ikamesine yönelik sanayileşmeye karşı yaptıkları en önemli eleştiri, ithal ikamesi ile birlikte getirilen korumanın ekonomide kaynakların yanlış dağılımına sebep olacağı idi. Oysa kanımızca, aynı eleştiri ihracat için verilen teşvikler konusunda da yapılabilir. Örneğin Dünya fiyatlarının üzerindeki fiyatlarla üretim yapan firmalar, aldıkları ihracat teşvikleri sayesinde etkin olmayan bu üretime devam edecekler ve maliyetleri düşürmek için çaba harcamayacaklardır. Teşviklerin daha önce kurulmuş endüstrilere sağlandığı ve başlangıçta bu endüstrilerin yanlış kaynak dağılımları sonucu kurulduğu düşünüldüğünde, ekonomideki ve çarpıklık mevcut ihracatı teşvik sistemiyle de desteklenmiş olacaktır.

Ürezinde durulması gerekli diğer bir nokta, ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinin hangi aşamasında ihracata dayalı sanayileşmeye döneleceğidir.

Developing Countries, Weltwirtschaftliches Archiv Vol : 14, No : 1. ss. 24 - 61.

St Martin's Press'In içinde.

Balassa, B. (1980), The Process of Industrial Development and Alternative Development Strategies, World Bank Staff Paper No : 438.

(12) Kruger O.A. (1978), Liberalization Attempts. and Consequences, Ballinger Co.

Balassa bu geçişin, Uzak Doğu Asya ülkelerinde olduğu gibi ithal ikamesinin ilk aşamasında yapılmasını önermektedir. Oysa belli bir alt yapıyı oluşturmada ve ihracata dayalı endüstrilerin yurt içinde diğer endüstrilere olan ileriye ve geriye doğru alışverişlerini yoğunlaştırmadan ithal ikamesi politikasına son verilmesi, ekonominin dış kaynaklara olan bağımlılığını ihracat aşamasında da sürdürecektir. Bu nedenle bu geçişin bazı Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi yatırım ve ara malları endüstrilerinin kurulmasından sonra sağlanmasının daha anlamlı olacağı ileri sürülebilir.

İhracata dönük sanayileşme stratejisine geçişte Uzak Doğu Asya ülkelerinin (Güney Kore, Hong Kong, Filipinler) elde ettikleri başarının diğer az gelişmiş ülkelere örnek olarak gösterildiğine daha evvel değinmiştik. Ancak bu politikanın biraz daha yakından incelenerek, özellikle çok uluslu şirketlerin burada oynadıkları role dikkati çekmek gerekir.

Özellikle 60'li yıllardan sonra çok uluslu şirketler emek yoğun ve teknolojinin standardize (teknolojinin basitleştiği) olduğu ürünlerin üretimlerini işgücünün ucuz olarak bulunduğu ve sendikalaşmanın gerçekleşmediği az gelişmiş ülkelere kaydırdılar. Bu şekilde tekstil, radyo ve diğer elektronik araçlar, büro malzemeleri, hassas aletler, oyuncak ve spor araçları bu ülkelerde üretilerek yeniden sanayileşmiş ülke pazarlarına ihraç edildi. (13) Çok uluslu şirketleri, az gelişmiş ülkelere ihracata yönelik yatırıma teşvik eden bir kaç neden üzerinde durulabilir. Bunlardan en önemlisi daha önce de değindiğimiz

(13) Bu konuda bkz:

Hellenier K.G. (1973), Manufactured Exports from Less Developed Countries and Multinational Firms, Economic Journal 1973 Vol. 83, No. 329.

Helleiner K.G. (1979), Intra firm Trade and the Developing Countries an Assesment of the Data, Journal of Development Economics Vol. 6, ss. 391 - 406.

gibi ucuz işgücü, yanında haberleşmede sağlanan ilerlemeler, az gelişmiş ülkelerin bu şirketlere sağladıkları teşvikler ve kolaylıklar ve şirketin sahip olduğu teknolojinin özelliğidir. (14) Bu son faktörü biraz daha açarsak sahip olunan teknoloji özellik arzetmekte ise ve şirket bunun yaygınlaşmasını istemiyorsa, başka bir deyişle, teknoloji üzerindeki tekelci gücünü henüz kaybetmemişse, az gelişmiş ülkeye salt teknoloji satışı yerine bizzat gidip yatırım yapmayı tercih edecektir. Açıktır ki bu yatırımın ayrıca ihracata yönelik olması az gelişmiş ülkenin özelliklerine de bağlı olacaktır.

Diğer yandan 1960'ın ortalarında bazı az gelişmiş ülkelerde, Tayvan, Meksika, Güney Kore gibi, serbest ihracat bölgeleri kuruldu. (15) Bu bölgede faaliyet gösteren şirketlere gelir ve gümrük vergisi bağışıklıkları ve hükümet tarafından alt yapı eksikliklerinin tamamlanması kolaylıkları sağlandı. Ancak bu üretim tarzı, yerli ekonomiyle birleşmediği ve aynı ayrıcalıklar yerli şirketlere sağlanmadığı için teşvikler, az gelişmiş ülkelerin çok uluslu şirketler tarafından istismarı olarak yorumlandı. (16) Gerçekten ihracata dönük üretim montaj düzeyinde ve dış girdilere aşırı ölçüde bağımlı ise üretim faktörü olarak yurt içinden yalnızca işgücü talep edeceğinden yatırımın ekonomi üzerindeki etkileri de sınırlı olacaktır. Bu nedenle bazı ülkelerde serbest ihracat bölgesinde üretim yapabilmek için katma değer en az % 50'sinin ülke içinde kalması koşulu

-
- (14) Kirkpatrick Colin, Yamin M. (1981), The Determinants of Export Subsidary, Formation by U.S. Internationals in Developing Countries, An Inter - Industry Analysis, World Development Vol. 9, No. 4.
- (15) Örneğin Güney Kore'de bu alanlar sermayenin % 50'den fazlası yabancı olan şirketlere ayrıldı. Bu konuda bkz: Adams Gy (1971), New Trends in International Business, Acta Economica Vol. 7, No. 3 - 4.
- (16) Morton Kathryn ve Tulloch Peter (1977), Trade and Developing Countries, Odi Croom Helm s. 197.
- UNIDO (1981).

aranmıştır. (17) Ayrıca bu tip üretim tarzının, ödemeler dengesi ve genellikle ekonominin genel yapısı üzerindeki etkilerinin çok sıhhatli değerlendirilmesi gerektiği kanısındayız. Yalnızca ülkenin ucuz işgücünü kullanan çok uluslu şirketlerin, ülkeye sağladıkları sınırlı katma değer yanında, elde edilen ihracat gelirlerinin de, ara malları için yapılan ithalat harcamaları ve yabancı şirketlerin kâr ve lisans transferleri şeklinde kaybedildiği düşünüldüğünde, gerçek katkının ne kadar sınırlı olduğu anlaşılabacaktır.

UNIDO (Birleşmiş Milletler Endüstriyel Kalkınma Teşkilatı) tarafından hazırlanan bir raporda çok uluslu şirket yatırımlarının artmasının, az gelişmiş ülkelerde yatırılabilir fonların olumsuz yönde etkileneceğine değinilmiştir. (18) Bunun temel nedeni ise, çok uluslu şirketin, getirdiği sermayeden çok daha fazlasını sermayenin geliri olarak (kâr, lisans, kredi faizi, v.b.) yurt dışına transfer etmesidir. Yasal transferler dışında, az gelişmiş ekonominin ödemeler bilançosunu olumsuz yönde etkileyen diğer bir faktör, transfer fiyatlaması olarak tanımlanan, ve ana çok uluslu ile yavru şirket arasındaki ticarete ara malı ve girdilerin Dünya fiyatları üzerinden fiyatlandırılması ile ilcve kârın ana şirkete transferidir. Özellikle pazarlık gücü yüksek olmayan, dünya fiyatlarını izleyemeyen ya da satın aldığı lisans nedeniyle serbest ticaret imkânları kısıtlanan az gelişmiş ülkeler, bu yolla önemli döviz kaybına uğramaktadırlar. (19) Özellikle 1970'li yıllardan sonra yüksek ihracat geliri elde eden Uzak Doğu Asya ülkelerinin gene de dış ödeme sorunu içinde olmaları bunu kanıtlamaktadır.

(17) Asian Development Bank (1971), Southeast Asia's Economy In the 1970's Longman, s. 307.

(18) UNIDO (1981), s. 236.

(19) Bu konuda bkz:

Lall S. (1973), Transfer Pricing, Oxford Bulletin of Economics and Statistics Vol. 35, No. 2.

3. İhracat Karamsarlığı :

İhracata dönük sanayileşme stratejisinin başarısı arz yönünden az gelişmiş ülkelerin uluslararası pazarlarda rekabet edebilecek nitelikte mal üretmelerine, talep yönünden ise bu malları alabilecek olan ülkelerin takip edecekleri dış ticaret politikasına bağlı olacaktır.

Bu konuda talep yönünden yaratılan en büyük engel, az gelişmiş ülkelerin ürettiği sanayi mallarının % 70'inin alıcısı durumunda bulunan sanayileşmiş ülkelerin bu mallara karşı uyguladıkları gümrük vergileri ve vergi dışı kısıtlamalardır. Yapılan araştırmalarda, sanayileşmiş ülkelerdeki gümrük vergileri düzeyinin, özellikle az gelişmiş ülkelerin ihracatçısı oldukları mallara karşı, kendi aralarındaki vergi oranlarından daha yüksek olduğu saptanmıştır. (20) Tekstil, konfeksiyon, deri ve deriden mamul eşyalar, işlenmiş gıda ürünleri, hassa aletler ve elektronik mamuller üzerindeki etkin vergi oranları (21) nominal vergi oranlarına nazaran daha yüksektir olduğu gibi, özellikle az gelişmişlerin önemli ölçüde ihraç ettikleri mal gruplarına daha fazla tarife dışı kısıtlamalar uygulandığı izlenmiştir.

Tarife dışı kısıtlamalar, sanayileşmiş ülkelerde üreticileri korumak için az gelişmiş ülkelere gelen mallara uygulanan

(20) Morton Kathryn ve Tulloch Peter (1977).

(21) Etkin gümrük vergisi oranı, yalnızca bitmiş mamul üzerindeki değil, fakat o mamulü üretmek için ithal edilen ara malları üzerindeki gümrük vergi oranlarını da dikkate alıp, yerli üreticilerle sağlanan korumanın katma değerler üzerinden hesap edilmesidir. Buna göre gümrük vergilerinin bulunduğu durumdaki katma değer V_p , gümrük vergi-

$V_p - V_f$

lerinin bulunmadığı durumdaki V_f ise etkin koruma $z = \frac{V_p - V_f}{V_f}$

Keneddy görüşmeleri sırasında, sanayileşmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelere ithal edilen endüstri malına ortalama % 16,9 nominal, fakat % 28,6 etkin koruma uyguladıkları saptanmıştır. Bu konuda bkz: UNCTAD (1968), The Keneddy Round, Estimated Effects on Tariff Barriers, TD/G/Rev 1.

miktar kısıtlamaları ithalat izninin lisansla yalnız belli ithalatçılara verilmesi, sağlık, güvenlik ve standardizasyon koşullarını taşımadığı gerekçeyle az gelişmiş ülkelerden gelen ithal mallarının limanlarda bekletilmesi veya az gelişmiş ülkelerden ihracatın gönüllü olarak kısıtlanmasının sağlanması gibi önlemlerdir. Yeni korumacılık olarak tanımlanan bu önlemlerin arkasında yatan temel faktör olarak, sanayileşmiş ülkelerdeki ekonomik durgunluk ve işsizlik gösterilmektedir. Oysa her ne kadar az gelişmiş ülkelerin sanayileşmiş ülkelere sattıkları endüstri malları 1973 - 77 yılları arasında ortalama % 30 oranında arttıysa da örneğin OECD ülkelerinin toplam endüstri malları ithalatı içinde yeni sanayileşen az gelişmiş ülkelerin payı ancak % 19, toplam endüstri malları tüketimi içinde ise % 2'den azdır. (22) Ayrıca OECD ülkeleri, az gelişmiş ülkelerle olan dış ticaretlerinde konfeksiyon dışında bütün mallarda ticaret geliri fazlasına sahiptirler. (23)

Sanayileşmiş ülkelerdeki işsizliğin sorumluluğunu (24) az gelişmiş ülkelerden yapılan endüstri malları ithalatından çok, teknolojiye ve verimlilikte meydana gelen değişmelere ve uluslararası rekabetin aldığı yeni şekle bağlamak daha doğru olur. Sanayileşmiş pazar ülkeleri ve bu ülkelerin denetiminde olan uluslararası finansman kuruluşları Dünyada karşılaştırmalı üstünlüklere ve serbest ticaret esaslarına göre bir işbölümü iste-

(22) OECD (1979), The Impact of the Newly Industrializing Countries and Trade in Manufactures.

(23) Balassa B. (1979), The Changing International Division of Labour In Manufactures, Banca Nazionale del Lavoro Quaterly Review Vol. 30, No. 130, s. 247.

(24) Yapılan hesaplamalarda az gelişmiş ülkelerden ithal edilen sanayi ürünlerinin, gelişmiş ekonomilerde iş kaybına sebep olmadığı ortaya konmuştur. Bu konuda bkz:

Kruger O.A. (1978), Impact of LDC Exports on Employment in American Industry, (mimeo).

Klerzkowski Henryk (1980), Displacement of Labour by Imports of Manufactures, World Development, Vol. 8, ss. 753 - 762.

diklerine göre, bazı malların üretimlerini de az gelişmiş ülkelere bırakmak gibi bir anlayışı göstermek zorundadırlar. Ayrıca yeni korumacılık az gelişmiş ülkelerin sanayileşmiş ülkelerdeki satın alma gücünü etkileyeceğinden, sanayileşmiş ülkeler gerçekte korumayı artırdıkları oranda kendi ülkelerindeki işsizliğin artmasına da katkıda bulunmuş olmaktadır. (25)

Az gelişmiş ülkelerin sanayi malları ihracatının geliştirilmesinde önemli bir teşvik de **genel tercih sistemidir**. (26) Az gelişmiş ülkelere gelen sanayi ürünlerine karşı gelişmiş ülkelerde gümrük vergilerinin düşürülmesini amaçlayan sistemin başarısı konusunda da kuşklar bulunmaktadır. Örneğin 1976 yılında sosyalist ülkeler dışındaki sanayileşmiş ülkeler, az gelişmiş ülkelere yaptıkları 59.1 milyar dolarlık sanayi ürün ithalatının ancak 10.4 milyarlık kısmını (% 18) genel tercih sisteminden yararlandırarak gümrük vergilerinde indirim sağlamışlardır. (27)

Sistemin en önemli eksikliği, genel tercihin sanayileşmiş ülkeler için uyulması zorunlu olan bir sistem olmayıp, bu ülkelerin tercihlerine bırakılmış olmasıdır. Bunun da ötesinde her ülke genel tercih sistemini farklı uygulamakla ve tek taraflı olarak değişiklikler yapabilmektedir. (28)

(25) Sampson P. Gary (1980), Contemporary Protectionism and Exports of Developing Countries, World Development Vol. 8. ss. 113 - 127.

(26) UNCTAD'ın öncülüğünde yapılan uzun görüşmelerden sonra, genel tercih sistemi 1971 yılında yürürlüğe kondu. İlk uygulayanlar Ortak Pazar ülkeleri ve sosyalist bloktan, Bulgaristan, Çekoslovakya ve Macaristan'dır. Kanada ve A.B.D. sistemi kabul etmekte oldukça yavaş davranmışlardır. Kanada 1974, A.B.D. ise 1976 yılında yürürlüğe koymuşlardır. Bu konuda bkz:

Morton Kathryn ve Tulloch Peter (1977), s. 170.

(27) The World Bank (1981).

Buraya kadar yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, ihracat karamsarlığı dışı dönük sanayileşme politikaları için önemli bir dar boğaz olmaktadır. Oysa az gelişmiş ülkelerin sanayi ürünleri ihracatının artmasının gelişmiş ekonomilere de yarar sağlayacağı açıklanmıştır. (29) Herşeyden evvel, az gelişmiş ülkelerden yapılacak ucuz sanayi malı ithalatı, gelişmiş ülkelerde enfasyonun gerilemesinde olumlu katkı sağlayabilir. Ayrıca az gelişmişlerin satınalma güçlerinin yükselmesi, sanayileşmiş ülkelerin ihracatının da artmasını sağlayacaktır.

Açıktır ki yeni korumacılık ve bu nedenle yaygınlaşan ihracat karamsarlığı az gelişmiş ülkelerin ihracata dayalı sanayileşme politikalarına geçmelerini önleyecek iki faktör olarak belirmektedir.

Az gelişmiş ülkelerin kalkınma umutlarını bu politikalarla bağlayan neo - klasik iktisatçılar ve uluslararası kuruluşlara düşen görev sanayileşmiş ülkelerin yeni korumacılık uygulamalarından vaz geçmelerini sağlamak ve sanayi malları ihracatında beliren karamsar havayı dağıtmaktır.

Burada, az gelişmiş bir ülkeye sanayi ürün ihracatını teşvik edici politika önerileriyle, ihracata dayalı büyümeyi, uzun dönemli ve tek amaçlı bir politika gibi, tüm az gelişmişlerce izlenmesi gerekli yol şeklinde takdim edilmesi, arasındaki önemli farka dikkat çekmek gerekir.

(28) Örneğin A.B.D.'nin herhangi bir malda ithalatı 25 milyon doları aşar veya o malda tek ülkeden toplam ithalatının % 50'sinin üzerinde satın alırsa genel tercih sistemini uygulamamaktadır. Bu konuda bkz: UNCTAD (1976), Operation and Effects of the GSP, TD/B/C5/58.

(29) U.N. (1981), Restructing The International Economic Framework, «Report by the Secretary General of the United Nations Conference on trade and Development to Fifth Session of the Conference, TD/221/Rev 1.

Yapılan bir hesaplama göre (30) tüm az gelişmişlerin Dörtler çetesinin (Güney Kore, Hong Kong, Singapur, Taivan) modelini izlemesi, az gelişmiş ülkelerin sanayi, ürün ihracatını 7 misli artırırken sanayileşmiş ülkelerin toplam endüstri malları ithalatı içindeki paylarını da $1/6$ 'dan $3/5$ 'e yükselecektir. Böyle bir sonuç, doğal olarak sanayileşmiş ülkelerde yeni korumacılık olarak tanımladığımız koruyucu önlemlerin yaygınlaşmasına, uzun dönemli ekonomik büyümelerini ihracata göre ayarlamış az gelişmiş ülkelerin de, ihracatın sınırlandırılması nedeniyle, ekonomik çıkmaza girmelerine neden olacaktır. Başka bir deyişle, Dünya sınai ürün ihracat piyasası aşırı ölçüde kalabalıklaştığından, bazı az gelişmişlerin bu piyasadan çekilmesi kaçınılmaz olacaktır.

(30) Cline R. William (1982), Can the East Asian Model of Development be Generalized?. World Development Vol: 10 No: 2 s. 81 - 90.

V. DEĞERLENDİRME

1970'lerin sonlarında az gelişmiş ülkelerin dış ticaret yapılarına göz attığımızda bir kaç önemli olgu gözümüze çarpar. Bunlardan birincisi, genelde az gelişmiş ülkelerin sanayi ürün ihracatını artırmakla birlikte, bu artışın daha çok «yeni sanayileşen ülkeler» olarak tanımlanan ülkelerde yoğunlaşması, diğer az gelişmiş ülkelerin ise ekonomik kalkınmaya gerekli ivmeyi verecek yapısal değişikliği henüz sağlayamamış olmalarıdır. İkinci olgu ise, Dünya ticaretinde ancak üçte bir paya sahip olan az gelişmiş ekonomilerin bu ticaretlerini daha çok sanayileşmiş piyasa ekonomileri ile sürdürmekte olmalarıdır.

Az gelişmiş ülkelerin kalkınma çabalarına baktığımızda 1950'lerden sonra hemen hemen tüm az gelişmiş ekonomilerin ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikalarını yürürlüğe koyduklarını izleriz.

İthal ikamesi politikası iki bakımdan ekonomi politikasını uygulayanlar için cazip gelmiştir. Herşeyden evvel ithalatı kısarak döviz tasarrufu etmek, ihracatı artırarak döviz kazanmaktan daha kolay olmuştur. Diğer yandan Sanayi malları üretebilmek, az gelişmiş ülkelere, öz güven sağlanmıştır.

Ancak uygulanan ithal ikamesi politikasında en önemli sorun ikamenin hangi mallarda başlatılacağı noktasında toplanmaktadır. Özellikle yatırım kararlarının ve kaynak dağılımının

fiyat sisteminin yol göstericiliği altında, piyasa ekonomisinin kurallarına göre gerçekleştirildiği ülkelerde, ikame talebin gelir esnekliği yüksek olan tamamlanmış mallardan başlatılmış, yatırım ve ara mal üretimi ile alt yapı yatırımları devletin sorumluluğu altına bırakılmıştır. Böyle bir gelişimin temel nedeni dayanıklı tüketim ve tamamlanmış malların döviz sorunu nedeniyle yüksek gümrükler ve miktar kısıtlamaları ile korunmuş olması ve diğer yandan kısa dönemde kâr maksimizasyonu için çalışan özel kesimin talebin gelir esnekliği yüksek olan ve üst gelir gruplarına hitap eden malları üretmeyi tercih etmeleridir. Ancak böyle bir üretim, özellikle montaj düzeyinde kaldığı ölçüde, ekonominin dış kaynaklara olan bağımlılığını — finansman ve girdi yönünden — artırdığından bir çok az gelişmiş ülkede ikame politikası kısa zamanda dar boğazlara girmiştir.

İthal ikamesi politikalarında ortaya çıkan darboğazlar 1970'lerden sonra neo - klasik olarak tanımlanan iktisatçıların ithal ikamesi yerine ihracata dayalı büyüme modelini, az gelişmiş ekonomilere bir alternatif olarak sunmalarına neden olmuştur.

Gerek ithal ikamesi politikası ve gerekse ihracata dayalı sanayileşme politikalarının uygulanmasından ortaya çıkabilecek sorunlarına ilgili bölümlerde değindik. Şimdi üzerinde durmak istediğimiz nokta özellikle ihracata dönük politikaların ithal ikamesi için bir alternatif olup olamayacağıdır?

Herşeyden önce az gelişmiş ekonomilerin kalkınması sanayileşmeye bağlı olduğuna göre, sanayi ürünleri ihracatının önkoşulu da ancak bu ürünlerin daha önce ithal ikamesi politikası yoluyla üretilmeleridir. Ancak önemli olan, ithal ikamesi sürdürülürken hangi sektörlerde dışa açılacağının saptanmasıdır. Kanımızca altının çizilerek vurgulanması gereken nokta, ihracata dayalı büyümenin ithal ikamesine alternatif bir politika görünümünde sunulmasındaki yanılgıdır.

Az gelişmiş bir ekonomi tüm kaynaklarını ihracat şansı olan sektörlerle kaydırdığında, —bu sektörler o anda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip sektörlerdir— kısa dönemde milli gelir ve döviz girdilerinde artış sağlanırsa bile, uzun dönemde ekonominin istenilen sanayileşme düzeyine ulaşması mümkün olamaz. Çünkü az gelişmiş ekonomi yönünden amaçlanan, sanayileşme düzeyinin, stratejik mallar olarak nitelendirilen, sürekli teknolojik yeniliklerin uygulanabildiği yatırım malları üretimine çıkarılmasıdır. İhracat sektörü dinamik bir açıdan ele alınıyor, başka bir deyişle karşılaştırmalı üstünlük bir zaman süreci içinde değerlendiriliyorsa, bu üstünlüğün değişmesi ile ihracatın da yapısı değişecektir. Ancak böyle bir politika, belli sektörlerde ithal ikamesinin de sürdürülmesi ile sağlanabilir.

Özellikle son yıllarda neo - klasik iktisatçıların ihracata yönelik politikaları az gelişmiş ülkelere genel bir reçete gibi sunmaları ayrıca eleştirilmesi gereken bir konudur. Çünkü farklı üretim ve iç piyasa koşullarına sahip ülkelerde bu politikanın uygulanması aynı olumlu sonuçları vermeyebilir. Örneğin çok geniş bir iç piyasaya sahip az gelişmiş ekonomide —Hindistan gibi— yeterli iç talep uluslararası alanda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunmayan sektörlerde de üretimin sürülmesi- ni gerekli kılabilir. Diğer yandan bazı Asya ülkelerinde, ithal ikamesi aşaması geçilmeden, çok uluslu şirketler aracılığı ile doğrudan ihracata yönelik üretime başlanmıştır. Ancak bu ülkeler de çok uluslu şirketlerin oynadığı özel rolü ve bu ülkelere geliş nedenlerini gözden kaçırıp, bu uygulamayı, bir politika önerisi şekline dönüştürerek az gelişmiş ülkelere sunmakta büyük yanlışlığı olur.

Diğer yandan az gelişmiş ülkelerin sınai ürün ihracatında karşılaştıkları önemli bir sorun sanayileşmiş piyasa ekonomilerinin uyguladıkları koruyucu politikalarlardır. Serbest ticaret ve karşılaştırmalı üstünlüklere göre uzmanlaşmış bir uluslararası

şı ticaret isteyen piyasa ekonomilerinin kendi iç ekonomilerinin de en ufak bir sorun belirlediğinde hemen serbest ticaret düzeninden vazgeçip az gelişmiş ülkelerden gelen sanayi ürünlerine karşı kısıtlamalar getirmeleri önemli bir çelişki olarak görülmektedir.

Kanımızca az gelişmiş ekonomilerin Dünya ticaret hacmi içinde daha fazla yer almaları bugün piyasa ekonomileri ile yoğunlaşmış olan ticaretlerini bir ölçüde kendi aralarında yapacakları ticarete kaydırmalarına bağlıdır. Çünkü mevcut uluslararası sistem az gelişmiş ülkelerin en önemli darboğazı ticaret yapabilmek için gelişmiş bir piyasa ekonomisinin parasına —konvertibl döviz— sahip olmaktır. Oysa az gelişmiş ülkeler arasında yaratılacak bir ödeme sistemi —aralarındaki ticarete kullanılacak bir para birimi ve bunu düzenleyecek bir uluslararası merkez bankası— bu ülkelerin hem Batı ekonomilerine olan bağımlılıklarını azaltabilir hem de ticaret hacminin ve sanayileşme düzeyinin artmasını sağlayabilir.

«İhracata dayalı sanayileşme» slogan'ı içindeki, sanayileşme sözcüğü üzerinde ayrıca dikkatle durulması gerektiği kanısındayım. Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar az gelişmiş ülkelere bu politikayı önerirken gerçekte karşılaştırmalı üstünlüklere göre oluşacak bir uluslararası iş bölüşümü içinde az gelişmiş ülkelerin payına düşecek bir sanayileşmeyi kastetmektedirler. Bu yapı içinde, az gelişmiş ülkelerden beklenen tarıma dayalı sanayi ürünleri ile emeğin yoğun olarak kullanıldığı sınırlı sektörlerde üretim yaparak serbest dış ticaret politikası altında uluslararası ticarete katılmalarıdır.

Açık ki böyle bir model, ekonomik kalkınmayı teknoloji üreten bir ülke olmakla özdeş tutacak bir kalkınma modeline tamamen ters düşmektedir.

Ayrıca ekonomik kalkınmanın itici gücünü dış borçlanmaya ve dolayısıyla uluslararası finansman kurumlarının arzularına

dayandıran bir model yerine, iç tasarrufların ve endüstri mal-
ları ihracat gelirlerinin artmasına dayandıran bir kalkınma
modeli, hem az gelişmiş ülkeler için daha onurlu hem de ger-
çekçi bir çözüm olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

Kıtap ve Makaleler :

- Adams, Gy. (1971), *New Trends In International Business*, Acta Economica, Vol : 7, No : 3 - 4.
- Alpar, Cem (1976), Uluslararası Gelişmişlik Düzeyi Farklarının Gösterilmesinde Birleşmiş Milletlerin Katkısı —UNCTAD—, AİTİA Dergisi, Cilt : 8, Sayı : 1 - 2.
- Alpar, Cem (1974), Türkiye'nin Planlı Dödemde İmalat Sanaylini Koruyucu Dış Ticaret Politikası, AİTİA Yayını, No. 74.
- Alpar, Cem (1975), İthal İkamisine Dayalı Sanayileşme ve Sorunlar, AU Hukuk Fakültesi Mahmut Koloğlu'na Armağan.
- Alpar, Cem (1980), Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma. Turhan Kitapevi.
- Alpar, Cem (1981), Dış Borç Sorunu —Az Gelişmiş Ülkeler ve Türkiye Yö-
nünden Bir Değerlendirme— Ekonomik Yaklaşım, Cilt : 1, Sayı : 3.
- Alit, Singh (1979), The Basic Needs Approach to Development v.s. The New International Economic Order, The Significance of Third World Industrialization, World Development Vol : 7.
- Aksoy, Atilla (Derleyen) (1975), Az Gelişmişlik ve Emperyalizm, Gözlem Yayınları.
- Amin, S. (1974), Accumulation on a World Scale, Monthly Review Press.
- Amin, S. (1977), Imperialism and Unequal Development, Monthly Review Press.
- Baer, W. (1972), Import Substitution and Industrialization in Latin America, Latin America Reserach Review, Vol : VIII, Bahar.
- Baer, W. (1962), The Economics of Prebisch and ECLA, Economic Development and Cultural Change Vol : 10, Ocak.

- Eabat, B. 6. (1981), İthalat Kısıtlamaları ya da Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Değişmesi, Ekonomik Yaklaşım, Cilt : 2, Sayı : 5, 981.
- Balassa, B. (1978), Exports and Economic Growth, Further Evidence, Journal of Development Economics, Vol : 5, No : ..
- Balassa, B. (1978), Export Incentives and Export Performance in Developing Countries, etwirtschaftliches Archiv, Vol : 14 No : 1.
- Balassa, B. (1979), The Changing International Division of Labour in Manufactures, Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review Vol : 30, No : 130,
- Balassa, B. (1978), The New Protectionism and the International Economy, Journal of World Trade Law Vol : 12, Eylül Ekim.
- Bavistista, R. Romeo (1981), Exchange Rate Changes and LDC Export Performance Under Generalized Currency Floatin, Weltwirtschaftliches Archiv, Vol : 117, No : 3.
- Balassa, B. (1980), The Process of Industrial Development and Alternative Development Strategies, World Bank Staff Paper, No : 438.
- Bhagwati, J. 1966). The Pure Theory of International Trade, Surveys of Economic Theory Vol : II, St. Martin's Press
- Bruton, H.J. (1970), The Import Substitution Stratgy of Economic Development, Pakistan Development Review, Vol : 10, No : 2.
- Blough, T. (1966), İktisat Politikası ve Fiyat Sistemi, İktisadi Kalkınma ODTÜ Yayını, No : 6, Çeviren Ergin Günce.
- Berksoy, Taner (1981), Az Gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme, Belge Yayınları.
- Boratav, Korkut (1980), Dünya Hammadde Ticaretinde Bölüşüm Kategorileri : Bazı Kavram Yöntim ve Kuram Sorunları, Ekonomik Yaklaşım, Yıl : 2, Cilt : 2, Sayı : 1.
- Blackhurt, Marlan (1978), Adustment Trade and Growth in Developed and Developing Countries, Gatt Studies in International Trade No : - 6.
- Chenery, B.H. (1961), Comparative Advantage and Development Policy, The American Economic Review, Vol : 51, No : 1.
- Chenery, B.H. ve diğerleri (1965), The Pattern of Japanese Growth 1914 - 1954, Econometrica, İlkbahar.

- Chenery, B.H. ve D. Keesing (1979), The Changing Composition of Developing Country Exports, World Bank Staff Paper, No : 314.
- Cardoso F.F. ve Faletto, E. (1979), Dependency and Development in Latin America, Univ. of California Press.
- Cline R. William (1982), Can the East Asian model of Development Be Generalized? . World Development Vol : 10 No : 2.
- Cline, R. William (1979), Policy Alternatives for a New International Economic Order, Praeger Publishers.
- Cormac, M.Cc. ve Bittings (editör) (1977), Crisis in Korea, Spokesman Books.
- Desai, P., (1969), Alternative Measures of Import Substitutions, Oxford Economic Papers, Vol : 21, No : 3, Kasım 1969.
- Emmanuel Arghiri (1972), An Unequal Exchange A Study of the Imperialism of Trade, New Left Books.
- Finger, J.M. (1975), Tariff Provisions for off - shore Assembly and the Export of Developing Countries, Economic Journal Vol : 85, No : 338.
- Finger, J.M., Devosa, A. Dean., (1980), The Compensatory Finance Facility and Export Instability, Journal of World Trade Law Vol : 14, No : 1.
- Fone G. (1973), Consistent Measures of import substitution, Oxford Economic Papers Vol: 25, No: 2.
- Guillavmont, P. (1979), More on Consistent Measures of Import Substitution, Oxford Economic Papers Vol: 31, No: 2.
- Griffin, Keith (1980), Economic Development in a Changing World, Development, Vol: 9, No: 8.
- Gökdere, Ahmet., (1978), Temel Madde Üreticisi Ülkelerde Kartelleşme Eğilimleri, A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 34, Sayı: 1 - 4
- Gülalp Haldun (1979), Yeni Emperyalizm Teorilerinin Eleştirisi, Birlik Yayınları
- Helleiner G.K. (1979), Structural Aspects of Third World Trade, Some Trends and Some Prospects, Journal of Development Studies Vol: 15, No: 3.
- Helleiner K.G. (1973), Manufactured Exports from Less Developed Countries and Multinational Firms, Economic Journal, Vol: 83, No: 329.
- Helleiner K.G. (1979), Intrafirm Trade and the Developing Countries an Assessment of the Data Journal of Development Economics Vol: 6.

- Hirschman, O.A. (1968), The Political Economy of Import Substituting Industrialization in Latin America, The Quarterly Journal of Economics, Vol: 82, No: 1.
- Johnson L.L. (1967), Problems of Import Substitution, The Chilean Automobile Industry, Economic Development and Cultural Change, Vol: 15, No: 2.
- Jafeel, Ahmad (1978), Import Substitution, Trade and Development, Jain Press.
- Joshi H. (1972), World Prices as Shadow Prices, A critique, Bulletin of Oxford University of Economics and Statistics, Vol: 34, No: 1.
- Kaldor, N. (1967), Strategic Factors In Economic Development, Cornell University.
- Keesing, D.B. (1979), Trade Policy for Developing Countries, World Bank Staff Working Paper, No: 353.
- Keesing, B.D. (1979), World Trade and Output of Manufactures: Structural Trends and Developing Countries. Exports, World Bank Staff Working Paper No: 316.
- Krishnamurti, R. (1981), UNCTAD as a Negotiating Institution, Journal of World Trade Law, Vol: 15, No: 1.
- Kruger, A.O. (1966), Foreign Trade Regimes and Economic Development: Turkey, Columbia Univ. Press.
- Kruger, A.O. (1978), Liberalization Attempts and Consequences, Ballinger Co.
- Kruger, A.O. (1978), Impact of LDC Exports on Employment in American Industry, (mimeo).
- Kierzkowski, Henryk (1980), Displacement of Labour by Imports of Manufactures, World Development, Vol: 8.
- Lewis Arthur (1980), The Slowing Down the Engine of Growth, American Economic Review Vol: 70, No: 4.
- Linder, S.B. (1961), An Essay on Trade and Transformation, Almqvist and Wicksell.
- Little, I.M.D., Scitovsky T. ve Scott M. (1970), Industry and Trade in Some Developing Countries, Oxford Univ. Press.

- Morgan, T. (1963), Trends in Terms of Trade, Their Repercussion on Primary Producers, International Trade Theory in a Developing World, Harrod Roy (Ed.), Mac Millan.
- Morton Kathryn ve Tulloch Peter (1977), Trade and Developing Countries ODI, Cromm Helm.
- Meier, M. Gerald (1964), Leading Issues In Economic Development, Oxford University Press.
- Mahfuzur, Raman (1973), Exports of Manufacturers from Developing Countries, Rotterdam University Press.
- MyInt, H. (1958), The Classical Theory of International Trade and the Underdeveloped Countries, Economic Journal, Vol: 68.
- MyInt, H. (1967), The Economics of Developing Countries, HutchInson.
- Mundell, R.A. (1957), International Trade and Factor Mobility, American Economic Review, Vol: 72, No: 3.
- Nixon I. Frederic (1981), State Intervention, Economic Planning and Import Substituting Industrialization, the Experience of Less Developed Countries, ODTÜ Gelişme Dergisi, Türkiye'de Planlı Gelişmenin Yırmı Yılı.
- Ohlin, B. (1967), Interregional and International Trade, Oxford University Press.
- Olgun, Hasan (1980), Türkiye'de İthal İkameî Bunalımı ve Dışa Açılma; Eleştiri, ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt: 7, No: 3 - 4
- Prebisch, Raul (1949), Growth, Disequilibrium and Disparities: An Interpretation of the Process of Economic Development, U.N. Economic Commission for Latin America, Economic Survey for Latin America.
- Prebisch, R. (1950), The Economic Development of Latin America and its Principal Problems, U.N. Economic Commission for Latin America.
- Prebisch, R. (1959), Commercial Policy in the Underdeveloped Countries, American Economic Review, Papers and Proceedings Vol: 49, No: 2.
- Rosmer Michael (1981), Dependence and Industrialization Strategies, World Development Vol: 9, No: 5.
- Robinson, J. (1962), Economic Philosophy, Penguin Books.
- Rowe, J.W.F. (1965), Primary Commodities in International Trade, Cambridge University Press.

Rengarajan, N.L. (1978), *Commodity Conflict*, Croom Helm.

Sampson, P.G. (1980), *Contemporary Protectionism and Exports of Developing Countries*, World Development Vol: 8, Mart.

Samuelson, P. (1954), *Price of Factors and Goods in General Equilibrium*, Review of Economics and Statistics Vol: 54.

Seers, D. (Editor), (1981), *Dependency Theory: A Critical Reassessment*, Frances Pinter.

Sengupta, Argun (1980), *Commodities, Finance, and Trade Issues in North-South Negotiations*, Frances Pinter.

Singer, H.W. (1950), *The Distribution of Gains Between Investing and Borrowing Countries*, Paper and Proceedings, The American Economic Review, Vol: 40.

Sodersten, Bo. (1980), *International Economics*, İkinci Basım, The Mac Millan Press Ltd.

Stewart, F. (1976), *The Direction of International Trade: Gains and Losses for the Third World*, Helleiner (Ed) *A World Divided*, Cambridge Univ. Press.

Smith Sheila ve Toye John (Editör), (1979), *Trade and Economies of Less Developed Countries*, Frank Cass Ltd.

Yeats, J. Alexander (1979), *Trade Barriers Facing Developing Countries* St. Martins Press.

Yang Y. Yung (1981), *A Comparative Analysis of the Determinants of Nontraditional Exports for Brazil, Israil and South Korea*. *Weltwirtschaftliches Archiv*, Vol: 117, No: 3.

KURULUŞLAR VE RAPORLAR

General Agreement on Trade and Development (1974), *International Trade Geneva*.

North - South, *A Programme For Survival* (1980), *Report of the Independent Commission on International Development Issues*, İkinci Basım, Pan Books.

International Labour Organization (1977), *Meeting Basic Needs*, Geneva.

OECD (1979), *Development Co-Operation-Review*, Paris.

World Bank (1981), *World Development Report*.

U.N., Yearbook of International Trade Statistics, 1980.

UNCTAD (1979), Handbook of International Trade and Development Statistics.

UNCTAD (1978), Growing Protectionism and the Standstill on Trade Barriers. Against Imports from Developing Countries (TD/B/C.2/194).

U.N., Yearbook of International Trade Statistics.

U.N. (1978), Statistical Year Book.

I.M.F., International Financial Statistics Direction of Trade National Sources.

U.N., Preparing for UNCTAD IV, TAD/PUB/75.5.

UNCTAD TD/B/C3/152, 1978

IMF (1980), World Economic Outlook-International Adjustment Process, ID/80/3.

U.N. (1973), Conference on Trade and Development Vol: 4, General Review and Special Issues.

UNCTAD (1980), Handbook of International Trade and Development Statistics.

U.N. (1974 - 1978), Yearbook of Industrial Statistics.

U.N. (1978), Monthly Bulletin of Statistics.

UNIDO (1975), Lima Declaration and Plan of Action on Industrial Development and Cooperation, P 1/38.

UNIDO (1977), World Industry since 1960, Progress and Prospects, Special Issues of the Industrial Development Survey, For the Third General Conference of UNIDO.

Asian Development Bank (1971), Southeast Asia's Economy in the 1970's, Longman.

UNCTAD (1968), The Kennedy Round, Estimated Effects on Tariff Barriers, TD/G/Rev 1.

UNCTAD (1976), Operation and Effects of the 6 SP, TD/B/C5/58.

U.N. (1981), Restructuring The International Economic Framework, Report by the Secretary General of the U.N. Conference on Trade and Development to Fifth Session of the Conference, TD/221/Rev 1.

UNIDO (1981), World Industry in 1981.

The World Bank (1981), World Development Report.

OECD (1979), The Impact of the Newly Industrializing Countries on Production and Trade in Manufactures, Genel Sekreter Raporu.

cem alpar

az gelişmiş ülkelerin dış ticaret sorunları ve sanayileşme

Bu kitap az gelişmiş ülkelerin uluslararası ticaret ve sanayileşme sorunlarını incelemeye yöneliktir.

Özellikle son yıllarda neo - klasik olarak tanımlanan iktisatçıların, az gelişmiş ülkelere önerdikleri ve ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikalarına karşı bir alternatif olarak sundukları ihracata dayalı büyüme önerileri, az gelişmiş ülkelerin uluslararası ticaret içinde nasıl bir konuma sahip oldukları ve bu önerinin ne derece geçerli olabileceği konusunda yapılan tartışmaların yoğunlaşmasına neden olmuştur.

Kitap hem uluslararası ekonomi ve dış ticaret okuyan öğrencilere, hem de bu konulara ilgi duyanlara yönelik olma çabası içinde, her iki grup okuyucunun düzeyi birlikte gözönünde bulundurularak yazılmıştır.

Bu çalışmada, yazılmış yapıtların bir değerlendirilmesi yapılarak kişisel bir sonuca varma düşüncesi yanında, konuyla ilgilenen okurlara yardımcı olma amacı da güdülmüştür.